

Martta Viitaniemi

VAPAAUS VALITA
Uusliberaali markkinaideologia hyvinvointivaltion haastajana

Tampereen yliopisto
Politiikan tutkimuksen laitos
Valtio-oppi
Pro Gradu –tutkielma
Helmikuu 2008

Tampereen yliopisto
Politiikan tutkimuksen laitos

VIITANIEMI, MARTTA: Vapaus valita. Uusliberaali markkinaideologia hyvinvointivaltion haastajana

Pro Gradu –tutkielma, 120 s.
Valtio-oppi
Helmikuu 2008

Pro Gradu –tutkielmani tavoitteena on eritellä uusliberalismin oletusta markkinoiden ylivoimaisuudesta ja etsiä tälle näkemykselle vaihtoehtoja. Uusliberalistisen minimivaltion vastakohtana näyttäytyy hyvinvointivaltio, joka harjoittaa aktiivista sosiaalipolitiikkaa, kerää tuloja progressiivisen verotuksen kautta ja tasoittaa kansalaisten välisiä tuloeroja tulonsiirroin ja erilaisin hyvinvointipalveluin. Uusliberalismin kritiikillä pyrin osoittamaan, että hyvinvointivaltion alasajo ja uusliberaalin talouspolitiikan harjoittaminen eivät ole ainoa vaihtoehto taloudellisen menestyksen ja hyvinvoinnin ylläpitämiseksi.

Analyysini perustuu ensinnäkin valtion ja markkinoiden roolien ja niiden välisen suhteen tarkasteluun. Tarkastelu pohjautuu kahden amerikkalaisen taloustieteilijän Milton Friedmanin ja Joseph E. Stiglitzin näkemyksiin valtion asianmukaisesta roolista. Tärkeimmät lähde- teokset ovat Friedmanin *Capitalism and Freedom* (1962) ja *Vapaus valita* (1982) sekä Stiglitzin teokset *The Economic Role of the State* (1989), *The Roaring Nineties. A New History of the World's most Prosperous Decade* (2003) ja *Globalisaation sivutuotteet* (2004). Toiseksi pohditaan Friedmanin ja Stiglitzin valtio-tarkastelussa esiin nousseiden kolmen arvon – vapauden, oikeudenmukaisuuden ja tehokkuuden – uusliberaalia tulkintaa sekä esitellään sille vaihtoehtoisia näkemyksiä. Tässä tarkastelussa hyödynnetään myös Amartya Senin ja John Rawlsin ajatuksia vapaudesta ja oikeudenmukaisuudesta.

Tutkimukseni mukaan uusliberalistinen markkinaideologia perustuu olettamukselle markkinoiden ”näkyvämmän käden” täydellisestä toiminnasta, minkä vuoksi markkinat tuottavat aina tehokkaan ratkaisun. Moderni taloustiede on kuitenkin osoittanut tilanteita, joissa markkinat epäonnistuvat. Valtion on todettu voivan toiminnallaan korjata näitä epäonnistumisia. Toiseksi markkinoiden ylivoimaisuuden taustalla on uusliberaali tulkinta vapaudesta ja oikeudenmukaisuudesta. Friedmanin mukaan vapaus merkitsee ennen muuta pakottamisen puuttumista, ja oikeudenmukaisuus negatiivisen vapauden turvaamista yhteiskunnassa. Sekä vapaus että oikeudenmukaisuus voidaan ymmärtää kuitenkin laajemmin. Senin käsitys vapaudesta toimintakykenä ja rawlsilainen tulkinta oikeudenmukaisuudesta mahdollistavat valtion laajemman taloudellisen roolin, koska niiden näkökulmasta markkinat eivät pysty yksinään takaamaan yhteiskunnallista vapautta ja oikeudenmukaisuutta.

Tutkielmani tärkein johtopäätös on, että uusliberaali talouspolitiikka on arvoihin perustuva valinta siinä missä hyvinvointivaltion kehittäminenkin. Oletus markkinoiden ylivoimaisuudesta ja hyvinvointivaltion mahdottomuudesta ei ole mikään lopullinen totuus, vaan perustuu uusliberaaliin tulkintaan vapaudesta, oikeudenmukaisuudesta ja tehokkuudesta. Hyvinvointivaltio voi siis myös tulevaisuudessa onnistua hyvinvoinnin tuottamisessa yhtä hyvin – tai jopa paremmin – kuin markkinaorientoituneet kansantaloudet.

Asiasanat: hyvinvointivaltio, uusliberalismi, markkinat, talouspolitiikka, Milton Friedman, Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, John Rawls

SISÄLLYS

1. Johdanto	1
2. Hyvinvointi ja hyvinvointivaltio	8
2.1. Hyvinvointi	8
2.2. Hyvinvointivaltio	11
2.2.1. Hyvinvointivaltiomalleista	14
2.2.2. Hyvinvointivaltio Suomessa	16
2.2.3. Hyvinvointivaltion haasteet	19
3. Liberalismi ja uusliberaali taloustiede	26
3.1. Liberalismi	26
3.2. Uusliberalismi	28
3.2.1. Uusliberalismin lyhyt historia	28
3.2.2. Uusliberalismi, vapaus ja libertarianismi	31
3.3. Uusliberalismi taloustieteissä	33
3.3.1. Itävaltalainen koulukunta	35
3.3.2. Chicagon koulukunta	37
3.3.3. Julkisen valinnan teoria	39
3.3.4. Washingtonin konsensus	40
4. Kysymys valtion asianmukaisesta roolista talouselämässä	42
4.1. Friedmanin uusliberaali minimivaltio	43
4.2. Markkinaepäonnistumiset ja rationaalinen valinta modernin talousteorian mukaan	45
4.2.1. Markkinoiden epäonnistuminen	45
4.2.2. Rationaalinen valinta	49
4.3. Adam Smithin näkymättömän käden uusliberaalin tulkinnan ongelmat	51
4.3.1. Näkymättömän käsi taloustieteissä	54
4.4. Stiglitzin uuskeynesiläinen näkemys valtion erityisluonteesta ja valtion tehtävistä	57
4.4.1. Valtion ja markkinoiden yhteensovittaminen	61
5. Uusliberalismin näkemys ja vaihtoehtoiset käsitykset vapaudesta, oikeudenmukaisuudesta ja tehokkuudesta	62
5.1. Uusliberalismin negatiivinen vapaus ja vapaus seniläisenä toimintakykynä	63
5.2. Oikeudenmukaisuuden erilaiset tulkinnat: Senin, Rawlsin ja Nozickin näkemys oikeudenmukaisuudesta	67
5.2.1. Oikeudenmukaisuus	69
5.2.2. Tasa-arvo ja syrjintä	72
5.2.3. Tulonjako ja köyhyys	76
5.3. Stiglitzin ja Friedmanin näkemyksiä tehokkuudesta	82
5.3.1. Valtion epäonnistumisesta	83
5.3.2. Tehokkuuspohdintaa I: koulutus	87
5.3.3. Tehokkuuspohdintaa II: ympäristön, kuluttajien ja työntekijöiden suojele	90
5.3.4. Valtion ja markkinoiden tehottomuudesta	92
6. Yhteenveto	93
7. CASE: vuoden 2006 talousarvion lähetekeskustelu eduskunnassa 16.–21. syyskuuta 2005	98
7.1. Suomalaisen hyvinvointivaltion rooli talouspolitiikassa	100
7.2. Työllisyyden ja yrittäjyyden tukeminen	103
7.3. Veronkevennykset	104
7.4. Markkinoiden rooli	106
7.5. Yhteenveto	109
8. Johtopäätökset	110
LÄHTEET	114

1. Johdanto

Globalisaatio ja talouden uudenlainen rakenne ovat viime vuosien aikana olleet monesti esillä keskusteltaessa talouspolitiikasta. Uutta maailmaa Neuvostoliiton romahdettua on leimannut kapitalismin ja demokratian laajeneminen (vaihtelevalla menestyksellä) ympäri maailmaa. Uudet talouden realiteetit ovat koskettaneet myös Suomea muun muassa laman, Euroopan Unionin ja Maailman kauppajärjestön, WTO:n, jäsenyyden myötä. Taloustieteissä ja politiikassa on noussut esiin niin kutsuttu uusliberaalinen suuntaus, jonka mukaan talouden vapauttaminen ja markkinoiden mahdollisimman vapaa toiminta takaavat elintason ja samalla hyvinvoinnin kasvun maailmanlaajuisesti. Uusliberaali talouspolitiikan perusteena esitetään usein ajatus sen vaihtoehdottomuudesta; selviytymisen tai menestymisen vuoksi on uhrauduttava ja tehtävä kipeitäkin ratkaisuita (vrt. Margaret Thatcherin usein toistama ”*There is no alternative*”). Tällainen vaihtoehdottomuus-diskurssi on saanut sijaa myös Suomessa. Varsinkin laman jälkeen käytiin keskustelua hyvinvointivaltion ja -palveluiden tulevaisuudesta uudenaikaisessa taloudellisessa ympäristössä. Lama ja sen seurauksena supistuneet valtion tulot ja kasvaneet menot antoivat valtuutuksen julkisten menojen leikkauksille ja hyvinvointivaltion palvelujen ja etuuksien karsimiselle. (Kiander 2001, 86) Ilmosen (1993) mukaan julkisuuden tuottama lamapuhe auttoi taloudellisen vaihtoehdottomuusdiskurssin luomisessa ja tukemisessa. Valtiovallan ratkaisut esitettiin ainoina oikeina vaihtoehtoina taloudellisen kriisin edessä. Hänen mukaansa myös päättäjät olivat aidosti omaksuneet kriisitietoisuuden. Heidän ajatusmaailmassaan talouskriisi merkitsi välttämättömyyttä sopeutua muuttuneisiin olosuhteisiin.

2000-luvulla uuden teknologian myötä syntynyt tietoteollisuus on viimeistään muuttanut Suomenkin talouden rakenteita. Talouden kasvu ja kilpailukyky ovat asioita, joita painotetaan niin taloustieteilijöiden kuin poliitikkojenkin taholta. Hyvinvointivaltion ylläpitämien palveluiden ja tulonsiirtojen hyväksyttävyyden on asetettu kyseenalaiseksi ensinnäkin koska globalisoituvassa maailmassa Suomen ei katsota omaavan mahdollisuuksia menestyä, jos verotusta ei pystytä leikkaamaan kilpailukykyiseksi ja työelämän joustavuutta lisäämään. Toiseksi hyvinvointipalveluiden katsotaan nykyisessä laajuudessaan käyvän mahdottomiksi väestön nopean ikääntymisen myötä. Toisaalta viime aikoina taloustieteiden piirissä on noussut esiin uusliberalismin kriittisesti suhtautuvia näkökantoja. Uudenlaisen talouden ja kilpailutilanteen ei väistämättä nähdä johtavan hyvinvointivaltioiden alasajoon. Empiirisissä tutkimuksissa on saatu ristiriitaisia tuloksia esimerkiksi siitä, miten laaja julkinen talous vaikuttaa talouden kasvuun. Toiseksi on yhä enenevässä määrin alettu kritisoida uusklassisen talousteorian ytimessä olevaa ajatusta jatkuvasta taloudellisesta kasvusta. Ekologiselta kannalta ikuisesti jatkuva kasvu on kestävä ajatus ja jatkuvan kasvun vaihtoehdoksi onkin esi-

tetty kestävä kasvua. Koska ehdotonta totuutta ei tutkimuksen valossa ole löydettävissä, poliitikkojen tehtävä valtiontalouden ohjaamiseksi hankaloituu huomattavasti.

Markkinateorian tarkastelussa on käynyt ilmi, että markkinat toimivat täydellisesti vain tiettyjen ehtojen vallitessa. Nämä ehdot ovat luonteeltaan sellaisia, että niiden on käytännössä lähes mahdotonta toteuttaa. Ranskalaisen ekonomistin Robert Boyerin mukaan on paradoksaalista, että samaan aikaan kun instituutioita ja talouden rakenteita uudistetaan sääntelyn purkamisen, kansainvälisen kilpailun ja anti-keynesiläisen – toisin sanoen uusliberaalin – talouspolitiikan näkökulmasta, moderni taloustiede varoittaa markkinoiden epäonnistumisesta ja niiden toiminnan epätäydellisyydestä. Siirtyminen markkinaehtoiseen toimintaan saattaa uudemman johtaa työttömyyden jatkumiseen, säännöllisesti esiintyviin rahoituskriiseihin, tulonjaon epäoikeudenmukaistumiseen, ali-investointeihin koulutuksen ja tutkimuksen alalla sekä tiedon ja vallan kumuloituvaan kasaantumiseen. Boyerin mukaan 1980-luvun kokemukset osoittavat, että tällainen kehitys ei ole teoriaa, vaan ne kuuluvat kehittyneiden maiden todellisuuteen. Hänen mukaansa työmarkkinoiden sääntelyn purkaminen ja hyvinvointivaltion karsiminen eivät ole johtaneet täystyöllisyyteen. Samaan aikaan epäoikeudenmukainen tulonjako on asettanut haasteita sosiaaliselle vakaudelle. Hintasääntelyn purkaminen ja hyödykemarkkinoiden sääntelyn väheneminen eivät ole saaneet aikaan kilpailun lisääntymistä, vaan tuotanto on monilla aloilla keskittynyt muutamien yritysten haltuun. Myöskään julkisen kulutuksen vähentäminen ei ole johtanut korkeampaan yksityiseen säästämiseen ja investointeihin tai lisääntyneisiin innovaatioihin ja tuottavuuteen. Markkinaorientoituneet valtiot kuten Yhdysvallat, Iso-Britannia ja Kanada ovat kärsineet ali-investoinneista koulutukseen ja infrastruktuuriin. Lisäksi raha-, valuutta- ja rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen ei ole johtanut vakauden lisääntymiseen, vaan päinvastoin lisännyt maailmantalouden ailahtelevuutta. (Boyer 1996, 109–110)

Tutkimusongelma ja –kysymykset

Pro Gradu –tutkielmassani pyrin osoittamaan, että uusliberaali talouspolitiikka ei ole ainoa vaihtoehto taloustieteiden(kään) piirissä optimaalisen hyvinvoinnin aikaansaamiseksi. Tutkimuksen tavoitteena on valottaa uusliberalismin teoriaa ja etsiä sille vaihtoehtoja. Uusliberalismin vastakohtana voidaan nähdä hyvinvointivaltio, joka kaikkien uusliberaalin talousopin ohjeiden vastaisesti harjoittaa aktiivista sosiaalipolitiikkaa ja kerää kansalaisiltaan veroja progressiivisen asteikon mukaisesti puuttuakseen kansalaistensa väliseen tulonjakoon. Hyvinvointivaltio myös rajoittaa vapaiden markkinoiden toimintaa sääntelyn ja verotuksen kautta. Uusliberaalin taloustieteen ja sen kritiikin tarkastelu keskittyy erityisesti markkinoiden ja valtion roolien sekä niiden välisen suhteen ja ristirii-

tojen pohtimiseen. Tutkimuskysymykset pohtivat ensinnäkin sitä, mihin perustuu uusliberalismin sisältö ja keskeinen ajatus markkinoiden ylivoimaisuudesta ja markkinamekanismien ensisijaisuudesta. Tämä liittyy kysymykseen miksi uusliberaali talousteoria suhtautuu kriittisesti valtion taloudelliseen toimintaan yleensä ja erityisesti hyvinvointivaltioon. Näiden kysymysten selvittämiseksi tarkastelen ensiksi uusliberalismin sisältöä ja toiseksi kahden taloustieteilijän, Milton Friedmanin ja Joseph E. Stiglitzin, näkemystä valtiosta ja sen asianmukaisista tehtävistä. Friedmania pidetään yleisesti yhdessä Friedrich Hayekin kanssa uusliberalismin keskeisimpänä teoreetikkona (kts. esim. Patomäki 2007, 59). Sen vuoksi samaistan Friedmanin ajattelun uusliberalismin näkemyksiin. Uusliberalismin vastakohtana näen keynesiläisen talousteorian, joka korostaa valtion merkitystä markkinoiden rinnalla. Joseph E. Stiglitz on merkittävä uuskeynesiläisyyden kehittäjä, joka on tunnettu myös globalisaation insider-kriitikkona.

Tutkimuksen toisena tavoitteena on etsiä vaihtoehtoja uusliberalismin markkinaorientoituneelle ajattelulle ja saada tätä kautta tukea valtion (ja samalla myös hyvinvointivaltion) taloudellisen roolin perustelemiselle. Tämä tarkastelu keskittyy ensinnäkin modernin taloustieteellisen tutkimuksen asettamiin haasteisiin markkinateorialle ja toiseksi Friedmanin ja Stiglitzin valtio-käsityksistä esiin nousseiden kolmen arvon – vapauden, oikeudenmukaisuuden ja tehokkuuden – pohtimiseen. Friedmanin ja Stiglitzin lisäksi tarkastelen tässä yhteydessä myös Amartya Senin ja John Rawlsin ajattelua. Tarkastelu on yhteydessä kysymykseen mitä vaihtoehtoja on olemassa uusliberaalille näkemykselle ja miten nämä vaihtoehdot voivat puolustaa valtion taloudellista roolia ja sitä kautta myös hyvinvointivaltiota.

Tutkielmassani haluan pitäytyä taloustieteen sisällä käydyssä keskustelussa, koska tavoitteenani on osoittaa, että uusliberaali talousoppi ei ole taloustieteissäkään mikään yleisesti hyväksytty väistämätön totuus. Uusliberalismin suositukset yksityistämiseen, verojen alentamiseen, julkisten menojen karsimiseen tai markkinoiden merkityksen kasvattamiseen liittyvät uusia uusia sisältöjä taustaoletuksista ja -käsityksistä. Vaikka taloustieteellinen näkökulma saattaakin johtaa joihinkin yksinkertaistuksiin (esimerkiksi valtio-käsitteen osalta), on taloustieteellisessä tarkastelussa kuitenkin monia yhtymäkohtia eettiseen, sosiaaliseen ja poliittiseen tutkimukseen. Erityisesti uusliberalismin kritiikki hyvinvointivaltiota kohtaan on äärimmäisen ajankohtainen poliittinen kysymys.

Valtio ja markkinat

Valtion käsitteeseen liittyy äärimmäisen monta ulottuvuutta, joita on kaikkia mahdotonta sisällyttää yhteen kattavaan määritelmään. Tutkielmassani esiintyy erityisesti ajatus valtiosta taloudellisena toimijana. Valtio-sanana historiallisessa käytössä esiintyy toimijuuteen liittyvä teema (”valtio säätelee”, ”valtion pitää”, ”valtion tehtävät”, yms.), joka on yleinen juuri talouteen liittyvässä valtio-sanana käytössä. Puhetapa oli läsnä jo suomen kielen valtio-sanana kehittyessä 1800-luvulla ja se jatkuu edelleen nykyisessä kielenkäytössä myös hyvinvointivaltion osalta. Tältä osin suomalainen valtiosanasto ei Pulkkisen mukaan eroa eurooppalaisten kielten *stat*-sanojen käytöstä. (Pulkinen 2003, 242)

Englannin kielen sana *state* varsinkin amerikkalaisissa yhteyksissä viittaa yleensä osavaltioon, ja valtiosta hallinnon näkökulmasta käytetään usein sanaa *government*. Esimerkiksi Friedman käyttää valtion roolia tarkastellessaan systemaattisesti *government*-sanaa, Stiglitz puolestaan pääasiassa termiä *the state*.¹ Anglosaksisessa kontekstissa valtio erillisenä auktoriteettina tai poliittisena instituutiona ei välttämättä tarkoita samaa kuin suomalainen valtio tai hyvinvointivaltio. Lisäksi valtio-sanana englanninkielistä variaatioita leimaa usein myös varauksellinen tai jopa vihamielinen suhtautuminen valtioon hallintakoneistona. Pulkkisen mukaan suuri osa suomalaisesta valtio-keskustelusta on kuitenkin ollut positiivista, eikä valtiota ole koettu uhkaavana toimijana (Pulkinen 2003, 252). Siten Friedmanin ja Stiglitzin näkemyksiin valtion asianmukaisista tehtävistä tulee suomalaisessa kontekstissa suhtautua tietyllä varauksella: he eivät välttämättä ymmärrä sanalla valtio samoja institutionaalisia järjestelyitä tai poliittisia toimijoita kuin me.

Jokaisen valtion poliittinen järjestelmä on kehittynyt erilaisissa historiallisissa ja kulttuurisissa olosuhteissa, minkä vuoksi kuhunkin valtioon kuuluvat institutionaaliset rakenteet ovat erilaisia. Taloustieteiden näkökulmasta valtio (=julkinen instituutio) eroaa muista taloudellisista toimijoista ensinnäkin siksi, että se omaa pakkovaltaa, jota yksityisillä toimijoilla ei ole. Yksityinen kanssakäyminen on vapaaehtoista, mutta valtion toimiin liittyy pakottavaa valtaa. Toiseksi valtion päätöksentekijöiden toimivalta perustuu demokraattisissa yhteiskunnissa vaaleihin, jotka suoraan tai epäsuorasti legitimoivat päätöksentekijöiden vallan. Yksityisissä organisaatioissa tällaista ”demokraattista” päätöksentekijöiden valitsemisprosessia ei välttämättä ole (Stiglitz 2000, 12–13). Valtio muodostaa siten vastakohtan yksityiselle taloudelliselle toiminnalle – markkinoille. Markkinoilla päätöksente-

¹ Friedmanin teoksessa *Capitalism and Freedom* valtion roolia käsittelevä kappale on nimeltään ”The role of government in a free society”. Stiglitzin teoksen nimi on puolestaan ”The economic role of the state”. *The state* viittaa nimenomaan valtioon, ei osavaltioon.

ko perustuu yksilön omaan valintaan, kun taas valtion toiminta perustuu kollektiiviselle päätöksenteolle. Myös markkinoilla toimii yhteisöjä, mutta toisin kuin valtion tapauksessa, niihin kuulumisen tai niiden toimintaan osallistuminen on vapaaehtoista (ainakin periaatteessa). Valtio suhteessa markkinoihin voidaan määritellä myös kollektiivisena, julkisena ja poliittisena toimintana ja päätöksentekona.

Edellä kuvattu valtion määritelmä ei ota huomioon siihen liittyviä erilaisia poliittisia, taloudellisia tai sosiaalisia järjestelmiä. Valtion kuvaaminen markkinoiden vastakohtana johtaa väistämättä valtio-instituutiossa vallitsevien ristiriitaisten intressien sekä päätöksentekojen ja -tekijöiden erimielisyyksien ja valtasuhteiden huomiotta jättämiseen. Näkökulma niputtaa kaikki valtiot samanlaisiksi toimijoiksi niiden poliittisten järjestelmien eroavaisuuksista huolimatta. Tutkielmassani haluan kuitenkin pitäytyä ”taloustieteellisessä” valtio-käsityksessä, koska tavoitteenani on analysoida ja kritisoida uusliberalistista talousteoriaa sisältä käsin, toisin sanoen sen omien lähtökohtien näkökulmasta. Tutkielmassani oleellista valtion taloudellisesta toiminnasta keskusteltaessa ei ole se, miten tai kuka (=mikä valtiollinen instituutio tms.) toiminnasta päättää, vaan se, pitäisikö toiminnan ylipäätään kuulua julkiseen vai yksityiseen (eli valtion vai markkinoiden) toimintaulottuvuuteen.

Myös markkinoiden käsite voidaan määritellä monin eri tavoin. Se voi ensinnäkin tarkoittaa fyysistä paikkaa, jossa hyödykkeitä myydään ja ostetaan. Boyerin mukaan uusklassisessa taloustieteessä markkinoilla on konkreettista laajempi merkitys. Talousteoriassa se ymmärretään tilana, jossa tuottajat kilpailevat keskenään kuluttajista. Markkinoissa on aggregoitu tietyn maantieteellisen alueen ja/tai tietyn hyödykkeen kaikki tuottajat ja kuluttajat. Markkinat voidaan ymmärtää myös mekanismina, jonka avulla yhdistetään yksittäinen kysyntä ja tarjonta hyödykkeen hinnaksi. Tämä määritelmä lisää markkinoiden ominaisuuksiin taipumuksen tasapainoon – yhtenäisen hinnan muodostumiseen. Markkinoilla voidaan viitata myös kokonaiseen markkinajärjestelmään, jossa yhdistyvät kaikkien hyödykkeiden markkinat. Tällainen käsitys yhdistää markkinoiden käsitteen kapitalismiin, yksityisomistukseen ja kilpailuun. Markkinat ovat ideaalimalli, jossa yhteiskunta on koordinoitu puhtaisten ja täydellisten markkinoiden kautta. Markkinoilla yksittäisillä toimijoilla ei ole vaikutusta hintaan (tai markkinoihin yleensä) ja he ovat ”vapaita valitsemaan” (vrt. Friedman 1982). Kaikkein laajin markkinakäsitys Boyerin mukaan on Chicagon koulukunnan edustama näkemys, jonka mukaan yhteiskunnan kaikki toiminta voidaan ymmärtää ja järjestää markkinoiden avulla. Kaikki tilanteet, jossa sosiaaliset toimijat kilpailevat keskenään niukoista resursseista tai asemista ja lopulta päätyvät ratkaisuun, voidaan ymmärtää markkinoiksi. Tällainen käsitys tekee mahdolliseksi useimpien sosiaalisten ilmiöiden, esimerkiksi avioliittojen, rikollisuuden, oikeudenmukaisuuden ja hyvän tekeväisyyden, ymmärtämisen markkinoiksi tai markkinoiden avulla. Kriitikkojen mukaan kapita-

lismassa kaikki (esimerkiksi tunteet, politiikka, uskomukset) muutetaan hyödykkeiksi. Boyerin mukaan tällainen markkinakäsitys on kuitenkin liian laaja, jotta sen avulla voitaisiin ymmärtää ja jäsentää todellisuutta. (Boyer 1996, 96–99) Uusliberalisaatio on kuitenkin merkinnyt juuri inhimillisen elämän ”hyödykkeistämistä” ja markkinamekanismien ulottamista taloudellisen kanssakäymisen ulkopuolelle. (Harvey 2005, 166)

Boyerin tulkinnan mukaan yksittäisen hyödykkeen tasolla markkinat ovat instituutio, jonka avulla koordinoidaan useiden kilpailevien tuottajien (aluksi erilliset mutta lopulta toisistaan riippuvaiset) strategiat. Markkinoiden käsite pitää sisällään oletuksen selvästi määriteltävästä hyödykkeestä ja toistuvista (säännöllisesti järjestetyistä ja keskitetyistä tai muuten yhteen sovitetuista) transaktioista. Yhteiskunnassa yksittäiset markkinat ovat yhteydessä useisiin muihin markkinoihin, organisaatioihin ja instituutioihin (vähintäänkin rahaan ja oikeusjärjestelmään). Lisäksi markkinoilla esiintyvä kilpailu voi olla monen asteista. Markkinat voivat järjestyä monopolina, oligopolina, rajoitettuna tai suhteellisen vapaana kilpailuna. Ideaalimallin puhdasta ja täydellistä kilpailua ei todellisuudessa voida toteuttaa. Kilpailu ei myöskään yksinään takaa markkinoiden onnistumista, ja markkinat voivatkin useissa tilanteissa epäonnistua. Lisäksi markkinoiden asema yhteiskunnan toiminnassa voi vaihdella marginaalisesta toimijasta äärimmäisen keskeiseksi yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. Markkinatalouden käsite ei siten voi olla yksiselitteinen, vaan sen on annettava tilaa monen tasoisille markkinoiden variaatioille. (Boyer 1996, 99–101)

Tutkielman rakenne ja keskeiset teoreetikot

Tutkielman aluksi tarkastellaan hyvinvointivaltio-käsitettä ja sen linkittymistä talouden ja markkinoiden toimintaan sekä suomalaista hyvinvointivaltiota. Toiseksi esitellään uusliberalismin ja uusliberaalin talousteorian sisältöä sekä käsityksiä valtiosta ja markkinoista. Neljännessä luvussa pohditaan tarkemmin valtion ja markkinoiden roolia ja suhdetta toisiinsa taloustieteellisen tutkimuksen piirissä. Tarkastelu keskittyy Friedmanin ja Stiglitzin ajatteluun. Viidennessä luvussa pohditaan Friedmanin ja Stiglitzin valtio-käsityksistä esiin nousseita kolmea arvoa (vapautta, oikeudenmukaisuutta ja tehokkuutta) valtion ja markkinoiden kannalta. Tämä luku sisältää myös Amartya Senin ja John Rawlsin näkemyksiä mainituista arvoista. Sekä Friedman, Stiglitz että Sen ovat merkittäviä taloustutkijoita ja he kaikki ovat saaneet Nobel-palkinnon kansantaloustieteessä; Friedman vuonna 1976 työstään rahan kvantiteettiteorian parissa, Sen vuonna 1998 hyvinvoinnin taloustieteeseen (erityisesti köyhyyteen ja nälänhätään) liittyvästä työstään ja Stiglitz (yhdessä George Akerlofin ja Michael Spencen kanssa) vuonna 2001 ansioistaan epäsymmetrisen tiedon ja sen vaikutusten tutki-

muksessa. John Rawls oli merkittävä amerikkalainen filosofi, joka tunnetaan erityisesti oikeudenmukaisuusteorian kehittäjänä. Varsinaisen tutkimuksen jälkeen seitsemännessä luvussa esitellään esimerkinomaisesti suomalaista talouspoliittista keskustelua Friedmanin ja Stiglitzin valtio- ja markkinanäkemyksen luoman viitekehyksen näkökulmasta.

Milton Friedman (1912–2006) toimi Chicagon yliopiston kansantaloustieteen laitoksella vuodesta 1946 lähtien. Friedmanin kansantaloustieteellinen työ keskittyi rahan kvantiteettiteorian ja monetarismien kehittämiseen. Hän on yksi ns. Chicagon koulukunnan merkittävimmistä edustajista. Friedman otti myös aktiivisesti kantaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin esimerkiksi 1980-luvulla lähetetyn ”*Free to Choose*” –televisiosarjan kautta. Friedman oli mm. laissez-faire -talouspolitiikan sekä vapaan markkinatalouden kannattaja. Hänen ajatuksensa ja tutkimuksensa vaikuttivat merkittävästi 1980-luvun uusliberalistiseen talouspolitiikan syntyyn ja ideologiaan.

Joseph E. Stiglitz (s. 1943) toimii tällä hetkellä Columbian yliopiston professorina. Akateemisen uran lisäksi Stiglitz on toiminut mm. presidentti Clintonin taloudellisten neuvonantajien (Council of Economic Advisers) puheenjohtajana vuosina 1995–1997 ja Maailmanpankin pääekonomistina (1997–2000). Stiglitz tunnetaan erityisesti kriittisestä suhtautumisestaan globalisaatioon ja kansainvälisten taloudellisten organisaatioiden (IMF, WTO) toimintaan.

Amartya Sen (s. 1933) on intialainen taloustieteilijä, joka on opettanut mm. London School of Economicsissa, Cambridgen yliopistossa ja vuodesta 2004 Harvardin yliopistossa. Sen on työssään keskittynyt erityisesti hyvinvoinnin taloustieteen ja yleisesti taloustieteen palauttamiseen ”eettisille juurilleen”. Hän on tullut tunnetuksi myös köyhyyteen, nälänhätään ja kehitykseen liittyvällä tutkimuksellaan.

John Rawls (1921–2002) oli amerikkalainen filosofi, jota pidetään yhtenä merkittävimmistä 1900-luvun lopun moraali- ja yhteiskuntafilosoifeista. Hän opetti Harvardin yliopistossa vuodesta 1964 ja toimi yliopiston poliittisen filosofian professorina. Rawls on tunnettu erityisesti oikeudenmukaisuusteoriastaan, joka ymmärtää oikeudenmukaisuuden ”reiluutena” (*justice as fairness*). Rawlsin tunnetuimpia teoksia ovat *A Theory of Justice* (1971) ja *Political Liberalism* (1993).

Oikeudenmukaisuutta käsittelevässä luvussa sivutaan myös lyhyesti Robert Nozickin edustaman libertarianismia. Robert Nozick (1938–2002) toimi Rawlsin ohella Harvardin yliopiston poliittisen filosofian professorina. Nozickin tunnetuin teos *Anarchy, State and Utopia* (1974) oli libertarianis-

tininen vastine Rawlsin oikeudenmukaisuusteorialle. Nozick pohti tutkimuksessaan valtion tarpeellisuutta ja piti minimivaltiota ainoana hyväksyttävänä vaihtoehtona.

2. Hyvinvointi ja hyvinvointivaltio

Hyvinvointivaltio on monessa mielessä uusliberaalin talouspolitiikan vastakohta. Uusliberalismi kritisoi hyvinvointivaltiota muun muassa sen kalleudesta, jäykkyydestä ja puuttumisesta kansalaisensa vapauteen. Ennen uusliberalismin analysointia onkin syytä tarkastella hyvinvointivaltiota ja sen yhteyksiä markkinoihin ja valtion taloudelliseen toimintaan. Tässä luvussa pohditaan ensiksi moniulotteista hyvinvoinnin-käsitettä. Sen jälkeen tarkastellaan hyvinvointivaltio-käsitteen sisältöä, erilaisia hyvinvointivaltiomalleja, suomalaista hyvinvointivaltiota sekä lopuksi hyvinvointivaltion kohtaamia haasteita.

2.1. Hyvinvointi

Hyvinvointivaltiolla voidaan viitata moneen erilaiseen institutionaaliseen järjestelyyn. Myös hyvinvoinnilla voidaan tarkoittaa eri asioita. Hyvinvoinnilla on varsinkin taloustieteissä viitattu useimpien pelkästään aineelliseen hyvinvointiin, ja sen ilmentymänä on käytetty tulotasoa ja omaisuutta. Ihmisten kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin kuuluu kuitenkin monia, vaikeasti määriteltävissä ja mitattavissa olevia asioita, kuten vapaus ja sosiaaliset suhteet. Kansakunnan aineellista hyvinvointia mitataan yleensä bruttokansantuotteella ja menestystä taloudellisella kasvulla. Bruttokansantuote ja kotitalouden tulot eivät kuitenkaan ota huomioon aineellisten mittareiden lisäksi muita hyvinvointiin ja tarpeiden tyydyttämiseen keskeisesti vaikuttavia tekijöitä. Tällaisia ovat esimerkiksi koti- ja vapaaehtoistyö, vapaa-aika, demokratia, vapaus, ympäristön pilaantuminen, läheiset ihmissuhteet tai muut sosiaaliset tarpeet (Kajanoja 2005, 93–95). BKT:seen perustuvien hyvinvoinnin mittareiden avulla voidaan hämärtää todellista hyvinvoinnin kehitystä. Bruttokansantuotemittaukset ja –vertailut suosivat sellaisia talouksia, joissa kaikki mahdollinen on hyödykkeistetty ja yksityistetty. Tällainen mittaustapa suosii uusliberalismin oppeja ja sen suosittamaa talouspolitiikkaa. (Patomäki 2007, 141)

Toisaalta hyvinvoinnilla on kiistatta yhteyksiä myös taloudelliseen ja aineelliseen menestykseen. Talouden ollessa hyvinvoinnin määreenä oletuksena on, että tuotannon ja kulutuksen kasvu lisäävät ihmisten hyvinvointia. Uudet tuotteet, palvelut, teknologiat ja markkinat synnyttävät siten hyvinvointia. Taloudellinen hyvinvointi on sidoksissa työhön ja siitä saatavaan palkkaan. Hyvinvointi konkretisoituu (palkka)tulojen mahdollistaman kulutuksen kautta, joka on taloudellisen toiminnan perimmäinen tavoite. Taloudellinen hyvinvointi on välttämätön, muttei kuitenkaan riittävä edellytys ihmisten onnellisuudelle. (Harisalo & Miettinen 2004, 41–42)

Hyvinvoinnin yhteyttä valtioon voidaan tarkastella muun muassa hyötyopin eli utilitarismin näkökulmasta. Amartya Senin mukaan utilitarismi on hallinnut hyvinvoinnin taloustiedettä (*welfare economics*) jo yli vuosisadan ajan, ja on saavuttanut alalla virallisen teorian aseman (Sen 2000, 63). Varhaisen (benthamilaisen) utilitarismin perusteeksi on, että ne yksityiset, julkiset, moraaliset tai poliittiset toimet, jotka tuottavat suurimman määrän onnellisuutta, ovat hyviä. Se, mikä tuottaa kipua, kärsimystä tai vaivaa, on huonoa. Esimerkiksi Benthamin mukaan valtion tehtävänä oli tuottaa onnellisuutta kansalaisilleen. Onnellisuuden tuottaminen ei kuitenkaan ole ilmaista, vaan siihen liittyy aina hinta: yhden ihmisen onnellisuuden lisääminen merkitsee usein toisen ihmisen vaivannäön lisääntymistä. McClellandin mukaan benthamismi oli ”moraalista laskuoppia” (*felicific calculus*), jossa toiminnan hyvyys perustui kustannus-hyöty –laskelmaan siitä, tuottiko se enemmän onnellisuutta vai vaivaa. Benthamin mukaan jokaisen ihmisen onnellisuus oli yhtä merkityksellistä, eikä rikkaan tai ylempisäätyisen ihmisen onnellisuus paina laskelmassa yhtään sen enempää kuin köyhienkään ihmisten onnellisuus. (McClelland 1996, 452)

Benthamilainen utilitarismi suhtautuu McClellandin mukaan kaksijakoisesti valtioon ja sen asianmukaisiin tehtäviin. Toisaalta tukeutuessaan klassiseen taloustieteeseen se oli anti-interventionistinen ja kannatti valtion mahdollisimman vähäistä puuttumista talouteen. Toisaalta talouselämä nähtiin kuitenkin erikoistapauksena, jossa puuttumattomuuden edut ja hyödyt olivat selvästi osoitettu. Benthamilaisuuden mukaan tämä erikoistapaus ei sulje automaattisesti pois valtion interventioita muilla elämän alueilla. Valtio saattoi monilla alueilla toimia aktiivisesti ”onnellisuutta tuottavana järjestelmänä”. (McClelland 1996, 503–504)

Hyvinvointivaltion ja sen toiminnan arvioiminen (esimerkiksi utilitaristisesta näkökulmasta) vaatii hyvinvoinnin käsitteen mittaamista. Hyvinvointivaltion oikeutukseen kuuluu olennaisesti se, että sen avulla saadaan aikaiseksi enemmän hyvinvointia kuin muilla vaihtoehtoisilla ratkaisuilla (esimerkiksi *laissez-faire* –politiikalla). Hyvinvoinnin mittarina on usein käytetty taloudellista tilaa, tulotasoa tai tulonjakoa kuvaavia indikaattoreita. Nämä keskittyvät kuitenkin pelkästään taloudelli-

sen hyvinvoinnin mittaamiseen. Hyvinvointia mittaavia indikaattoreita onkin yritetty kehittää niin, että ne ottaisivat huomioon myös sosiaalisia tekijöitä; esimerkiksi terveyden, ravitsemuksen, asumisen, työn ja työolosuhteet, koulutuksen, vapaa-ajan ja ihmisoikeudet. Tämä pyrkimys kuitenkin laantui 1980-luvulla uusoikeiston poliittisen nousun ja tieteellisen relativismin vahvistumisen myötä (Doyal & Gough 1991, 153–155). Nyttemmin on alettu kuitenkin uudelleen kiinnittää huomiota hyvinvoinnin mittareiden tarkentamiseen sekä sosiaalisten ja muiden hyvinvointia kuvaavien indikaattoreiden tärkeyteen. Hyvinvointia mitataan nykyisin esimerkiksi WISP- (World Index for Social Progress), YK:n HDI- (Human Development Index) ja HPI- (Human Poverty Index) sekä ZUMA-indekseillä (saksalaisen Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen –tutkimuskeskuksen kehittämät indeksit), jotka kaikki mittaavat myös sosiaalisia ja ei-aineellisia hyvinvoinnin indikaattoreita (Kajanoja 2005, 114–116).

Uusliberaalin talousteorian mukaan talouden tehokkuuden ja (hyvinvointivaltion suorittaman) tulojen tasaamisen välillä vallitsee trade-off –suhde: toista ei voi parantaa ilman että toinen samalla heikkenisi. Sosiaaliset tulonsiirrot eivät siten ole neutraalia kansantulon käyttöä, vaan ne häiritsevät taloutta ja hidastavat sen kasvua. Sosiaalisiin tulonsiirtoihin liittyy aina hallinnollisia kuluja ja byrokratiaa, jolloin raha ei siirry täysimääräisesti yksilöiltä toisille. Osa siirtyneistä varoista menee hukkaan, ja samalla jaettavan potin summa pienenee. Yhteiskunnan hyvinvoinnin ”kakku” siis pienenee tulonsiirtojen vaikutuksessa. (Keynesiläisessä talousteoriassa tulonsiirrot kasvattavat kakkua, koska ne parantava saajien ostovoimaa ja lisäävät siten kokonaiskysyntää, mistä koko yhteiskunta hyötyy). Hyvinvointivaltio tuhoaa siten itse itseään, koska se resurssien tuhlaamisen kautta pienentää omia toimintamahdollisuuksiaan (Kajanoja 2005, 112–113).

Empiiriset tutkimukset kuitenkin osoittavat, että hyvinvointivaltion laajuudella ei ole tilastollista vaikutusta talouden kasvulukemiin. Siten laajaa tai suppeaa hyvinvointivaltiota ei ole voitu osoittaa muita vaihtoehtoja tehokkaammaksi. (ibid.) Hyvinvointivaltion puolustamiseen tai vastustamiseen on siis löydettävä muita perusteita. Tällaiset puolesta tai vastaan esitetyt argumentit ovat pitkälti arvovalintoja; toisaalta voidaan korostaa säädyllisen elintason takaamista kaikille elämäntilanteesta riippumatta, toisaalta voidaan kannattaa ajatusta, jonka mukaan oikeudenmukainen tulo- ja hyvinvointitaso määräytyy kunkin omien kykyjen ja ahkeruuden mukaisesti.

Pohjoismaiset hyvinvointivaltiot näyttävät pärjäävän hyvin erilaisiin mittareihin perustuvissa hyvinvointivertailuissa. Esimerkiksi YK:n mittareilla, WISP- ja ZUMA- indekseillä mitattuna Ruotsi, Tanska, Norja ja Suomi sijoittuvat yleisesti neljäksi parhaimmaksi maaksi. (Kajanoja 2005, 114–117) Laaja hyvinvointivaltio onnistuu siten tuottamaan kansalaisilleen hyvinvointia. Hyvinvointi-

valtion uusliberaali kritiikki menettää osin voimansa, kun laajat hyvinvointivaltiot pärjäävät hyvin sekä hyvinvoinnin että taloudellisen tilan vertailuissa.

2.2. Hyvinvointivaltio

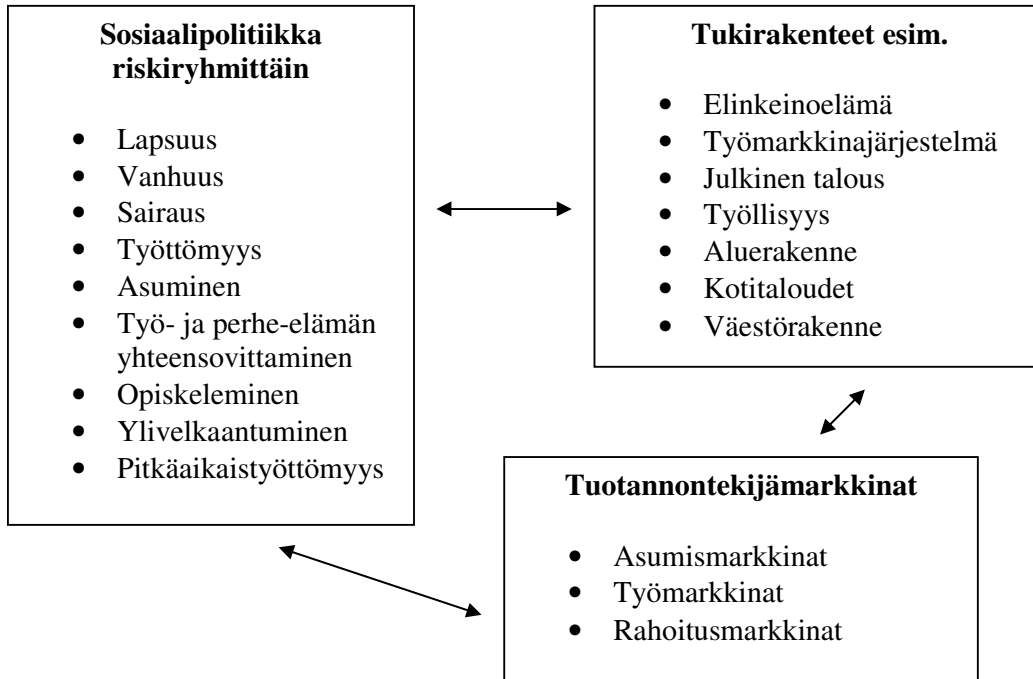
Hyvinvointivaltiolla voidaan viitata moneen erilaiseen poliittis-ekonomiseen järjestelmään. 1960-luvulla hyvinvointivaltion määrittelyissä lähestymistapa oli normatiivinen, kyse oli lähinnä poliittisesta tavoitetilasta. Nykyisin hyvinvointivaltiota pyritään määrittelemään institutionaalisesta näkökulmasta tai sosiaalimenojen osuuden perusteella. Institutionaalisessa näkemyksessä hyvinvointivaltioksi luetaan sellaiset valtiot, joissa on lainsäädäntöön perustuvat, koko väestön kattavat riskiperustaiset sosiaaliturvajärjestelmät. Nämä järjestelmät koskevat lapsuuteen, vanhuuteen, työttömyyteen, sairauteen ja työtapaturmiin liittyviä riskejä. Mielenkiintoista on se, että tämän määritelmän mukaan Yhdysvallat ei ole hyvinvointivaltio. Menoperustaisen määritelmän mukaan hyvinvointivaltioita ovat sellaiset valtiot, joiden julkisista menoista vähintään puolet kohdistetaan sosiaaliturvaan. Tämän määritelmän mukaan melkein kaikista länsimaista tuli hyvinvointivaltioita vasta 1980- ja 1990-luvuilla. (Saari 2005a, 27)

Julkusen (1992) mukaan hyvinvointivaltio viittaa käsitteenä valtioon, joka kantaa vastuuta ihmisten sosiaalisista olosuhteista ja elämisen ehdoista. Hyvinvointivaltion ideologiaan sisältyy ajatus sosiaalisten ongelmien yhteiskunnallisesta alkuperästä ja yhteisestä vastuusta niiden ratkaisemisessa. Toisen maailmansodan jälkeen hyvinvointivaltion tehtäviin on kuulunut myös keynesiläisen talouspolitiikan toteuttaminen (Mishra 1990). Toisen maailmansodan jälkeistä hyvinvointivaltiota kutsutaankin usein keynesiläiseksi hyvinvointivaltioksi, jonka vastuulla on myös kotimaisen kysynnän ylläpitäminen ja työllisyyden parantaminen. (Drache 1996, 41) Teollistuneiden länsimaiden sitoutumisessa hyvinvointipolitiikkaan on kuitenkin ollut suuria eroja. Lisäksi hyvinvointivaltion on ollut enemmän eurooppalainen kuin amerikkalainen projekti. (Julkunen 1992, 11–13)

Hyvinvointivaltio-kehityksen alkuna pidetään usein 1890-luvun Saksaa, jota kuvataan konservatiivisena hyvinvointivaltiona. Bismarckin saksalaisessa hyvinvointivaltiossa valtion velvollisuutena oli turvata kansakunnan taloudellinen ja sosiaalinen hyvinvointi sekä suojella kansalaisia *laissez-faire* –talouspolitiikan tuottamilta haitallisilta seurauksilta. (Mishra 1996, 321) Bismarckilaisen hyvinvointivaltion motiivina ei kuitenkaan ollut niinkään hyväntahtoisuus kansalaisia kohtaan, vaan ”vaarallisten” yhteiskunnallisten liikkeiden, kuten sosialismin, käyttövoiman patoaminen. Hyvin-

vointivaltiot kehittyivät Euroopassa erityisesti toisen maailmansodan jälkeen, jolloin pitkään jatkunut talouskasvu mahdollisti julkisten menojen kasvun.

Nykyaikainen hyvinvointivaltio jaetaan usein kolmeen ulottuvuuteen: sosiaalipolitiikkaan, tukirakenteisiin ja tuotannontekijämarkkinoihin.

Kuvio 1. Hyvinvointivaltio: sosiaalipolitiikka, tukirakenteet ja tuotannontekijämarkkinat (Saari (toim.): Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa, s. 28)

Sosiaalipolitiikalla voi olla useita määritelmiä. Yleisesti ottaen sillä tarkoitetaan resursseja (uudelleen)kohdentavia järjestelmiä, joiden tavoitteena on ”vähentää sosiaalisten riskien vaikutusta kotitalouksien hyvinvointiin (resursseihin ja turvallisuuteen) resurssien uudelleenjaon ja yhteiskunnallisen sääntelyn avulla” (Saari 2005a, 29). Sosiaalisia riskejä varten on luotu erilaisia riskinhallintajärjestelmiä, jotka muodostuvat kaikista kyseiseen riskiin kohdistuvista julkisen vallan toimista.

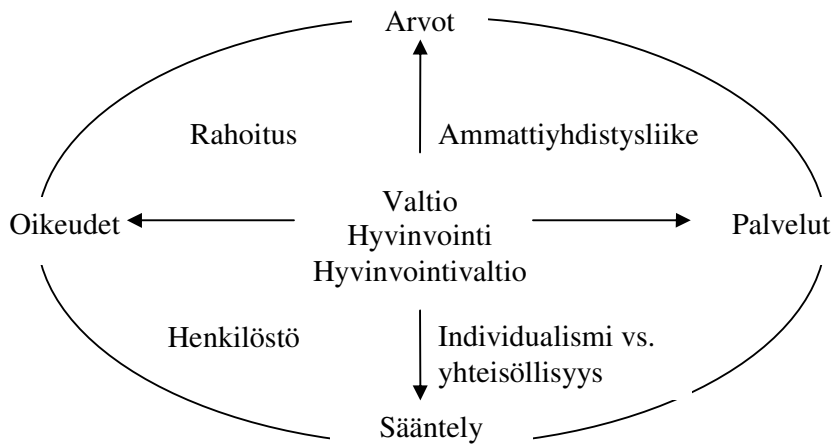
Hyvinvointivaltion toiminnalla on vaikutuksia myös asumis-, työ- ja rahoitusmarkkinoihin. Suurin osa hyvinvoinnista tuotetaan näillä tuotannontekijämarkkinoilla. Näiden markkinoiden ”tuotteet” eivät ole pelkästään myytäväksi ja ostettavaksi tarkoitettuja hyödykkeitä, vaan niillä on myös ihmisten hyvinvointiin liittyvä tehtävä (koti, identiteetin lähde ja vaihdon väline). Näiden markkinoiden merkitys ihmisten hyvinvoinnin kannalta on usein jopa suurempi kuin sosiaalipoliittisten toimien. Siksi on tärkeää vaikuttaa kansalaisten hyvinvointiin myös näiden markkinoiden vakauden, toimi-

vuuden ja tuottavuuden lisäämiseen tähtäävillä julkisilla toimilla. Kiinnostus hyvinvointivaltion toimintaan tuotannontekijämarkkinoiden näkökulmasta on lisääntynyt Suomessakin 1990-luvun jälkipuolelta lähtien.

Hyvinvointivaltion tukirakenteet muodostuvat niistä hitaasti muuttuvista yhteiskunnallisista rakenteista, jotka vaikuttavat sosiaalipolitiikan toimintaperiaatteisiin. Tukirakenteissa tapahtuvat muutokset voivat vaikuttaa sosiaalimenoihin joko niitä vähentävästi tai lisäävästi. 1990-luvun alun lama pakotti punnitsemaan sosiaalipolitiikan aiheuttamia kustannuksia ja haittoja tukirakenteille. 2000-luvulla onkin pyritty tukirakenteen vahvistamiseen sosiaalipolitiikan avulla ja sosiaalipolitiikan sopeuttamiseen tukirakenteiden vaatimuksiin. (Saari 2005a, 27–34)

Kun hyvinvointivaltiota tarkastellaan instituutiona, siitä voidaan Harisalon ja Miettisen näkemyksen mukaan erottaa neljä strategisesti merkittävää ulottuvuutta. Nämä ovat hyvinvointivaltion edistämät arvot, sen tuottamat palvelut ja sääntely sekä sen tarjoamat oikeudet kansalaisilleen. Hyvinvointivaltion on otettava kantaa myös neljään luonteeltaan taktiseen institutionaaliseen järjestelyyn: ammattiyhdistysliikkeen rooliin, individualismin ja yhteisöllisyyden väliseen suhteeseen, julkisen sektorin henkilöstöön sekä hyvinvointivaltion rahoitukseen. (Harisalo & Miettinen 2004, 28–29)

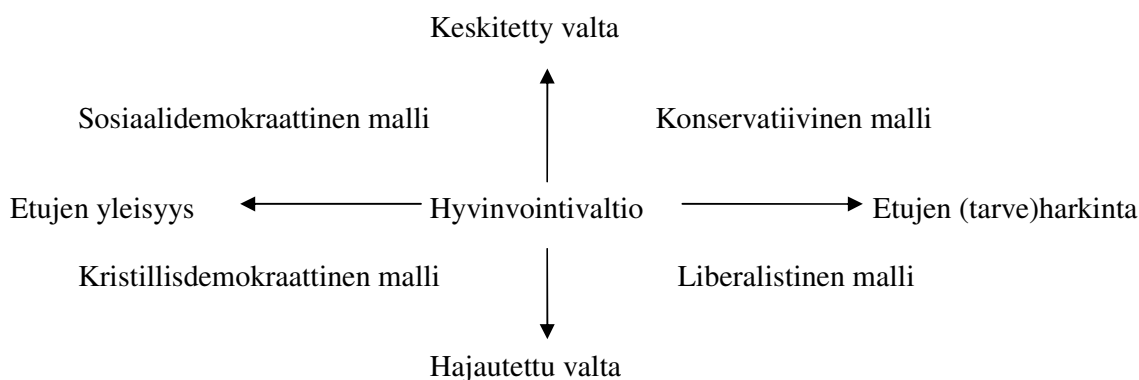
Harisalo ja Miettinen kuvaavat hyvinvointivaltioon liittyviä keskeisiä instituutioita sekä sen uudistamiseen ja korjaamiseen liittyviä kysymyksiä seuraavalla kuviolla:

Kuvio 2. Hyvinvointivaltion käsitteelliset perusulottuvuudet (Harisalo & Miettinen: Hyvinvointivaltio. Houkutteleva lupaus vai karvas pettymys, s. 29)

2.2.1. Hyvinvointivaltiomalleista

Zetterberg (1995, 41–43) on luokitellut hyvinvointivaltioita kahden eri kriteerin avulla, jotka ovat valtion tarjoamien etujen yleisyys ja harkinnanvaraisuus sekä julkisen vallan keskitys ja hajautus. Tämän jaon mukaan hyvinvointivaltiot jakautuvat ideaalityyppeihin, joita ovat sosiaalidemokraattinen, konservatiivinen, kristillisdemokraattinen ja (klassisen) liberalistinen hyvinvointivaltio:

Kuvio 3. Hyvinvointivaltioiden luokittelu Zetterbergin mukaan (Harisalo & Miettinen, Hyvinvointivaltio. Houkutteleva lupaus vai karvas pettymys, s. 46)

Teoksessaan *Three Worlds of Welfare Capitalism* Gøsta Esping-Andersen esittää teoriansa hyvinvointivaltioregiimeistä ja tarkastelee niiden suhdetta työllisyyteen ja yleisemmin yhteiskunnan sosiaaliseen rakenteeseen. Esping-Andersen on kiinnostunut valtion roolista talouden ohjaajana ja organisoijana. Siten työllisyys, palkat ja makrotalouden ohjaus ovat olennainen osa hyvinvointivaltion kokonaisuutta. Esping-Andersen käyttää termiä hyvinvointivaltioregiimi kuvaamaan tätä suurempaa kokonaisuutta, joka sisältää siis muutakin kuin perinteisesti hyvinvointivaltioon sisällytetyn sosiaalipolitiikan. Hyvinvointiregiimillä Esping-Andersen tarkoittaa hyvinvoinnin tuottamisen jakautumista valtion, markkinoiden ja perheen kesken. Hyvinvointikapitalismi muotoutuu hyvinvointiregiimin, talouden ja työllisyyden välisessä vuorovaikutuksessa. (Laitinen-Kuikka 2005, 307–308)

Historiallisen analyysin kautta Esping-Andersen erottaa kolme laadullisesti erilaista hyvinvointivaltioregiimiä. Regiimit eroavat toisistaan sen suhteen, miten ne vaikuttavat stratifikaatioon ja dekommodifikaatioon. Dekommodifikaatio on mittari, jonka avulla tarkastellaan yksilön sosiaalisten oikeuksien riippumattomuutta markkinoista. Dekommodifikaatio vapauttaa yksilön markkinariippuvuudesta takaamalla hänelle sosiaalisia oikeuksia markkina-asemasta riippumatta. Stratifikaatiolla tarkoitetaan yhteiskunnan jakautumista sosiaaliluokkiin. Esping-Andersen kiinnittää huomiota

siihen, miten erilaiset hyvinvointivaltioregiimit itsessään vaikuttavat luokkajakoon ja luokkien väliin suhteisiin. (Laitinen-Kuikka 2005, 309)

Ensimmäinen Esping-Andersenin hyvinvointivaltioregiimeistä on liberaali hyvinvointivaltio. Esi-merkkeinä tästä regiimistä ovat Yhdysvallat, Kanada ja myöhemmin myös Iso-Britannia. Liberaalille hyvinvointivaltiolle on tyypillistä tarveharkintaiset etuudet, vähäiset tulonsiirrot ja vaatimattomat sosiaalivakuutusjärjestelmät. Tarveharkintaisuuden myötä etuudet kohdistetaan kaikkein vähäosaisimmille. Sosiaaliturvaa rajoittaa liberaali työn etiikka: laaja ja kattava sosiaaliturva murentaa yksilöiden halukkuutta työntekoon. Niukka sosiaaliturva kannustaa siten ihmisiä työntekoon, joka on toimeentulon pääasiallinen edellytys. Etuuksien myöntämiskriteerit ovat siten tiukat ja niiden taso alhainen. Dekommodifikaation aste on matala, koska valtio ennemminkin tukee markkinariippuvuutta aktiivisesti suosimalla yksityisiä sosiaalipalveluja sekä epäsuorasti takaamalla vain minimi-toimeentulon. (Laitinen-Kuikka 2005, 309)

Toista hyvinvointivaltiomallia Esping-Andersen kutsuu konservatiiviseksi hyvinvointivaltioregiimiksi. Useimmat Manner-Euroopan maat kuuluvat Esping-Andersenin luokittelussa tähän ryhmään. Regiimille on ominaista kirkon, valtion ja korporaatioiden vahva rooli sekä konservatiivinen arvo-maailma ja sosiaalinen rakenne. Katolisen kirkon vahvan vaikutuksen myötä perheillä on tärkeä merkitys sosiaalipalveluiden tarjoajana. Sosiaaliset oikeudet ovat vahvat, mutta ne liittyvät tiukasti työmarkkina-asemaan. Perheen merkitys jäsentensä taloudellisen toimeentulon takaajana vähentää riippuvuutta markkinoista. Toisaalta sosiaaliturva rakentuu pääosin maksettujen sosiaaliturvamaksujen varaan ja sitoo sitä kautta perheen markkinoihin. (Laitinen-Kuikka 2005, 309–310)

Sosiaalidemokraattinen regiimi on Esping-Andersenin luokituksen kolmas malli. Sille on tyypillistä sosiaalisten oikeuksien universaalisuus, suhteellisen hyvät ja kattavat etuudet sekä korkea dekommodifikaation aste. Esping-Andersenin mukaan sosiaalidemokraattinen regiimi vapauttaa yksilön sekä perheestä että markkinoista. Hyvinvointivaltio takaa sosiaaliset etuudet kaikille kansalaisille riippumatta heidän työmarkkina- tai sosioekonomisesta asemastaan. Valtiolla on siten keskeinen rooli hyvinvoinnin takaajana. Toisaalta malli on kuitenkin kokonaisuutena riippuvainen markkinoista työllisyysasteen kautta. Jotta valtiolla olisi varaa kattavan ja universaalien sosiaaliturvajärjestelmän ylläpitämiseen, on työllisyysasteen oltava mahdollisimman korkea. (Laitinen-Kuikka 2005, 310)

Esping-Andersenin tyypittelemien regiimien lisäksi jotkut tutkijat ovat katsoneet myös Australian ja Uuden-Seelannin sekä Etelä-Euroopan maiden muodostavan omat erityiset regiiminsä. Regiimit

ovat Esping-Andersenilla aikaan sidottuja ja muuttuvia, mikä mahdollistaa maiden siirtymisen regiimistä toiseen. (Laitinen-Kuikka 2005, 310–312)

Esping-Andersenin mukaan hyvinvointivaltio ei ole vain teollisen kehityksen tuote, vaan se on institutionalisoiduttuaan vaikuttanut merkittävästi työmarkkinoiden ja koko jälkiteollisen yhteiskunnan muodostumiseen. Hänen mukaansa ei ole olemassa myöskään yhtä yhteistä logiikkaa (talouden, politiikan tai instituutioiden näkökulmasta), joka yksinään selittäisi hyvinvointivaltioiden kehitystä. Regiimit ovat muotoutuneet monien toisiinsa vaikuttavien tekijöiden tuloksena. (Laitinen-Kuikka 2005, 314–315)

2.2.2. Hyvinvointivaltio Suomessa

Harisalon ja Miettisen mukaan suomalainen hyvinvointivaltio on ensinnäkin yhteisöllisyyden edistäjä ja tukija, jonka tehtävänä on ratkaista sellaisia ongelmia kuin työttömyys, köyhyys, syrjäytyminen ja epätasainen alueellinen kehitys. Toiseksi suomalainen hyvinvointivaltio on myös palveluvaltio, joka tuottaa monia keskeisiä palveluita kansalaisille. Valtio haluaa turvata tärkeänä pitämänsä palvelut kaikille ihmisille, asuinpaikasta tai varallisuudesta riippumatta. Kolmanneksi hyvinvointivaltion tehtävänä Suomessa on myös sosiaalisten ja taloudellisten erojen tasaaminen. Valtio kerää tuloja progressiivisella verotuksella ja jakaa ne sitten eteenpäin tulonsiirtoina. Tasa-arvosta on Harisalon ja Miettisen mukaan kehittynyt (suomalaisen) hyvinvointivaltion keskeisin arvo. Toisaalta hyvinvointivaltio on myös sääntelyvaltio. Sääntelyn avulla valtio ohjaa yhteiskunnallista kehitystä ja toteuttaa yhteiskuntapoliittisia tavoitteita. Valtio sääntelee ihmisten ja myös esimerkiksi talouden toimijoiden käyttäytymistä erilaisten kannustimien ja lainsäädännön avulla. (Harisalo & Miettinen 2004, 49–50).

Suomi luetaan useimmissa hyvinvointivaltioluokitteluisissa pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi. Pohjoismaiseen malliin kuuluu oleellisena osana suuri julkinen talous, laajat ja universaalit palvelut sekä tärkeänä tavoitteena tasa-arvon lisääminen muun muassa tulonjaon tasaamisen kautta. Pohjoismaiselle hyvinvointivaltiomallille leimallista on taloudellisen kasvun ja työttömyyden hallinta aktiivisen suhdannepolitiikan avulla. Suomessa on kuitenkin perinteisesti pidetty tärkeämpänä julkisen talouden tasapainon ylläpitämistä työllisyydenkin kustannuksella. (Kiander & Lönnqvist 2002, 10–21.)

Suomalaista hyvinvointivaltiota on vaikea tarkastella kiinnittämättä huomiota 1990-luvun alun lamaan, joka vaikutti merkittävästi suomalaiseen hyvinvointivaltioon ja sen rakenteisiin. Laman seurauksena sosiaalimenojen suhde bruttokansantuotteeseen nousi huippulukemiin, korkeimmillaan se oli vuonna 1993, jolloin osuus oli jopa 35 prosenttia. Osuuden kasvu johtui samanaikaisesta sosiaalimenojen kasvusta ja BKT:n supistumisesta. Laman hellittäessä osuus alkoi pikkuhiljaa laskea; vuosikymmenen lopussa se oli 24,5 prosenttia. 2000-luvulle tultaessa sosiaalimenojen osuus on hieman noussut (vuonna 2003 26,5 %), mikä on huomattavaa siksi, että samaan aikaan myös bruttokansantuote on kasvanut. Sosiaalimenot ovat siten lisääntyneet BKT:tä nopeammin (Saari 2005a, 38–42).

Sosiaalipolitiikkaa voimakkaammin lama vaikutti tuotannontekijämarkkinoihin ja hyvinvoinnin tukirakenteisiin. Lamavuosien jälkeen sosiaalipolitiikasta on tullut enenevässä määrin väline muiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Sen avulla pyritään kannustamaan työllisyyttä, tukemaan yritysten kilpailukykyä, vastaamaan Euroopan integraation haasteisiin ja sopeutumaan demografiseen muutokseen. Laman jälkeistä hyvinvointivaltiota on luonnehdittu myös jälkiekspansiiviseksi (Saari 2005a, 38–42). Sosiaalipolitiikan tukirakenteille lama aiheutti ongelmia julkistalouden velkaantumisen, alentuneen työllisyysasteen, heikentyneen elatussuhteen ja ikääntyvän väestön kautta. Laman myötä noussut työttömyysaste lisäsi työttömyysturvamenoja, minkä seurauksena julkiset menot kasvoivat huomattavasti. Työttömyyden vuoksi myös valtion verotulot laskivat. Laman myötä julkisten menojen osuus bruttokansantuotteesta nousi yli 60 prosenttiin. Samalla julkinen talous muuttui alijäämäiseksi, mikä rahoitettiin ottamalla velkaa. Lisäksi sekä julkinen että varsinkin yksityinen kulutus laskivat huomattavasti. (Kiander 2001, 87–88)

Laman syynä on nähty erityisesti talouden ja hyvinvointivaltion rakenteellinen kriisi. Kianderin mukaan erityisesti Ahon hallitus, OECD, elinkeinoelämän järjestöt, Suomen Pankin edustaja ja valtionvarainministeriö esittivät (laman aikana ja sen jälkeen) näkemyksiä, joiden mukaan ”työmarkkinoilla ja hyvinvointijärjestelmässä tarvitaan rakenteellisia muutoksia, koska työn teettäminen ja vastaanottaminen eivät ole riittävän houkuttelevaa.” (Kiander 2001, 57) Rakenteita pitäisi uudistaa työntekoon ja työhön ottamista kannustavaan suuntaan alentamalla työnantajien maksamia sosiaaliturvamaksuja (ts. keventämällä työn verotusta) sekä purkamalla kannustinloukkuja, joiden vuoksi työntekijöiden ei ollut kannattavaa ottaa vastaan matalapalkkaista työtä. Kannustinloukkujen purkamiseksi olisi syytä leikata työttömien sosiaaliturvaa (sekä tulonsiirtoja että palvelujen tarjontaa/subventointia). (ibid.) Rakenteellisia heikkouksia olivat muun muassa yritysten tehottomuus ja kilpailun puute, korkeat verot, suuri julkinen sektori, ylimitoitettu sosiaaliturva sekä jäykät työmarkkinat. (Kiander 2001, 131)

Kianderin mukaan olennainen osa suomalaista lamapolitiikkaa 1990-luvulla oli julkisten menojen leikkaukset sekä hyvinvointivaltion palvelujen ja etuuksien karsinta. Valtuutuksen näille leikkauksille antoi laman seurauksena supistuneet valtion tulot ja samaan aikaan kasvaneet julkiset menot. Kianderin mukaan nämä leikkaukset vaikuttivat myös laman jälkeisenä nousukautena, eikä laman jälkeen enää palattu entiselle hyvinvointivaltion kasvu-uralle. (Kiander 2001, 86) Laman jälkeen poliittiset päättäjät ovat tehneet sellaisista lainsäädännöllisiä ja institutionaalisia muutoksia, jotka voivat rajoittaa tulevaisuudessa tehtäviä menopäätöksiä tai joilla helpotetaan säästötoimenpiteiden läpimenoa. Tällaisia ovat Julkusen mukaan budjettivallan keskittäminen valtionvarainministeriöön, budjettikehysten käyttöönotto, siirtyminen eduskunnassa enemmistövaltaan ja määränemmistöjen poistaminen, talous- ja rahaliiton kasvu- ja vakaussopimuksen rajoittava vaikutus alijäämien käyttöön sekä kuntien valtionosuusjärjestelmän uusiminen. Suomessa on lisäksi alennettu verotusta, mikä vaikuttaa tulevaisuudessa käytettävissä oleviin valtion tuloihin. Näin voidaan vähentää hyvinvointivaltion käytettävänä olevaa resurssipohjaa. (Julkunen 2005, 346–347) Tällaiset muutokset eivät ole tyypillisiä pelkästään Suomelle, vaan vastaavia rakenteellisia ja laadullisia uudistuksia, jolla on pyritty muuttamaan hyvinvointijärjestelmiä kohti tarveharkintaa ja yksilön omaa vastuuta, oli tehty useissa teollisuusmaissa jo 1980-luvulla. Hyvinvointivaltion kasvun tilalle on tullut karsinta, rajoittaminen ja sopeuttaminen. (vrt. Pierson 1994) (Kiander 2001, 86)

Suomessa kustannusten patoaminen ja julkisten menojen hallinta on Julkusen mukaan keskittynyt etuuksien leikkaamiseen sijaan hyvinvointijärjestelmän rakenteisiin puuttumiseen ja ehkäisemään työikäisten sosiaaliturvan käyttöä. Sosiaalipoliittiset järjestelmät on Suomessa jo pitkälti rationalisoitu, joten etuuksien leikkaamiseen ei juuri ole jäänyt varaa. Silti huomiota on kiinnitetty esimerkiksi siihen, että järjestelmiä on käytetty muuhun kuin mihin ne on tarkoitettu (esimerkiksi hyväkuntoisten ja hyvätuloisten osa-aikaeläkeläisiin, yhden perheen samaan aikaan saamiin etuksiin sekä kunnalliseen lastenhoidon että kodinhoidontuen muodossa). Toisaalta hyvinvointipalveluiden rakenteisiin on kiinnitetty enemmän huomiota. Esimerkiksi kalliista laitoshoidosta on siirrytty edullisempiin koti- ja avohoidon muotoihin. Lisäksi on pyritty edistämään kansalaisten toimintakykyä ja samalla ehkäisemään sosiaaliturvan käyttöä, esimerkiksi vanhusten omatoimisuuden kannustamisen, työikäisten työkyvyn ylläpitämisen ja työllistyvyyden kannustamisen kautta. 2000-luvun taloudellinen kasvu on antanut hallitukselle enemmän liikkumavaraa poliittisille valinnoille. Säästäväisyyden nimissä Suomessa tämä ”pelivara” on käytetty kuitenkin ensiksi julkisen talouden tasapainottamiseen ja ylijäämän ylläpitämiseen ja toiseksi verotuksen keventämiseen ja julkisen velan lyhentämiseen. Laman aikana eniten kärsineiden kohteiden paikkailuun ei Suomessa ole panostettu, toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa. (Julkunen 2005, 349–352) Kianderin mukaan suomalainen hy-

vinvointivaltio onkin alkanut 1990-luvun kehityksen seurauksena muistuttaa köyhäinhoitovaltiota. Yhä useammat ovat laman jälkeen joutuneet turvautumaan kirkon tai muiden epävirallisten avustusrjestöjen tarjoamaan apuun, mikä kertoo köyhyyden kasvusta ja sosiaaliturvajärjestelmän aukoisuutta. Kolmanteen sektoriin turvautuminen on tyypillistä konservatiivisten hyvinvointivaltioiden eteläeurooppalaisille malleille, ei pohjoismaiselle hyvinvointimallille. (Kiander 2001, 121)

Kianderin mukaan Suomessa on harjoitettu laman jälkeen ns. kolmannen tien (vrt. Giddens) politiikkaa, jolle on tyypillistä hyvinvointimenojen karsiminen. Porvarihallituksen kokeman vaalitappion jälkeen 1995 uudeksi suuntaukseksi muodostui työllisyyden parantaminen ja hyvinvointivaltion uudistaminen sekä julkisen talouden tasapainottaminen työllisyystavoitetta edistävällä tavalla. Sosiaalipolitiikassa tämä merkitsi siirtymistä passiivisesta perusturvasta kohti ansiosidonnaista turvaa ja julkisten palveluiden kehittämistä. (Kiander 2001, 106)

2.2.3. Hyvinvointivaltion haasteet

Hyvinvointivaltio on 2000-luvulla niin sisäisten kuin ulkoistenkin haasteiden edessä. Ulkopuolisia paineita aiheuttaa globalisaatio ja talouden kansainvälistyminen sekä eurooppalaisessa kontekstissa Euroopan Unionin toiminta sosiaalipolitiikassa. Sisäisinä uhkina tai haasteina on usein koettu ikääntyminen, siirtyminen jälkiteolliseen talouteen ja sen vaikutukset tuottavuuteen ja työmarkkinoihin sekä hyvinvointivaltion vähentynyt kannatus ja yhteiskunnallisten arvojen muutos. Uusliberalismin kannattajat ovat kritisoineet erityisesti hyvinvointivaltion ideologiaa sekä sen epätehokkuutta ja tuhlailevaisuutta. (Sainsbury 2001, 257) Mishran mukaan uusliberaali hyökkäys hyvinvointivaltiota vastaan on ollut luonteeltaan sekä poliittinen että ideologinen. Vaikka hyvinvointivaltio selvisi uusoiikeistolaisten hyökkäykseltä 1980-luvulla, globalisaatio asettaa sille uusia haasteita. Poliittiset ja ideologiset muutokset korostavat markkinataloutta, individualismia ja kilpailua. (Mishra 1996, 329)

Taloustieteiden näkökulmasta hyvinvointivaltiojärjestelmiä on kritisoitu monelta eri kannalta. Yleisimmin hyvinvointivaltiota kritisoidaan, koska sen katsotaan aiheuttavan negatiivisia kannustinvaikutuksia, suuria kustannuksia ja korkean veroasteen. Nämä puolestaan hankaloittavat valtion talouskehitystä kireän kansainvälisen kilpailun ja globalisaation sävyttämässä ympäristössä. (Kiander & Lönnqvist 2002, 2.) Hyvinvointivaltiota pidetään tehottomana, kannustimia väärentävänä ja liian kalliina. Suuren julkisen talouden ja korkean veroasteen (jotka olennaisesti liittyvät hyvinvointival-

tioiden olemukseen) nähdään olevan taloudellisen kasvun esteitä. Taloudellinen kasvu puolestaan on edellytys sille, että yhteiskunnan hyvinvointi (myös köyhimpien väestöosien) ylipäättään voi nousta korkeammalle tasolle. (Kiander & Lönnqvist 2002, 54.)

Kianderin mukaan monet ekonomistit ovat jo pitkään esittäneet kritiikkiä hyvinvointivaltiota kohtaan. Kritiikki alkoi Yhdysvalloissa 1970-luvulla, mutta se oli saanut sijaa myös eurooppalaisessa keskustelussa. Pitkäaikainen suurtyöttömyys ja uusoikeiston valtaannousu 1980-luvulla loivat sosiaalisen tilauksen kritiikille, jonka mukaan hyvinvointivaltio rapauttaa talouden terveet kannustimet ja johtaa jatkuviin menonlisäyksiin, mikä johtaa lopulta rahoituskriisiin. 1990-luvun alussa erityisesti pohjoismaisiin hyvinvointivaltioihin (Suomi ja Ruotsi) rajusti iskenyt talouskriisi antoi kritiikille lisävahvuutta. Myös Suomessa lama ja porvarihallitus loivat Kianderin mukaan tilaa tällaiselle keskustelulle. (Kiander 2001, 104–105)

Laman jälkeen tulevaisuus näytti synkältä, edessä häämötti pitkäaikainen joukkotyöttömyys, hyvinvointivaltion alasajo, vähätuloisten syrjäytyminen ja tuloerojen kasvu. Vaikka synkimmät uhkakuvat eivät olekaan toteutuneet, ovat laman kokemukset pakottaneet arvioimaan uudelleen Suomen taloudellisen menestyksen ehtoja. Laman aikana työttömyysaste nousi yli 18 prosenttiin ja sen lasku on ollut suhteellisen hidasta. (Pekkarinen & Vartiainen 1995, 422–426.) Muista Pohjoismaista poiketen Suomen työllisyystilanne näyttäisikin tukevan uusliberaalien väitettä hyvinvointivaltion ja työttömyyden yhteydestä.

Kianderin mukaan hyvinvointivaltion 1990-luvun alun kritiikki vaikuttaa kuitenkin yliampuvalta ja osin perusteettomalta. Kaikkien Pohjoismaiden kokema raju taloudellinen kasvu 1990-luvun jälkipuoliskolla on todiste siitä, että hyvinvointivaltiot voivat menestyä taloudellisessa vertailussa. Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden (erityisesti Tanska ja Ruotsi) esimerkki osoittaa, että korkeista veroista ja tulonsiirroista sekä suuresta julkisesta sektorista huolimatta sekä työllisyysaste että taloudellinen edistys voivat hyvällä tasolla. Lisäksi Suomen ja Ruotsin toipuminen lamasta oli äärimmäisen nopeaa. Kianderin mukaan Pohjoismaat muodostavat anomalian perinteiseen talousteoriaan (Washingtonin konsensusukseen) perustuvan näkemyksen kannalta. Tulojatasavaa hyvinvointivaltio ja laaja julkinen sektori eivät välttämättä merkitsekään suurta työttömyyttä (Suomen tilanne ei ole tässä suhteessa yhtä hyvä kuin muiden Pohjoismaiden). Hyvinvointivaltioon liittyvässä työmarkkinoiden toiminnassa ja tasaisessa tulojaossa on ollut myös tehokkuutta edistäviä piirteitä. (Kiander 2001, 105)

Kansainväliset vertailut ovatkin todistaneet useana vuonna, että huolimatta laajasta hyvinvointivaltiojärjestelmästä Suomi on ollut kansainvälisen kilpailukyvyn huipulla. Toisaalta myöskään talouskasvun osalta ei ole ollut suuria ongelmia. Empiiristen tutkimusten perusteella voidaan todeta, että hyvinvointivaltio ei sinänsä ole kasvun este, vaikkakin se saattaa hidastaa kasvua. (Kiander & Lönnqvist 2002, 54) Laajemmin tarkasteltuna pienten Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden taloudellinen menestys osoittaa, että talouskasvu, kilpailukyky ja laajat sosiaaliset järjestelmät eivät ole toisiaan poissulkevia vaihtoehtoja. (Saari 2005a, 42–44)

Globalisaatio

Hyvinvointijärjestelmät nähdään usein kestävämminä nykyisenlaisen globalisaatio- ja väestönkasvukehityksen maailmassa. Globalisaatiolla tarkoitetaan kaupan ja pääomaliikkeiden vapautumista, josta seuraa talouksien kansainvälistyminen. Globalisaatio voidaan ymmärtää sekä tendenssinä että ideologiana: globalisaatio tendenssinä viittaa yhdyntämarkkinoihin, talouden instituutioihin ja myös taloudellisten shokkien entistä nopeampaan leviämiseen kansallisten ja alueellisten rajojen yli. Ideologiana globalisaatio tarkoittaa edellä kuvatun kehityksen välttämättömyyden ja toivottavuuden korostamista ja mahdollisten negatiivisten vaikutusten sivuuttamista. (Dowd 2000, 170.) Woodin mukaan globalisaatiossa ei kuitenkaan ole kyse pelkästään kaupan vapauttamisesta vaan alisteisten talouksien avaamisesta ja altistamisesta imperiaaliselle pääomalle samaan aikaan kun imperiaalinen talous pysyy suojattuna käänteisiltä vaikutuksilta. Globalisaatiossa kyse on siten lähinnä imperiaalisen pääoman etuja ajavasta kauppaehtojesä tarkasta säätelystä. (Wood 2005, 161)

Betchermanin mukaan globalisaatiolla tarkoitetaan hyödykkeiden, palvelujen, teknologian ja pääoman liikkumista kansallisten rajojen yli. Globalisaation suurimpia indikaattoreita ovat viennin ja suorien ulkomaisten sijoitusten määrä. Toisaalta globalisaatiota kuvaa myös monikansallisten yritysten määrän ja merkityksen lisääntyminen. Vaikka kansalliset rajat ylittävä taloudellinen toiminta on kasvussa, on Betchermanin mukaan globalisaatiokehityksellä ollut myös rajoituksensa. Ensinnäkin kansainvälistymiskehitys on koskenut pääasiassa kehittyneitä teollisuusmaita. Toiseksi suuri osa kehityksestä on tapahtunut alueiden (regionalisaatio) välillä, ei niinkään maailmanlaajuisesti. Kolmanneksi myös monikansallisten yritysten toiminnassa ”kotimaalla” on edelleen suuri merkitys: useimmat yritykset keskittävät edelleen varansa, päätöksentekonsa sekä kehitys- ja innovaatiotoimintansa vanhoihin kotimaihinsa. (Betcherman 1996, 256–257)

Globalisaatio on merkinnyt myös kansallisten talouksien lisääntyneitä yhteyksiä ja riippuvuuksia, jotka ovat osittain johtaneet kansallisen päätäntävällän rapautumiseen. Globalisaatiota on luonnehtinut hyödykkeiden, palveluiden, pääoman, ajatusten ja ihmisten lisääntynyt liikkuminen kansallisten rajojen yli, alueellisten vapaakauppa-alueiden syntyminen, monikansallisten yritysten määrän lisääntyminen ja toiminnan laajeneminen sekä sellaisten sosioekonomisten ja ympäristöön liittyvien ongelmien lisääntyminen, joiden ratkaisemiseksi vaaditaan useiden maiden yhteistyötä. Kansainvälisellä integraatiolla on Lazarin mukaan sekä mikro- että makrotaloudellinen ulottuvuus. Mikrotaloudellisesta näkökulmasta integraatio on tarkoittanut monikansallisten yritysten syntymistä ja laajenemista, minkä on mahdollistanut muun muassa suorat ulkomaiset investoinnit, yritysten väliset (monikansalliset) sopimukset ja uudenlaiset toimintamallit kuten lisensointi tai alihankinta. Makrotasolla integraatio on johtunut kaupan, pääoman ja ihmisten liikkumisen esteiden poistamisesta. Makrotason muutokset ovat Lazarin mukaan helpottaneet myös mikrotaloudellista integraatiota. (Lazar 1996, 274)

Uusliberaali ajattelu on Mishran mukaan saanut tukea taloudellisesta globalisaatiosta. Globalisaatioon liittyvät tekijät, kuten kansainvälinen kilpailukyky, pääomien pako kalliiden kustannusten maista ja valtioiden luottokelpoisuuden arvioiminen, ovat tarjonneet tukea uusliberaalin agendan väitteille, joiden mukaan budjettien alijäämät on saatava kuriin verotusta korottamatta. Sosiaaliturvan universaaliuden ihanteesta on osin luovuttu, kun tarveharkinnan merkitystä on kasvatettu. Globalisaatio näyttää kuitenkin poliittisia argumentteja väkevämmältä perusteelta hyvinvointivaltion luonteen muuttamiseksi, koska se toimii hyvinvointivaltion ulkopuolisena rajoitteena. Globalisaation olemassaoloa ja sen asettamia rajoja ei siten ymmärretä poliittisina valintoina, vaan taloudellisina pakkoina. Näin ajateltuna kansallisvaltiot eivät juuri muuta voi, kuin purkaa sääntelyä sekä alentaa veroja ja sosiaalimenoja. (Mishra 1996, 316–317)

Verokilpailun seurauksena työpaikat siirtyvät korkean verotuksen maista halvemman verotuksen maihin. Hyvinvointivaltioiden korkea veroaste johtaisi siis väistämättä yritysten siirtymisiin muihin, halvempiin maihin. (Kiander & Lönnqvist 2002, 116–118.) Globalisaatiokehitys on Suomessakin merkinnyt teollisuusrakenteen muuttumista tuotantolaitosten siirtyessä ulkomaille halvemman työvoiman perässä. Kianderin mukaan ei kuitenkaan ole väistämätöntä, että globalisaation asettamat haasteet johtaisivat väistämättä tuloerojen kasvuun. Vaikka globaalit rahoitusmarkkinat vaikuttavatkin siten, että mielivaltaisen korkeat veroasteet eivät ole enää mahdollisia, ei taloudellinen kasvu vaadi Kianderin mukaan suuria ja kasvavia tuloeroja. (Kiander 2001, 120)

Epsteinin mukaan pääomien liikkumavapauden on mahdollistanut ennen muuta valta ja politiikka, ei pelkästään teknologia. Pääoman vapaan liikkumisen pelisäännöt on kirjoitettu kansainvälisiin vapaakauppasopimuksiin (esim. EU ja NAFTA), jolloin niiden viimekätinen toimeenpanovastuu on valtioilla itsellään. Pääomien kansainväliset markkinat tukeutuvat siten kansallisiin instituutioihin ja rakenteisiin, eivätkä pysty itse luomaan oman toimintansa kontekstia. Epsteinin mukaan on kuitenkin huolestuttavaa, että kauppasopimusten myötä päätösvaltaa, joka aiemmin on ollut kansallisilla demokraattisilla instituutioilla, siirretään ylikansallisille, yleensä epädemokraattisille päätöksenteoelimille. (Epstein 1996, 221)

Myös globalisaatiokehityksen syvyydestä ja laajuudesta voidaan olla montaa mieltä. Esimerkiksi Woodin mukaan globalisaatio ei ole edennyt mitenkään ennätysmäisen pitkälle. Globalisaatio on toki edistänyt pääoman, työn ja raaka-aineiden vapaata liikkumista, mutta on samalla luonut taloudellisia ja yhteiskunnallisia jakoja, kun voittoja pyritään nostamaan hyödyntämällä tuotantokustannusten ja –ehtojen eroja. Globalisaatiossa on siten ollut kyse myös yhdentymisen estämisestä – se on vastustanut työläisten yhteiskunnallisten olosuhteiden yhdenmukaistamista ”liian pitkälle”. (Wood 2005, 163)

Bairochin mukaan kaupan kansainvälistyminen ei ole ennenkuulumattoman nopeaa tai korkealla tasolla. Hänen mukaansa kvantitatiivisen tutkimuksen valossa (esimerkiksi viennin kehityksen ja suorien investointien osalta) taloudet eivät ole merkittävästi enemmän ulospäin suuntautuneita tai toisistaan riippuvaisia kuin aikaisemminkaan. Vaikka esimerkiksi suorat investoinnit ulkomaille ovat lisääntyneet, tapahtuvat ne yhä useammin Yhdysvallat-Eurooppa-Japani –akselin sisällä (nytemmin myös Kiinan merkitys on kasvanut). Bairochin mukaan onkin osittain harhaanjohtavaa puhua globalisaatiosta, kun ”kansainvälistyminen” on tapahtunut vain tiettyjen valtioiden välillä. Lisäksi kansainvälistyminen on historiallisesti tarkasteltuna edennyt sykleissä: nopeaa kansainvälistymisvaihetta on aina seurannut vetäytymisvaihe, jonka aikana kehitys on ollut hitaampaa. Bairochin mukaan on siten myös harhaanjohtavaa väittää, että nykyinen globalisaatiokehitys olisi väistämätöntä tai peruuttamatonta. (Bairoch 1996, 190)

Ikääntyminen

Teollisuusmaissa (pois lukien Yhdysvallat) väestö on ikääntymässä, ja nuorten osuus väestöstä on laskussa. Hyvinvointivaltion kriitikoiden mukaan tämä johtaa väistämättä hyvinvointijärjestelmien käymisen liian kalliiksi, kun työikäisen väestön osuus suhteessa sen ulkopuolelle jääviin kasvaa

seuraavien 15–45 vuoden aikana. Suomessa väestörakenteen muutos tapahtuu muita Euroopan maita nopeammin vuosina 2010–2020. Julkisen menojen suhteellinen osuus BKT:stä tulee tämän hetkisestä noin 40 prosentin tasosta nousemaan yli 50 prosenttiin. (Kiander & Lönnqvist 2002, 109–112.) Taloudellinen kasvu on riippuvainen työvoiman tarjonnasta, joka ikääntymisen myötä on kääntymässä laskuun. Taloudellinen kasvu puolestaan on välttämätöntä hyvinvoinnin lisääntymisen turvaamiseksi. Lisäksi ikääntyminen voi vähentää työn tuottavuuden kasvua, joka on tärkeä muun muassa kilpailukyvyn ylläpitämisen kannalta. (Parkkinen & Järviö 2005, 97.)

Ikääntyminen johtaa väistämättä eläke- ja terveystennojen huomattavaan kasvuun. Samalla työssäkäyvien osuus koko väestöstä laskee, mikä kaventaa veropohjaa ja julkisten menojen rahoitusmahdollisuuksia. Työllisyysosuutta ei myöskään saatu 2000-luvun alussa nostettua toivotulla tavalla. Jotta eläke- ja muut sosiaaliturvajärjestelmät eivät muodostuisi kohtuuttoman kalliiksi, on näitä järjestelmiä uudistettava. Taloudellisen kasvun tulisi olla 2,5-3 prosentin luokkaa, jotta nykyisten hyvinvointipalveluiden rahoituspohja säilyisi. Tällaisiin lukuihin ei 2000-luvun ensimmäisinä vuosina päästy. Sosiaalipolitiikan laajentamiselle ei siten jää kovin suuria mahdollisuuksia. Suomessa poliitistien päättäjien keskuudessa vallitsee suhteellisen laaja yksimielisyys myös jo olemassa olevien järjestelmien uudistamisen tarpeesta. Suomessa ei kuitenkaan ole esitetty, että hyvinvointivaltiosta pitäisi kokonaan luopua. Uudistamisen keinoista ei sen sijaan ole yhteisymmärrystä. Keinoina nähdään mm. kilpailukyvyn parantaminen (esim. verohelpotusten kautta) tai palvelu- ja tukijärjestelmien laadun ja tason parantaminen sekä hyvinvointivaltion rakenteellinen uudistaminen. (Saari 2005a, 49–57)

Vaikka hyvinvointivaltiot ovatkin joutuneet uudistumaan, hyvinvointivaltiota ei Mishran mukaan kuitenkaan pystytä kokonaan kumoamaan, koska sen kannatus kansalaisten keskuudessa on niin suuri. Valtiot kehittyvät enemmän ”hyvinvointipluralismin” suuntaan kuin hyvinvointivaltioksi, joissa valtio tuottaa hyvinvointipalvelut pääsääntöisesti itse. (Mishra 1996, 329) Myöskään Woodin mukaan uusliberaalien hyökkäyksistä huolimatta kansallisvaltiot eivät ole kokonaan karsineet niiden toteuttamia sosiaalisia tehtäviä. Vaikka uudistuksia on tehty ja työväenliikkeet ja vasemmistovoimat ovat joutuneet perääntymään, valtion tarjoama minimiturvaverkko on osoittautunut olennaiseksi taloudellisen menestyksen ja yhteiskunnallisen vakauden ehdoksi. (Wood 2005, 168–169)

Paul Piersonin mukaan hyvinvointivaltiokehityksessä on siirrytty ekspansiivisesta hyvinvointipoliitikasta hyvinvointivaltion purkamisen (*dismantling*) ja kumoamisen tai vetäytymisen (*retrenchment*) aikakauteen. Paineet hyvinvointivaltion vetäytymiselle ovat 1970-luvulta lähtien kasvaneet ja poliittiset aloitteet ovat tähdänneet siihen 1980-luvulta alkaen. Ideologisesta paineesta ja lukuisista

yrityksistä huolimatta hyvinvointivaltio on instituutiona osoittanut kestäväyytensä; hyvinvointijärjestelmien uudistukset ovat olleet pikemminkin vähittäisiä kuin kumouksellisia ja ne ovat jättäneet hyvinvointivaltion keskeisimmät instituutiot ja rakenteet liki koskemattomiksi. Uudistukset ovatkin tähdänneet enemmän hyvinvointivaltion uudelleenmuotoiluun kuin alasajoon. Uusliberaalista kriittistä huolimatta hyvinvointivaltioita on empiirisessä tutkimuksessa leimannut niiden kyky muokautua ja sopeutua uusiin vaatimuksiin. (Pierson 1994)

Vaikka hyvinvointijärjestelmiä ei ole purettu, on hyvinvointivaltion laajeneminen kuitenkin pysähtynyt. Hyvinvointivaltion kasvun pysähtymistä voidaan selittää monilla eri teorioilla ja tekijöillä, esimerkiksi globalisaatiolla, uusliberalismilla, sosiaalisen vastuun haurastumisella tai Baumolin taudilla (palvelusektorin tuottavuus heikkenee jatkuvasti suhteessa tuotantoon, minkä vuoksi se tulee koko ajan kalliimmaksi). Piersonin mukaan selitys löytyy kuitenkin kypsästä hyvinvointivaltiosta ja jälkiteollisista olosuhteista. Näihin kuuluvat tuottavuus- ja talouskasvun hidastuminen palvelutalouteen siirtymisen seurauksena, työllisyyden ongelmat, demografinen muutos sekä kotitalouksien ja niiden työmarkkinasidoksen uudelleenrakentaminen. Kypsällä hyvinvointivaltiolla Pierson tarkoittaa teollisen yhteiskunnan yhteiskuntapoliittisten sitoumusten kumuloitumista ja institutionaalisoitumista, joka on tapahtunut samaan aikaan hidastuvan talouskasvun kanssa. Tämä on johtanut alati kasvaviin menopaineisiin, uudistusvauhdin hidastumiseen ja poliittisen pelivaran menettämiseen. Aiemmin tehdyt päätökset ja rakennetut järjestelmät sekä jo annetut lupaukset (esimerkiksi eläkkeistä) ja jo otettu velka rajoittavat julkista kulutusta. (Julkunen 2005, 336–337)

Huolimatta siihen kohdistuvista paineista hyvinvointivaltio on myös Julkusen mukaan peruuttamattomasti ”juurtunut lujasti ja monin sitein pohjoismaisen yhteiskunnan toimintatapaan, vahvoihin etujärjestöihin, poliittiseen kilpailuun, kansalaisten odotuksiin ja arkeen”. (Julkunen 1992, 143) Hyvinvointivaltion peruuttamattomuudesta huolimatta sen on kuitenkin uudistuttava, jotta se pystyisi vastaamaan globaalin ympäristön asettamiin muuttuviin haasteisiin.

3. Liberalismi ja uusliberaali taloustiede

3.1. Liberalismi

Termi liberalismi ei viittaa mihinkään yhtenäiseen ajatusmaailmaan tai traditioon. Saastamoisen mukaan mikään ”määrätty filosofinen teoria, ihmiskäsitys tai poliittinen päämäärä ei ole yhdistänyt liberalismiksi eri aikoina ja eri kulttuureissa kutsuttuja ajatustapoja”. (Saastamoinen 1998, 8) Liberalismin juuret ulottuvat 1700-luvun vapauden ja tasa-arvon ihanteita korostaneeseen valistukseen. (McClelland 1996, 428) Poliittisena ideologiana se muodostui 1800-luvun alun Euroopassa reaktiona Ranskan vallankumouksen synnyttämiin yhteiskunnallisiin ristiriitoihin. Se sai poliittisen merkityksensä irrottautumalla toisaalta autoritaarisen sääty-yhteiskunnan palauttamiseen pyrkivästä konservatismista ja toisaalta yksityisomistuksen lakkauttamiseen tähtäävästä sosialismista. (Saastamoinen 1998, 18)

Vaikka liberalismi ei olekaan mikään yhtenäinen oppijärjestelmä, voidaan liberalistisen poliittisen ajattelun luonteesta esittää kuitenkin joitain yleisiä luonnehdintoja. Saastamoisen mukaan kaikki liberalismiin kuuluvat muodot ovat ensinnäkin sitoutuneet egalitaristiseen näkemykseen, jonka mukaan ei ole olemassa mitään syntyperään tai luontoon perustuvaa moraalista tai poliittista arvojärjestystä. Liberalismin perinteeseen kuuluu toisin sanoen olennaisesti syntyperään perustuvien arvohierarkioiden kieltäminen. Usein esitetään myös, että liberalismia (esimerkiksi suhteessa sosialismiin) luonnehtii yksilön vapauden korostaminen poliittisena arvona. Saastamoisen mukaan tämä on kuitenkin ongelmallista, koska vapauden käsite on erittäin monitulkintainen, eikä sen sisällöstä ole liberalistisessa perinteessäkään vallinnut yksimielisyyttä. Hänen mukaansa yhteistä erilaisille liberalismeille on ollut ehkä vain ”moraalinen individualismi, näkemys, jonka mukaan vapaus koskee aina ensisijassa yksilöä, ei esimerkiksi koko poliittista yhteisöä.” (Saastamoinen 1998, 25) Tällöin yhteisön vapautta ei voida asettaa yksilön vapauden edelle.

Liberalismia on kritisoitu usein siitä, että se pohjautuu individualismiin, eikä siten ole aito yhteisöllinen teoria. Liberaali talous(tiede) ja politiikka lähtevät liikkeelle yksilöstä, joka tekee valintojaan vapaasti (ja rationaalisesti). Tällainen yksilöön perustuva malli ei monien mielestä anna riittävää perustaa tasapainoiselle yhteisölle. Vapaasti toimiessaan ihmiset voivat monissa tilanteissa toimia tavalla, joka on ristiriidassa muiden ihmisten tavoitteiden ja etujen kanssa. Liberalismin kriitikot väittävät että huolimatta siitä, että liberalismi on ensimmäinen vapautta korostava poliittinen ja so-

siaalinen teoria, se kannustaa kuitenkin samalla ihmisiä antisosiaaliseen käytökseen. Liberalismi näyttää korostavan ennen muuta ihmisten itsekkyyttä. (McClelland 1996, 441–442)

McClellandin mielestä kritiikissä ei oteta riittävästi huomioon liberalismien synnyn historiallista kontekstia tai liberalistisen ajattelun historiallista ulottuvuutta. Liberalismi muodostui vastustamaan aristokraattista maailmankuvaa, jonka mukaan eliitin käsitys oli ainoa oikea ja tavoiteltava vaihtoehto, ja että sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset kysymykset koskettivat vain heitä, ei kansan suurta enemmistöä. Liberalismin tavoitteena oli muuttaa tällainen maailmankuva korostamalla muun muassa sitä, että varallisuus kuului ennen muuta niille, jotka sen tuottivat. Liberalismi pyrki luomaan sellaisen yhteiskunnan, jossa valta ja valtio eivät kuuluneet vaan eliitille, vaan kuuluivat yhteisesti koko kansakunnalle (=valkoisille miehille). (McClelland 1996, 442)

Saastamoisen mukaan yhteiskuntafilosofisessa keskustelussa vallitsee amerikkalaisen filosofisen liberalismien hallitsevan aseman vuoksi harhakäsitys, jonka mukaan neutraali suhtautuminen inhimillistä hyvää koskeviin kysymyksiin luonnehtisi koko liberalistista traditiota. Näin ei hänen mukaansa kuitenkaan ole, vaan tosiasiallisesti suurin osa liberalistisesta keskustelusta on sitoutunut eettiseen näkemykseen siitä, millainen elämä on hyvää. Lähes kaikki liberalistisen perinteen ajattelijat ovat pitäneet autonomiaa, eli kykyä toimia itsenäisesti omien valintojen ja ymmärryksen mukaisesti, välttämättömänä osana hyvää elämää. Useat ajattelijat ovat Saastamoisen mukaan vielä lisänneet autonomisuuden vaatimukseen pyrkimyksen omien yksilöllisten taipumusten ja ominaisuuksien mahdollisimman täydelliseen kehittämiseen. (Saastamoinen 1998, 126–127)

Saastamoisen mukaan 1990-luvun Suomessa käytävää liberalismin-keskustelua on haitannut se, että käsitteellä liberalismin on viitattu kahteen eri asiaan. Useimmin sillä tarkoitetaan taloudellista liberalismia, jonka keskeisenä tavoitteena on julkisten menojen tuntuva leikkaaminen ja talous- ja työelämään liittyvän sääntelyn purkaminen. Saastamoisen mukaan tällaisia näkemyksiä voidaan kutsua uusliberalismiksi, vaikka niiden kannattajat puhuvat mieluummin ”klassisesta liberalisminista” (vrt. Hayek, s. 29, Suomessa esimerkiksi Harisalo & Miettinen 1997). Tällaisen näkemyksen keskeinen sisältö on ajatus siitä, että 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa muotoiltiin liberalismien ”oikeat periaatteet”, joihin palaaminen on valtiokeskeisen keynesiläisyyden ja sosialismin jälkeen oikea vaihtoehto. Toisaalta liberalismilla viitataan yleisesti myös 1970-luvun Yhdysvalloissa syntyneeseen filosofiseen liberalismiin. Kun nykyisin puhutaan liberalistisesta yhteiskuntafilosofiasta, tarkoitetaan Saastamoisen mukaan useimmiten John Rawlsista alkanutta keskustelua, jonka muita edustajia ovat mm. Robert Nozick, Robert Dworkin ja Bruce Ackerman. (Saastamoinen 1998, 14–15)

Liberalismin ajatellaan usein suhtautuvan varauksellisesti valtioon ja sen valtaan. Kuitenkin liberalismin ”voittokulku” tapahtui samaan aikaan juuri kansallisvaltion kehittymisen kanssa. Liberalismin nähdään usein kannattavan negatiivista kuvaa valtiosta, jossa valtiolla on yhteiskunnassa vain yövärtijän rooli. Vastakohtana tälle näkemykselle on positiivinen käsitys valtiosta, jossa valtiolla on enemmän interventionistinen rooli. Tällainen vastakkainasettelu hämärtää kuitenkin McClellandin mukaan sen tosiasian, että taloudellisena, sosiaalisena ja poliittisena uudistusohjelmana liberalismi tarvitsi valtion tukea ja voimaa. Valtion vahvistuminen oli siten myös liberalismin etu, koska se saattoi tämän itsenäisen auktoriteetin avulla saattaa voimaan omat yhteiskunnalliset tavoitteensa. (McClelland 1996, 428)

Saastamoisen mukaan nykyään ei ole harvinaista, että liberalismin yhdeksi keskeiseksi sisällöksi esitetään ajatus siitä, että valtiovallan tulee olla toiminnassaan täysin neutraali suhteessa kansalaisten erilaisiin eettisiin ja uskonnollisiin käsityksiin. Tällainen Rawlsin tunnetuksi tekemä näkemys ei ole kuitenkaan eurooppalaisen liberalismin ytimessä: siihen viittaavia ajattelijoita liberalistisessa traditiossa ei voida Saastamoisen mukaan tunnistaa muita kuin Immanuel Kant. Tällaisen näkemyksen juuret ovatkin Yhdysvaltain perustuslaissa ja periaatteen tiukempi tulkinta ilmaantui Yhdysvaltojenkin poliittiseen kulttuuriin vasta toisen maailmansodan jälkeen, kun Yhdysvaltain korkein oikeus sai roolin yksilöoikeuksien puolustajana liittohallitusta vastaan. Pyrkimys valtiovallan neutraalisuuteen ja politiikan legalisoituminen ovat Saastamoisen mukaan yhdistyneet Rawlsin ja Dworkinin yrityksenä määritellä ideaalinen perustuslaki, jonka avulla entistä suurempi osa yhteiskunnan perusrakenteita koskevia kysymyksiä siirrettäisiin politiikan ulkopuolelle. Filosofinen liberalismi on siten vahvasti kytköksissä Yhdysvaltojen poliittiseen ja oikeudelliseen järjestelmään, mikä vähentää Saastamoisen mukaan huomattavasti sen merkitystä Euroopassa ja Suomessa. (Saastamoinen 1998, 22–23)

3.2. Uusliberalismi

3.2.1. Uusliberalismin lyhyt historia

Termillä uusliberalismi viitataan moderneihin versioihin 1800-luvun poliittisen taloustieteen yhteiskuntaideologiasta. Toisen maailmansodan jälkeen voittajavaltiot muotoilivat valtiojärjestelmiä uudelleen, koska haluttiin estää paluu toisaalta 1930-luvun laman aiheuttamiin taloudellisiin ongel-

miin ja toisaalta maailmansodan taustalla vallinneeseen valtioiden väliseen geopoliittiseen kilpailuun. Kotimaisen yhteiskuntarauhan takaaminen vaati Harveyn mukaan kompromissia pääoman ja työväen kesken. Yhteiskuntarauhan, yhteenkuuluvuuden, hyvinvoinnin ja vakauden aikaansaaminen vaati valtion, markkinoiden ja demokraattisten instituutioiden oikeanlaista yhteensovittamista. Yleisesti tunnustettiin, että valtion tulisi keskittyä täystyöllisyyden turvaamiseen sekä taloudellisen kasvun ja kansalaisten hyvinvoinnin luomiseen. Valtion tuli säädellä voimakkaasti markkinoiden toimintaa ja toisaalta tarpeen vaatiessa ottaa jopa kokonaan hoitaakseen joitain keskeisiä teollisuudenaloja. Valtio puuttui myös tulonjakoon progressiivisen verotuksen kautta ja luomalla erilaisia hyvinvointijärjestelmiä. Lisäksi valtio turvautui keynesiläiseen talouspolitiikkaan lama- ja nousukausien välisten vaihteluiden ja niiden aiheuttamien yhteiskunnallisten ongelmien hillitsemiseksi. Tällaista poliittis-ekonomista mallia kuvataan Harveyn mukaan usein John Ruggien muotoilemalla termillä ”*embedded liberalism*”. Kansainvälisellä tasolla valtioiden välisiä suhteita järjestämään rakennettiin Bretton Woods –järjestelmä ja uusia instituutioita, kuten Yhdistyneet Kansakunnat, Maailmanpankki ja Kansainvälinen valuuttarahasto (International Monetary Fund, IMF). (Harvey 2005 9-11)

Vaikka ”sitoutuneen liberalismiin” mukainen malli olikin (länsimaissa) menestyksekkäs aina 1960-luvun lopulle saakka, se alkoi kuitenkin rakoilla niin kotimaisissa kuin kansainvälisissäkin konteksteissä viimeistään 1970-luvulla. 1970-luvun taloudellisen stagnaation kausi nosti sekä työttömyyttä että inflaatiota, ja rahoituskriisit koettelivat monia valtioita (esimerkiksi Iso-Britanniaa 1975–1976). Bretton Woods –järjestelmä romahti vuonna 1971 presidentti Nixonin² päätettyä irrottaa dollari kultakannasta. Lisäksi 1970-luvun öljykriisit koettelivat maailmantaloutta ja sen vakautta. (Harvey 2005, 12) Patomäen mukaan 1970-luvulla tapahtui kolme keskeistä muutosta, jotka helpottivat uusliberalismin nousua uudeksi ”oikean” talouspolitiikan perustaksi. Ensimmäinen näistä oli juuri Bretton Woods –järjestelmän romahtaminen 1970-luvun alussa. Toiseksi työnantajat ja yritysmaailma alkoivat rahoittaa kampanjoita, poliittista toimintaa ja tutkimusta uusliberalisaation hyväksi. Kolmanneksi uusliberalismin sisältävä valtio-kritiikki ja yksilön vapauden korostaminen olivat teemoja, jotka olivat esillä myös 1960-luvun lopun radikaalin opiskelijaliikkeen parissa. (Patomäki 2007, 54)

1970-luvun taloudellisten vaikeuksien myötä länsimaisten taloustieteilijöiden ja poliittisen eliitin usko keynesiläiseen talouspolitiikkaan ja sen kykyyn ylläpitää taloudellista kasvua alkoi hiipua. Uusliberalismin vastaus talouden ongelmiin oli markkinoiden ja kaupan vapauttaminen, yksityistä-

² joka, ironista kyllä, tunnetaan myös lausahduksestaan ”we are all Keynesians now”.

minen ja julkisten menojen ankara karsiminen. Etenkin anglosaksisissa maissa ns. monetaristinen talouspolitiikka kasvatti suosiotaan. Monetarismin keskeisinä tavoitteina on inflaation torjunta ja vakaa valuuttakurssi. Suuntauksen kannattajat vaativat myös kansainvälisen kaupan ja pääomaliikkeiden rajoitusten purkamista. Monetaristisen talousteorian vaikutusvaltaisimpiin muotoilijoihin kuuluivat yhdysvaltalainen taloustieteilijä Milton Friedman ja Iso-Britanniassa vaikuttanut Friedrich Hayek. Hayekin mukaan ensin sosialismin ja sittemmin hyvinvointivaltion kehitys johtaisi ennen pitkää keskitettyyn totalitarismiin, ja ainoa keino katkaista ”tie orjuuteen” oli palaaminen ajattelutapaan, josta Hayek käytti nimitystä ”klassinen liberalismi”. (Saastamoinen 1998, 182–183)

Uusliberalismi vastauksena talouden ongelmiin alkoi kehittyä jo 1940-luvun puolivälissä, jolloin Hayekin ympärille kerääntyi joukko taloustieteilijöitä, historioitsijoita ja filosofeja. Vuonna 1947 he muodostivat Mont Pelerin Society –nimisen yhdistyksen, jonka perustajajäseniä olivat Hayekin ja Friedmanin lisäksi muiden muassa Ludvig von Mises, Henry Hazlitt ja George Stigler. 1970-luvulle asti uusliberaalit ajatukset pysyivät kuitenkin niin talouspolitiikan kuin akateemisen tutkimuksenkin marginaalissa. Tuolloin ne kuitenkin alkoivat kasvattaa merkitystään vaikutusvaltaisten think-tankien (kuten Institute of Economic Affairsin, Hoover Instituutin ja Heritage Foundationin) sekä Hayekin ja Friedmanin voittamien taloustieteen Nobel-palkintojen kautta (vuosina 1974 ja 1976). Uusliberalismin asema talouspolitiikan uutena ohjenuorana vakiintui 1970- ja -80-lukujen taitteessa Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin vaalivoittojen myötä. (Harvey 2005, 22–29) Reaganin hallinnon onnistui vuonna 1982 ”puhdistaa” Kansainvälinen valuuttarahasto ja Maailmanpankki keynesiläisistä vaikutteista, minkä jälkeen niistä molemmista tuli uusliberalismin äänekkäitä kannattajia ja uusliberalisaatio-prosessin keskeisiä vaikuttajia. (Stiglitz 2004, 42–44)

Patomäen mukaan uusliberalismi on Suomessa edennyt pienin askelin, mutta 1990-luvun laman alkaessa se oli ”jo saavuttanut ideologisen johtoaseman”. (Patomäki 2007, 55) Hänen mukaansa uusliberalisaation aikakausi alkoi rahoitusmarkkinoiden vapauttamisella 1980-luvulla, jonka käytännössä toteutti pieni talouspoliittisten päättäjien joukko. Suomalaisilla taloustieteilijöillä ei ollut uudistuksissa suurtakaan roolia, vaan 1980-luvulla konsultoitui pääasiassa ulkomaisia talousasiantuntijoita (erityisesti OECD:stä). Samaan aikaan kilpailukykypolitiikka ja –ideologia muutti muotoaan ja saavutti ensisijaisen aseman muihin periaatteisiin nähden. Kilpailukyky tarkoitti nyt Suomen kykyä kilpailla ulkomaisten yritysten sijoituksista (mitä heikentää esimerkiksi korkea veroaste ja jäykät työmarkkinat), ei enää suomalaisten yritysten kilpailukykyä maailmanmarkkinoilla. 1990-luvun lama antoi oikeutuksen hyvinvointipalveluiden karsimiseen ja julkishallinnon uudistuksiin. Suomessa toteutetut uudistukset ovat Patomäen mukaan olleet ”uuden julkisjohtamisen” (New Public Management) mallin mukaisia. Myös NPM-malli on otettu Suomessa käyttöön OECD:n tuke-

mana ja se on toteutettu pitkälti teknokraattisesti virkamiesten voimin. Mallin keskeisenä tavoitteena on tuoda markkinamekanismeja ja kilpailua myös julkishallinnon toimintaan, ja se suosii monien toimintojen yksityistämistä, ulkoistamista ja kilpailuttamista, julkisen ja yksityisten raja-aidan mataltamista sekä erilaisia strategisia kumppanuuksia julkisten ja yksityisten organisaatioiden välillä. Uusliberalisaatio-prosessiin on sisältynyt myös budjettien kehysmenettelyn (mikä on lisännyt valtiovarainministeriön vaikutusvaltaa) sekä nettobudjetoinnin ja tulospalkkauksen käyttöönottoaminen. Patomäen mukaan julkishallinnon uudistuksia ovat ajaneet niin Holkerin, Ahon kuin Lipposenkin hallitukset. Uusliberalisaatio on hänen mukaansa merkinnyt myös suomalaisen identiteetin ”läntistymistä” ja kääntymistä eurooppalaiseen ja jopa Nato-vetoiseen suuntaan. (Patomäki 2007, 55–95)

3.2.2. Uusliberalismi, vapaus ja libertarianismi

Uusliberalismin – jota Saastamoinen kutsuu markkinaliberalismiksi – keskeinen piirre on sitoutuminen ekonomistiseen maailmankuvaan ja ihmiskäsitykseen. Saastamoisen mukaan siinä ”ei ole kyse ’klassisen’ liberalismin henkiin herättämisestä vaan pikemminkin liberalistisen ajatteluperinteen ekonomistisesta uudelleen tulkinnasta.” (Saastamoinen 1998, 207) Tällainen näkemys samais-
taa vapauden markkinoiden toimintaan ja asettaa markkinat etusijalle suhteessa kaikkiin muihin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Ihmisen vapaus muodostuu markkinoilla tehtävistä valinnoista; mitä vähemmän näitä valintoja rajoitetaan, sitä enemmän ihmisillä on vapautta. Valtion taloudellinen toiminta merkitsee siten inhimillisen vapauden rajoittamista.

Uusliberalismi korostaa yksilöä suhteessa yhteisöön, yksilönvapautta ja –valinnan mahdollisuuksia, markkinataloutta, laissez-faire talouspolitiikkaa ja minimivaltiota. Uusliberalismi poliittisen talouden käytäntöinä tukeutuu näkemukseen, jonka mukaan ihmisten suurin mahdollinen hyvinvointi voidaan saavuttaa vahvan yksityisomaisuuden suojan, vapaiden markkinoiden ja vapaan kaupan käynnin kautta. Valtio tehtäväksi jää vain näitä tukevan ympäristön luominen, eli rahajärjestelmän turvaaminen, sopimusten tekemisen ja noudattamisen valvominen sekä markkinoiden luominen (tilanteissa, joissa niitä ei vielä ole olemassa). Valtion ei tule muutoin puuttua markkinoiden toimintaan, koska se ei voi omata tarvittavaa tietoa markkinoiden ohjaamiseksi ja koska vahvojen erityisintressien on suhteellisen helppo kaapata valtiollinen päätöksenteko (erityisesti demokratiassa) omien etujensa edistäjäksi. Markkinamekanismien pitäisi siis toimia eettisenä perustana kaikelle inhimilliselle käyttäytymiselle. Markkinoiden etiikka korostaa sopimusten tekemisen ja vapaaehtoisen vaihdannan merkitystä. Suurin yhteiskunnallinen hyvä voidaan saada aikaiseksi maksimoimalla

markkinoilla tapahtuvien transaktioiden määrä ja laajuus, minkä vuoksi markkinamekanismien tulisi hallita mahdollisimman suurta osaa inhimillisestä toiminnasta. (Harvey 2005, 2-3)

McClellandin mukaan monet uusliberaalit määrittelevät vapauden yksiselitteisesti vapaan markkinavaihdannan järjestelmänä. Tämän näkemyksen mukaan vapaa politiikka on vain lisäetu, joka ei itsessään ole välttämätön vapaudelle. Tällainen reduktionismi ja taloudellinen determinismi eivät ole ongelmattomia vapauden ja sitä korostavan opin – liberalismiin – kannalta. Tällöin politiikka supistuu taloustieteeksi ja vapaus yhdistetään markkinoiden vapauteen. McClellandin mukaan uusliberalismi on hylännyt vapauden merkityksen inhimillisen tahdon ja tietoisuuden vapautena, mikä tähän asti on ollut liberalismiin ydinperiaatteita. (McClelland 1996, 480)

Uusliberalismin (talous)teorian ja uusliberalisaation prosessien välillä vallitsee Harveyn mukaan kuitenkin ristiriitoja. Uusliberalismi teoriana korostaa vapauden merkitystä, markkinoiden ensisijaisuutta ja valtion roolin vähentämistä, mutta se on poliittisena prosessina johtanut (erityisesti taloudellisten) eliittien vallan huomattavaan lisääntymiseen (joko luomiseen tai palauttamiseen). Tämä on merkinnyt valtion autoritaarisen roolin vahvistumista erityisesti yksityisomaisuuden turvaajana. Harveyn mukaan aina kun uusliberalismin teoria on ollut ristiriidassa eliitin vallan kasvattamisen kanssa, teoria on joutunut väistymään eliitin etua tukevien käytännön ratkaisujen tieltä. Vaikka uusliberalisaatio onkin merkinnyt eri maissa erilaisia uudistustoimenpiteitä, on se kaikkialla johtanut yhteiskunnallisten erojen – erityisesti tuloerojen – huomattavaan kasvuun. Uusliberalismin teoria ja uusliberalisaatio käytännössä eivät ole aina noudattaneet samoja periaatteita. (Harvey 2005, 18–19)

Uusliberalismin synonyyminä käytetään varsinkin amerikkalaisissa yhteyksissä käsitettä libertarianismi. Libertarianismi-käsitettä käytetään usein, jotta ero sosiaaliliberalismiin ja mannermaiseen liberalismiin tulisi mahdollisimman selväksi. Libertarianismi käsitteenä on yleistynyt erityisesti Yhdysvalloissa, jossa termillä liberal on viitattu hyvinvointivaltiota ja kulttuurista vapaamielisyyttä kannattaviin henkilöihin (Saastamoinen 1998, 17–18). Toisaalta libertarianismi haluaa korostaa myös vapauden ainutlaatuisuutta merkitystä ja välttää rinnastukset uuskonservatiivisiin suuntauksiin. Uuskonservatiivit tai uusoiikeistolaiset (kuten Thatcher ja Reagan) kannattavat talouspolitiikassa uusliberaaleja markkinatalousmalleja, mutta tukeutuvat ihmis- ja moraalikäsitteissään autoritaariin malleihin ja kannattavat valtion vahvaa roolia yhteiskunnassa (vrt. Harveyn esittämä ristiriita uusliberalismin teorian ja käytännön prosessien välillä). Libertarianismissa valtio koetaan ennen muuta uhkana vapaudelle, minkä vuoksi valtion tulisi pidättäytyä vain ns. yövartija-roolissa: libertarianismi korostaa siten ensisijaisesti ihmisten negatiivisen vapauden merkitystä.

Libertarianismi perustuu luonnonoikeuksia korostavalle ihmiskäsitykselle. Ihmisellä on tiettyjä luovuttamattomia oikeuksia (oikeus elämään, vapauteen ja omaisuuteen), joita muiden ihmisten ja yhteisöjen on kunnioitettava. Libertarianismin mukaan ihmistä ei saa pakottaa ottamaan vastaan apua, jos hän ”elää huonosti” tai häntä kohtaa onnettomuus. Ihmisiä ei myöskään saa pakottaa auttamaan kanssaihmiä, koska se rajoittaisi hänen perusoikeuksiaan. Libertarianismin mukaan hyvinvointivaltio ei siten voi tuottaa hyvinvointia, koska se loukkaa ihmisten luovuttamattomia oikeuksia pakottamalla heidät antamaan tai ottamaan vastaan apua. Libertarianismin mukaan yhteisö on hyvä ja oikeudenmukainen, jos sen periaatteet ovat yhtäpitäviä inhimillisen elämän moraalisten velvoitteiden kanssa. (Machan 2006, 45)

3.3. Uusliberalismi taloustieteissä

Saastamoisen mukaan liberalismien suuntauksista eniten huomiota on viime vuosikymmeninä saanut taloudellinen liberalismi (=uusliberalismi). Käsitteellä tarkoitetaan näkemystä, joka kannattaa kaiken taloudellista toimintaa koskevan valtiollisen ohjauksen ja sääntelyn purkamista sekä julkisten menojen ja –palvelujen huomattavaa karsimista. Uusliberaali taloustiede on syntynyt reaktiona keynesiläiseen taloustieteeseen ja 1970-luvulle jatkuneeseen talouspolitiikkaan, jossa valtiolla on merkittävä rooli talouselämässä. (Saastamoinen 1998, 33) Näkemyksen perusteena esitetään usein skotlantilaisen Adam Smithin ajatuksia talouden näkymättömästä kädestä (näkymättömän käden – ajatuksen ongelmallisuudesta kts. sivut 51–56).

1700- ja 1800 -luvuilla kehittynyt klassinen taloustiede perustui käsitykseen, jonka mukaan markkinat päätyivät näkymättömän käden kautta automaattisesti tasapainoon. Klassisessa taloustieteessä esitettiin myös teoria hyödykkeiden arvosta ja tulonjaosta. Uusklassinen taloustiede kehittyi 1800-luvun loppupuolella. Sen mukaan hyödykkeiden arvo määräytyi kuluttajan kokeman hyödyn mukaan – ei esimerkiksi hyödykkeen tuottamiseen käytetyn työn tai pääoman perusteella. Uusklassinen mikrotaloustieteellinen malli tarkastelee kysynnän ja tarjonnan muodostumista yksilön valintojen ja preferenssien kautta. Uusklassisessa makrotalousmallissa yksilöiden valinnat agregoituvat kokonaiskysynnäksi ja tarjonnaksi, jolloin mikrotaloudellinen tasapaino johtaa myös makrotalouden tasapainotilaan.

1930-luvun lama ja sitä seurannut joukkotyöttömyys asettivat uusklassisen makroteorian kuitenkin kyseenalaiseksi. Brittiläinen taloustieteilijä John Maynard Keynes kehitti talusopin, jossa valtiolla

oli huomattavasti merkittävämpi rooli talouden tasapainottajana. Keynesin mukaan valtion tulee lamakausina investoida ja omalla toiminnallaan luoda kansalaisille ja yrityksille lisää tuloja. (Begg et al 2000, 348) Keynesin mallissa säästäminen ja sitä kautta investoinnit ovat riippuvaisia tuloista eikä korosta, kuten uusklassiset mallit olettavat. Kun valtio lisää tuloja investoimalla lamakausina, se samalla myös rohkaisee säästämistä ja lisäinvestointeja. Tuloista tietty osa käytetään kulutukseen ja osa säästetään, jonka kautta tulonlisäyksestä tietty osa investoidaan. Tästä investoinnista tietty osa edelleen kulutetaan ja osa säästetään. Kun tulo-, säästö- ja investointivirrat kiertävät kansantaloudessa, syntyy lopulta suurempi investointi (tulonlisäys) kuin alkuperäinen investointi. Näin valtion investoinnit talouden lamakauden aikana saavat aikaan suurempia hyötyjä kuin mikä alkuperäinen panostus oli. (Begg et al 2000, 350–356) Keynesiläisessä mallissa työllisyys on riippuvainen taloudellisesta kasvusta – ei työmarkkinoiden joustavuudesta. Aktiivisella finanssipolitiikalla valtio voi työllisyyttä parantamalla saada aikaan taloudellista kasvua lamakausien voittamiseksi. (Walterskirchen 2001, 143) Jos lamasta selviäminen ja toipuminen olisivat pelkästään markkinoiden vastuulla, laman kesto ja sen aiheuttamat inhimilliset ja sosiaaliset kärsimykset muodostuisivat liian suuriksi. Keynesin kritiikin pohjalta uusklassinen mikrotalousmalli pyrittiin yhdistämään Keynesin hahmotteleman makrotalousmallin kanssa ns. uusklassiseksi synteetiksi.

1970-luvun laman jälkeen sekä taloustieteilijät että poliitikot ovat kritisoineet keynesiläistä makrotalouspolitiikkaa. Keynesiläinen talouspolitiikka ei näyttänyt toimivan 1970-luvun öljykriisin aiheuttaman taloudellisen laskusuhdanteen kääntämiseksi. Erityisesti 1980-luvulta lähtien uusliberaaliset suuntaukset ovat nostaneet painoarvoaan. Uusliberaali talousteoria korostaa uusklassisen mikrotaloustieteen merkitystä ja kritisoi keynesiläistä makrotaloustiedettä. Nykyisessä globalisaation leimaamassa taloudellisessa ympäristössä valtion keinovarasto laskusuhdanteiden torjumiseksi onkin kaventunut. Entisenkaltaiset toimet valuuttakurssien muuttamiseksi vientiteollisuudelle suotuisiksi eivät enää onnistu, koska rahapoliittinen päätösvalta esimerkiksi Euroopan unionissa ei enää ole jäsenvaltioiden käsissä. Toisaalta keynesiläisen finanssipolitiikan voidaan edelleen nähdä auttavan valtioita tasoittamaan suhdanteita lyhyellä aikavälillä. Pitemmällä aikavälillä talouden hyvinvoinnin kannalta on kuitenkin tärkeää sallia ”luova tuho”, jonka kautta talouden rakenteet uudistuvat. (Kiander 2002, 15–23.)

Uusliberaali taloustiede on kritisoinut erityisesti valtion puuttumista markkinoiden toimintaan. (Harrisalo & Miettinen 1997, 51) Uusliberalismissa markkinoiden (täysin) vapaa toiminta on välttämätön osa koko yhteiskunnan vapautta. (McClelland 1996, 480) Uusliberalistinen talouspolitiikka alkoi Saastamoisen mukaan herättää kiinnostusta 1970-luvun amerikkalaisessa ja brittiläisessä uusoi-keistossa. Tuloksena oli hänen mukaansa poliittinen ideologia, jonka keskeisenä tavoitteena oli hy-

vinovintivaltion alasajo ja talous- ja työelämän sääntelyn purkaminen. Erityisesti Thatcherin ja Reaganin uusoikeistolaiset hallitukset toteuttivat tällaista uusliberaalia talouspolitiikkaa 1980-luvun Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa. (Saastamoinen 1998, 204)

Uusliberaalin taloustieteen juuret ovat itävaltalaisessa ja Chicagolaisessa koulukunnassa, jotka 1920-luvulta alkaen ovat korostaneet markkinoiden roolia, yksilön vapauden merkitystä ja kapitalismin ylivoimaisuutta. Uusliberaali talousoppi kiteytyi ns. Washingtonin konsensuksessa, joka ohjasi monien valtioiden taloudellista uudistuspolitiikkaa 1990-luvulla. Uusliberaali talouspolitiikka korostaa kurinalaista budjettipolitiikkaa, alhaisia veroja, kansainvälisen kaupan esteiden purkamista, valtion vähäistä roolia (*small government*), yksityistämistä ja sääntelyn purkamista. (McBride & McNutt 2007, 182)

3.3.1. Itävaltalainen koulukunta

Liberalismin itävaltalaisella koulukunnalla tarkoitetaan Wienin yliopistossa 1800-luvun lopusta lähtien vaikuttaneita taloustieteilijöitä. Itävaltalaisen koulukunnan (erityisesti Friedrich Hayekin) vaikutus oli voimakasta myös 1980-luvun *laissez-faire* –ajattelua korostaneessa talouspolitiikassa. Itävaltalaisen koulukunnan tunnetuimpia edustajia olivat Ludwig von Mises ja Friedrich Hayek. (Humphreys 2007, 17–19) Misesin mukaan tiedossa olevista vaihtoehdoista kapitalismi on ainoa toimiva taloudellinen järjestelmä, koska se hyväksyy tietyt instituutiot kuten yrittäjyyden, yksityisomaisuuden, vapaan hintajärjestelmän, kysynnän ja tarjonnan esteettömän määräytymisen markkinoilla sekä laillisuusperiaatteeseen nojautuvan hallitusvallan. Sosialismi on Misesin mukaan väistämättä epäinhimillinen, epädemokraattinen ja diktatorinen. Kapitalismi on ylivoimainen talousjärjestelmä, koska se sallii sekä kulutushyödykkeiden että tuotannontekijöiden yksityisomistuksen ja markkinat. Sosialismissa resurssien allokaatio ei Misesin mukaan voi olla rationaalista, koska tuotannontekijämarkkinoita ja siellä muodostuvia hintoja ei ole, vaan tuotannontekijät ovat valtion omistuksessa. (Landreth & Collander 1994, 366) Ilman hintajärjestelmään ja markkinoihin perustuvaa taloudellista päätöksentekoa sosialistinen talousjärjestelmä johtaa suunniteltuun kaaokseen, koska se ei kykene tyydyttämään ihmisten tarpeita. (Harisalo & Miettinen 1997, 107–109)

Vaikka allokaatio-ongelma olisikin teoreettisesti ratkaistavissa, se ei Hayekin mukaan ole kuitenkaan käytännössä mahdollista. Hayekin mukaan sosialismissa ”suunnittelijan” olisi mahdotonta kerätä kaikkia se tieto, jota tehokkaan allokaatoratkaisun tekemiseen vaaditaan. (Landreth & Col-

lander 1994, 366) Kapitalistisessa järjestelmä tieto kuluttajien preferensseistä, yritysten tuotantofunktioista ja tuotantokapasiteetista yms. kulkee automaattisesti hintajärjestelmän kautta. (Boyer 1996, 94–95) Hintajärjestelmä takaa kapitalistisessa markkinataloudessa sen, että resurssien allokointi ja talouden muukin toiminta on tehokasta.

Itävaltalaisen koulukunnan mukaan valtion puuttuminen vapaiden markkinoiden toimintaan on haitallista, vääristävää ja tehotonta. Tämän näkemyksen mukaan työttömyys johtuu siitä, että valtio sääntele palkkojen muodostumista ja irtisanomisen ehtoja, minkä vuoksi hintajärjestelmä ei työmarkkinoilla toimi. Koska palkat ovat valtion tai ay-liikkeen toimesta keinotekoisesti korkeammalla tasolla, työnantajat palkkaavat vähemmän henkilökuntaa ja samalla työttömyys nousee. Saman vaikutuksen saa aikaan myös työnantajille kohdistuvat erilaiset työttömyys- ja sairausvakuutusmaksut. Työttömyys voitaisiin poistaa vapauttamalla työmarkkinat. Koulukunnan mukaan vapailta markkinoilla on taipumus lähestyä täystyöllisyyttä ja palkoilla taipumus nousta. Hintojen sääntely johtaa myös kansalaisten hyvinvoinnin laskuun kulutusmahdollisuuksien vähetessä. Hintojen sääntely aiheuttaa tilanteen, jossa tarjonta supistuu (koska säännelty hinta ei riitä tuotantokustannusten kattamiseen, osa tuottajista lopettaa toimintansa) ja kysyntä kasvaa. Tämä aiheuttaa yrityksille paineita nostaa hintoja. Jos hintataso halutaan kuitenkin pitää valitulla tasolla, on sääntelyä tiukennettava ja laajennettava muille aloille. Hintasääntelyllä on siten taipumus laajentua myös muita aloja koskevaksi. Samalla mitä laajempaa hintasääntely on, sitä useamman tuotteen tuotanto laskee ja tuotteista syntyy pulaa. Itävaltalaisen koulukunnan käsityksen mukaan korkeat hinnat, puutteellinen tuotanto ja tuotteiden puutteet selittyvät joko markkinoiden kehittymättömyydellä tai julkisella sääntelyllä. Ratkaisun ongelmaan tuo ensimmäisessä tapauksessa se, että markkinoille annetaan aikaa kehittyä rauhassa. Toiseen ongelmaan ratkaisuna on julkisen sääntelyn purkaminen – ei suinkaan sen lisääminen. (Harisalo & Miettinen 1997, 110–114)

Myös verotus aiheuttaa itävaltalaisen koulukunnan mukaan enemmän haittaa kuin hyötyä. Hyödykkeisiin kohdistuva verotus johtaa hyödykkeen hinnan nousuun. Tämä pakottaa jotkut kuluttajat luopumaan hyödykkeestä, koska heillä ei ole siihen enää varaa. Toiseksi kuluttajat joutuvat myös rajoittamaan hyödykkeen kulutusta voidakseen kuluttaa tärkeämpinä pitämiään hyödykkeitä. Molemmat tapaukset johtavat kysynnän vähentymiseen ja sitä kautta myös tuotannon leikkaamiseen ja siitä johtuvaan työttömyyteen. Samalla myös valtion odotetut verotulot laskevat. Jos valtio haluaa säilyttää arvioimansa verotason, se joutuu lisäämään (muiden) tuotteiden verotusta, ja edellä kuvattu kierre jatkuu. (Harisalo & Miettinen 1997, 115–116)

Valtion interventionismi johtaa itävaltalaisen koulukunnan mukaan työttömyyteen ja kaventaa yksilön vapautta lisäten samalla julkista pakkoa. Interventionismi vaikuttaa myös kansalaisten mentaliteettiin tekemällä heistä passiivisia ja apaattisia. Interventionismin aiheuttaman henkisen laman ansioista ihmisten on vaikea ymmärtää, että ratkaisu ongelmiin on interventionististen rakenteiden purkaminen, ei niiden vahvistaminen. (Harisalo & Miettinen 1997, 117–118) Suurin osa itävaltalaisen koulukunnan edustajista olettaa, että markkinajärjestelmä on välttämätön ja tarpeellinen keino yksilöllisen vapauden saavuttamiseksi. (Landreth & Collander 1994, 407)

Itävaltalaisen koulukunnan vaikutus alkoi hiipua 1970-luvulla von Misesin kuoleman myötä. Koulukunta vastusti keynesiläistä talousteoriaa ja makrotalouspolitiikkaa, puolusti kultakantaan pohjautuvaa valuuttajärjestelmää ja kannatti markkinoiden mahdollisimman vapaata toimintaa aikana, jolloin suurin osa valtioista ja taloustieteilijöistä kannatti jonkinasteista valtiojohtoista taloudellista suunnittelua. Itävaltalaisen koulukunnan ajatukset ovat nousseet kuitenkin uuteen suosioon, sillä sen esittämät ajatukset esimerkiksi tiedon epätäydellisyydestä, epärationaalisista odotuksista sekä ajan ja markkinoiden koordinaatiosta ovat olleet erittäin ajankohtaisia taloustieteellisessä tutkimuksessa 1990-luvulta lähtien. (Vaughn 2000, 40)

3.3.2. Chicagon koulukunta

Chicagon koulukunnalla tarkoitetaan Chicagon yliopiston kansantaloustieteen laitoksen opetusta ja tutkimusta, jonka keskiössä ovat olleet mm. yrittäjäyys, vapaa markkinatalous ja rajoitettu hallitusvalta. Sen tunnetuin edustaja on Milton Friedman, jonka päätyö keskittyy rahan kvantiteettiteorian kehittämiseen. Chicagon koulukunnan mukaan taloustieteen perimmäisenä tarkoituksena on tuottaa yleistyksiä, joiden perusteella tutkijat voivat ennustaa, miten eri asiat kehittyvät tai millaisia seurauksia eri vaihtoehdoilla on. (Harisalo & Miettinen 1997, 126–127)

Pisimmälle markkinoita korostavan ajattelun ovat vieneet juuri Chicagon koulukunnan ekonomistit, joiden mukaan kaikessa inhimillisessä käyttäytymisessä on kyse rationaalisesta oman hyödyn maksimointiin tähtäävästä toiminnasta. (Julkunen 1992, 110–111) Vapaiden markkinoiden periaatteen pitäisi siten koskea kaikkea päätöksentekoa ja markkinamekanismin korvata lain ja valtion. Markkinamekanismit toimivat niin talouselämässä kuin sosiaalisessa kanssakäymisessä. Taloustieteen käsittein (esimerkiksi rationaalisuus, tasapaino ja markkinat) voidaan siten tutkia myös sosiaalisia ilmiöitä. (Boyer 1996, 98–99) Chicagon koulukunnan mukaan markkinat toimivat muita vaihtoeht-

toja paremmin yhteiskunnan järjestämisessä. (Landreth & Collander 1994, 433) Milton Friedmanin sanoin:

In discussion of economic policy, "Chicago" stands for belief in the efficiency of the free market as a means of organizing resources, for scepticism about government affairs, and for emphasis on the quantity of money as a key factor in producing inflation.

In discussion of economic science, "Chicago" stands for an approach that takes seriously the use of economic theory as a tool for analyzing a startlingly wide range of concrete problems, rather than as an abstract mathematical structure of great beauty but little power; for an approach that insists on the empirical testing of theoretical generalizations and that rejects alike facts without theory and theory without facts.³

Friedmanin mukaan taloudellisia lamakausia ei suinkaan ole aiheuttanut kapitalistinen markkinajärjestelmä vaan valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan. Julkinen sääntely ei siksi auta korjaamaan markkinoilla tapahtuvia virheitä, vaan päinvastoin lisää ongelmia. Julkisen sääntelyn avulla ei ole mahdollista ratkaista kilpailuun, diskriminaatioon tai köyhyyteen liittyviä ongelmia. Friedmanin mukaan melkein kaikki markkinoiden synnyttämät ongelmat johtuvat pikemminkin valtion toiminnasta kuin markkinoiden itsensä puutteista. (Friedman 1962)

Chicagon koulukunta korostaa ennen muuta yksilön vapauden merkitystä. Yksilön vapauden vaihtoehto on kollektivismi, joka on kyvytön huolehtimaan taloudesta ja suojelemaan kansalaisten poliittisia vapauksia. Julkisen vallan olennainen tehtävä on kuitenkin suojella kansalaisten taloudellisia ja poliittisia vapauksia. Vapaus on Chicagon koulukunnalle jopa tärkeämpää kuin tehokkuus ja tuottavuus uusklassisessa talousajattelussa. Valtion tehtävänä on siten yhteiskunnan pelisääntöjen antaminen ja toteutumisen valvominen sekä siitä huolehtiminen, että ihmiset kunnioittavat toistensa henkeä ja omaisuutta. Julkisen vallan tehtäviin kuuluu myös puhtaiden julkishyödykkeiden tuotanto. Julkishyödykkeitä ovat ne palvelut tai hyödykkeet, joiden kuluttaminen ei samanaikaisesti estä muita ihmisiä kuluttamasta niitä (esim. puolustus). Valtion tulee kuitenkin pidättäytyä sellaisten hyödykkeiden tuotannosta, jotka eivät objektiivisilta ominaisuuksiltaan julkishyödykkeitä. Lisäksi Chicagon koulukunta suhtautuu epäillen valtiovallan kykyyn korjata tuotannosta syntyvien ulkoisvaikutusten aiheuttamia haittoja. Heidän mukaansa parempi vaihtoehto voisi olla esimerkiksi yritysten aktivoiminen etsimään ratkaisuja ulkoisvaikutuksiin tai sisäistämään niiden toiminnasta aiheutuvia hyötyjä tai haittoja. (Harisalo & Miettinen 1997, 138–141)

³ Lainausta artikkelista Samuels, Warren: *The Chicago School of Political Economy: A Constructive Critique*, teoksessa Samuels, Warren (toim.) (1992): *The Chicago School of Political Economy*, New Brunswick, Transaction Publications, New Jersey.

Chicagon koulukunta korostaa henkilökohtaisen ja mahdollisuuksien tasa-arvon merkitystä, ja pitää tulosten tasa-arvon tavoittelua äärimmäisen vaarallisena. Tulosten tasa-arvo on yksilön vapauden vastaista. Heidän mukaansa yhteiskunta, joka asettaa tavoitteekseen tulosten tasa-arvon ja hylkää vapauden, ei saavuta toivomaansa tasa-arvoa. (Harisalo & Miettinen 1997, 142–143)

Chicagon koulukunnan mukaan markkinoiden vapaus ja kilpailu ovat itsessään tehokas rajoite markkinoiden vastaisille toimille (monopolit, oligopolit, kartellit, yms.). Heidän mukaansa kilpailun rajoittaminen merkitsee aina tulonsiirtoa enemmistöltä (kuluttajilta) vähemmistölle (tuottajille). Jos markkinoiden toimintaan liittyy ongelmia, Chicagon koulukunnan mukaan syitä voi etsiä ennen muuta markkinoiden vapauden rajoitteista. Ratkaisuja ongelmiin tuovat julkisen sääntelyn ja monopolien purkaminen sekä omistusoikeuksien vahvistaminen. (Harisalo & Miettinen 1997, 145–146)

3.3.3. Julkisen valinnan teoria

1930-luvulla A. C. Pigou ja John Maynard Keynes vaikuttivat tutkimuksillaan keskeisesti siihen, että ihmiset alkoivat epäillä markkinoita ja menettivät niihin luottamuksensa. Harisalon ja Miettisen mukaan he osoittivat, että vapailla markkinoilla oli luontaisia vajavaisuuksia ja puutteita, joita ne eivät itse pystyneet korjaamaan. Tuotannosta syntyi kolmansille osapuolille ulkoisvaikutuksia, kaikki ihmiset eivät pystyneet itsenäiseen toimintaan ja markkinat olivat epävakaita. Pigoun ja Keynesin teorioiden myötä alkoi kehittyä ajatusmalli, jonka mukaan valtio voisi toiminnallaan korjata markkinoiden puutteita. Toisen maailmansodan jälkeen valtion tehtävät laajentuivat, mikä johti julkisten menojen kasvuun.. (Harisalo & Miettinen 1997, 149–150)

Valtion kykyä korjata markkinoiden puutteita alettiin kuitenkin kyseenalaistaa 1970-luvulta lähtien. Syynä oli ensinnäkin valtion toimien kyvyttömyys estää ja lieventää öljykriisin aiheuttamaa taloudellista laskusuhdannetta. Toiseksi kehittyi myös ns. julkisen valinnan teoria, joka tutki kriittisesti valtion mahdollisuuksia vaikuttaa positiivisesti markkinoiden toimintaan. Julkisen valinnan teorian piirissä politiikkaa alettiin tutkia uusklassisen taloustieteen keinoin. (Harisalo & Miettinen 1997, 151–153) Teorian piirissä tutkittiin mm. julkisten instituutioiden ominaispiirteitä, jotka muuntavat poliitikkojen hyvät tarkoitukset vähemmän hyviksi ja kyseenalaisiksi lopputuloksiksi. Julkisen valinnan teorian tutkimukset ovat keskittyneet esimerkiksi peliteorian kehittämisen, julkisten organisaatioiden päätöksentekoon, sen epäkohtiin ja organisaatioiden omien etujen ajamiseen sekä kollektiivisen päätöksenteon ongelmiin. (Stiglitz 2000, 182–183)

Julkisen valinnan teorian mukaan ihmiset toimivat myös politiikassa oman etunsa edistämiseksi. Siten myös politiikkaa voidaan tutkia uusliberaalin taloustieteen menetelmin. Molemmista ihminen kuvataan rationaaliseksi oman etunsa tavoittelijaksi (*homo economicus*), joka tekee valintoja omien intressiensä pohjalta. (Machan 2006, 98)

Julkisen valinnan teorian merkitys on siinä, että sen avulla on huomattu, ettei valtio ole vain neutraali toimija tai yleisen edun edistäjä. Valtionkin toiminta perustuu yksilöiden valinnoille ja preferensseille, jotka saattavat hyödyttää pieniä eturyhmiä ja vahingoittaa enemmistöä tai esimerkiksi köyhiä. Siten myös valtion toiminta on epätäydellistä, eikä sen voida automaattisesti olettaa korjavan kaikkia markkinoiden aiheuttamia ongelmia.

Julkinen valta on siis yhtä altis epäonnistumisille kuin markkinatkin. Julkisen vallan epäonnistuminen on kuitenkin Harisalón ja Miettisen mukaan huomattavasti vaarallisempaa, koska vain julkisen vallan toimet ovat pakottavia. Markkinoilla vaihdanta ja toiminta tapahtuvat vapaaehtoisesti, eikä kenenkään ole pakko siihen osallistua. Julkisen vallan tekemät virheet koskettavat kaikkia yhteiskunnan jäseniä, jolloin niiden vaikutukset ovat suurempia. Harisalón ja Miettisen mukaan julkisen vallan tutkiminen kriittisesti samoista lähtökohdista kuin markkinoita auttaa osoittamaan keinoja, joilla julkiset instituutiot saadaan palvelemaan aiempaa paremmin yleistä etua. (Harisalo & Miettinen 1997, 175–176)

3.3.4. Washingtonin konsensus

1990-luvulla uusliberaali talouspolitiikka – Stiglitzin sanoin markkinafundamentalismi – on saanut yhden ilmenemismuodon ns. Washingtonin konsensuksessa. (Stiglitz 2004, 90). Washingtonin konsensuksella viitataan kymmenen kohdan talousohjelmaan, jota Kansainvälinen valuuttarahasto, Maailmanpankki ja Yhdysvaltain valtiovarainministeriö edellyttivät niiden apua tarvitsevien maiden noudattavan. Washingtonin konsensuksen ohjelmaan kuuluu kaupan ja investointien (=rahoitusmarkkinoiden) vapauttaminen, yksityistäminen, säätelyn purkaminen, yksityisen omistusoikeuden ja markkinamekanismien vahvistaminen sekä erilaisia verotusta ja julkisten varojen käyttöä koskevia uudistuksia. (Patomäki 2007, 20)

Kansainvälisen valuuttarahasto ja Maailmanpankki asettivat 1990-luvun rahoituskriiseissä kamppaileville kehittyville talouksille toimintaehdot, jotka tukivat kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden kehitystä ja finanssikeinottelun mahdollisuuksia. IMF:n ja Maailmanpankin lainojen saannin edellytyksenä oli, että vastaanottavat maat uudistaisivat talousjärjestelmänsä minimoimalla valtion puutumisen markkinoihin, vähentämällä budjettialijäämät olemattomiksi, yksityistämällä valtiojohtoiset yritykset ja liberalisoimalla markkinoiden sääntelyä. Stiglitzin mukaan Maailmanpankin, IMF:n ja Yhdysvaltain ajama talouspolitiikka ajoi monet alikehittyneet maat (Etelä-Amerikassa, Aasiassa ja Afrikassa) yhä vaikeampaan tilanteeseen, eikä suinkaan auttanut niitä kohentamaan hyvinvointiaan ja taloudellista tilaansa. (Stiglitz 2003, 229–230)

Myös Woodin mukaan Washingtonin konsensuksen ajamat toimet tekivät kehittyvistä maista entistä haavoittuvampia Yhdysvaltojen johtaman globaalin pääoman edessä. Konsensuksen edistävä suuntautuminen vientimarkkinoille ja tuontirajoitusten poistaminen teki tuottajien toimeentulon riippuvaiseksi markkinoista samalla kun erityisesti maataloustuotteiden kohdalla he joutuivat kohtaamaan voimakkaasti tuettujen länsimaiden kilpailun⁴. Lisäksi korkea korkotaso ja valuutta- ja rahapolitiikan vapauttaminen tuotti suuria voittoja (yhdysvaltalaisille) rahalaitoksille, mutta samalla velkakriisin kolmannelle maailmalle. Woodin mukaan Yhdysvaltojen valta-asemaa maailmantaloudessa voidaan käyttää pakottamaan muut taloudet ”palvelemaan imperiaalisen hegemonin omia, yhdysvaltalaisen pääoman vaihtelevista tarpeista määrittyviä intressejä manipuloimalla kohdemaan velkoja, ulkomaanapua ja koko järjestelmää.” (Wood 2005, 160–161)

IMF:n ja muiden Washingtonin konsensuksen toimenpiteiden kannattajien mukaan työttömyys on oire markkinoihin sekaantumisesta. Yleisimmin syynä ovat korkeat palkat, mikä markkinafundamentalistien näkökulmasta johtuu ammattiyhdistysliikkeiden vallasta. Palkkojen laskeminen lisäisi työvoiman kysyntää ja vähentäisi samalla työttömyyttä. Moderni taloustiede (erityisesti epäsymmetriseen informaatioon ja epätäydellisiin sopimuksiin perustuvat teoriat) on kuitenkin määritellyt tilanteita, joissa jopa vahvasti kilpailluilla aloilla voi olla työttömyyttä. Palkkojen laskeminen ei siten välttämättä johda työllisyyden parantumiseen. (Stiglitz 2004, 129)

Stiglitzin mukaan kaupan vapauttaminen korkean korkotason vallitessa hävittää lähes varmasti työpaikkoja ja lisää työttömyyttä. Samoin rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen ilman sopivaa sääntelyrakennetta aiheuttaa lähes varmasti talouden epävakautta. Yksityistäminen ilman kilpailupolitiik-

⁴ Tämä on yksi esimerkki uusliberalismin teorian ja uusliberalisaation käytännön välillä: uusliberalismi teoriassa kannattaa kaiken kaupan vapauttamista, mutta käytännössä se on edistänyt rikkaiden länsimaiden maataloussektorin voimakasta subventointia.

kaa ja valvontaa voi nostaa kuluttajien maksamia hintoja. Sokeasti harjoitettu tiukka finanssipoliitikka voi väärissä olosuhteissa johtaa korkeampaan työttömyyteen ja yhteiskuntarauhan rikkoutumiseen (Stiglitz 2004, 128). Washingtonin konsensuksen mukaiset uudistukset eivät ole tuottaneet toivotunlaisia lopputuloksia. Stiglitzin mukaan useimmissa niitä noudattaneissa maissa talouskasvu on ollut hidasta. Niissä maissa, joissa kasvua on tapahtunut, hyvinvoinnin kasvu on jakautunut epätasaisesti. Washingtonin konsensuksen uudistukset ovat Stiglitzin mukaan altistaneet maat suurille riskeille, ja köyhät ovat joutuneet kantamaan niistä suhteettoman suuren osan. (Stiglitz 2004, 131)

4. Kysymys valtion asianmukaisesta roolista talouselämässä

Valtion ja markkinoiden välisestä oikeasta suhteesta on kiistelty taloustieteen koko historian ajan. 1930-luvun suureen lamaan saakka *laissez-faire* -talouspolitiikka nautti vankkaa kannatusta. Laman jälkeen keynesiläinen talousoppi haastoi vapaan markkinatalouden ideologian, koska markkinat eivät olleet pystyneet vastaamaan laajamittaiseen työttömyyteen. Keynesiläisen talousteorian mukaisesti vakaa talouskasvu ja työttömyyden vähentäminen onnistuisivat parhaiten julkisen sääntelyn sekä aktiivisen finanssi- ja rahapolitiikan avulla. Valtion oli puututtava ja valvottava markkinoiden toimintaa. Uusliberaali talouspolitiikka syrjäytti keynesiläisen mallin 1970- ja 80-luvuille tultaessa. Uusliberaalin talouspolitiikan mukaan vapaasti toimivat markkinat olivat tehokkain tapa nykyaikaisen yhteiskunnan järjestämiseksi. Uusliberalismin mukaan julkiset interventiot tuottavat enemmän haittoja kuin hyötyjä. Monissa maissa talouspolitiikassa suosittiin talouden liberalisointia, yksityistämistä ja sääntelyn purkamista. (Boyer 1996, 84–85)

Vaikka valtion ja markkinoiden välisestä suhteesta ja tehtävänjaosta voidaan olla montaa mieltä, ollaan yleisesti kuitenkin yksimielisiä siitä, että molemmat ovat tarpeellisia instituutioita. Vain ns. anarkokapitalistit katsovat, että yhteiskunta voisi tulla toimeen kokonaan ilman valtiota. Anarkokapitalistit pyrkivät osoittamaan, että useimmat (ellei jopa kaikki) julkiset palvelut voitaisiin tuottaa taloudellisesti ja luotettavasti myös markkinoilla. Anarkokapitalistit vastustavat ennen muuta julkisen vallan yksinoikeutta tuottaa julkisia palveluita. (Harisalo & Miettinen 1997, 202)

Uusliberaalin taloustieteen mukaan valtion rooli tulee pitää mahdollisimman pienenä, mutta valtio on kuitenkin tarpeellinen yleisen turvallisuuden ja oikeusjärjestelmän ylläpitäjänä. Markkinoilla syntyy joskus tilanteita, joissa markkinat eivät pysty toimimaan tehokkaasti. Tällaisia tilanteita kutsutaan markkinaepäonnistumisiksi. Esimerkiksi 1930-luvun laman seurauksena muodostui laajamit-

tainen joukkotyöttömyys, jota markkinat eivät kyenneet korjaamaan. Markkinaepäonnistumisten (esimerkiksi juuri työttömyys) olemassa olosta ollaan nykyään pitkälti yksimielisiä, mutta siitä, pystyykö (tai pitäisikö) valtio näitä epäonnistumisia korjaamaan ollaan edelleen jyrkästi eri mieltä. (Begg et al 2000, 537)

Tässä luvussa tarkastellaan Milton Friedmanin ja Joseph E. Stiglitzin näkemystä valtiosta ja sen asianmukaisista tehtävistä. Aluksi esitellään Friedmanin näkemys uusliberalistisesta minimivaltios- ta. Friedmanilaisen valtion kannalta kysymyksiä aiheuttaa kuitenkin modernin taloustieteen näke- mys markkinaepäonnistumisista ja niiden syistä sekä rationaalisen toiminnan uudempi tutkimus. Tähän liittyen problematisoidaan uusliberaalin taloustieteen perusoletus ”näkymättömästä kädestä”, joka ohjaa markkinat aina automaattisesti parhaimpaan mahdolliseen lopputulokseen. Lopuksi tar- kastellaan Stiglitzin näkemystä valtiosta ja sen suhteesta markkinoihin, joka ottaa huomioon niin valtion kuin markkinoidenkin toimintaan liittyvät heikkoudet.

4.1. Friedmanin uusliberaali minimivaltio

Milton Friedman korostaa teoksessaan *Capitalism and Freedom* (1962) ja yhdessä vaimonsa Rosen kanssa kirjoittamassaan teoksessa *Vapaus valita* (1982) markkinoiden merkitystä talouselämässä. Markkinat eivät kuitenkaan Friedmanin(kaan) mukaan kykene ratkaisemaan kaikkia asioita. Jotkut asiat ovat ”jakamattomia” (*indivisible*); niitä ei kukin voi hankkia ja kuluttaa juuri haluamansa mää- rä, vaan niiden laadusta ja määrästä on päätettävä poliittisella arenalla. Kun päätös on tehty, vä- hemmistön jääneiden on vain tyydyttävä enemmistön tahtoon. Tällainen ”jakamaton” hyödyke on pakottamisen estäminen sekä yksilöiden että kansakunnan tasolla (poliisitoimi ja maanpuolustus). Määräenemmistöön perustuvan päätöksenteon käyttöalue on kuitenkin syytä pitää mahdollisimman rajattuna, koska tällaisiin päätöksiin liittyy aina pakon elementti, joka uhkaa yksilöiden vapautta. Markkinoiden käyttäminen mahdollisimman laajasti päätöksenteossa takaa vapauden optimaalisen toteutumisen. (Friedman 1962, 22–25)

Vapaasti toimiva vaihdanta tai kapitalismi ei kuitenkaan poista tarvetta valtion olemassa ololle. Val- tio on tarpeellinen sekä ”pelin sääntöjen” sopimisen näyttämönä että niiden tulkitsijana ja toimeen- panon valvojana. Kapitalismin suurin etu taloudellisten suhteiden järjestelmänä on se, että markki- nat sallivat oman edun tavoittelemisen ilman, että vähemmistön on taivuttava enemmistön tahtoon. Markkinoilla kysyntä kohtaa tarjonnan, ja jokainen voi hankkia haluamansa hyödykkeet huolimatta siitä, minkälainen enemmistön maku on ko. hyödykkeen suhteen. (Friedman 1962, 12–15)

Valtion tärkein tehtävä on Friedmanin mukaan siis suojella yksilöitä ulkopuoliselta (fyysiseltä) pakolta. Ulkoinen uhka tarkoittaa sekä saman valtion muiden kansalaisten taholta tulevaa uhkaa että muiden valtioiden aiheuttamaa uhkaa. Valtion tehtävänä on siten poliisitoimen ja maanpuolustuksen järjestäminen. Toiseksi valtion tehtävänä on oikeusjärjestelmän luominen ja ylläpitäminen, koska markkinat eivät itse kykene luomaan sääntöjä, jotka määräävät yksilöiden välisiä suhteita. (Friedman & Friedman 1982, 43–45) Valtion kautta on mahdollista hoitaa näiden sääntöjen määrittäminen, muuttaminen ja niiden noudattamisen valvominen. Valtio on tärkeä myös ristiriitatilanteiden ratkaisijana. Markkinoiden epäonnistuminen oikeusjärjestelmän luomisen osalta johtuu siitä, ettei vapaus voi epätäydellisten ihmisten maailmassa olla täydellistä. Kun kahden ihmisen edut ja vapaus toimia etunsa edistämiseksi ovat ristiriidassa, toisen vapautta on joskus rajoitettava, jotta toisen osapuolen vapaus säilyisi. Valtion tehtävänä on myös määrittellä ja valvoa omistusoikeuksien toteutumista. Ilman yksityisiä omistusoikeuksia kapitalistinen järjestelmä ei voi toimia. Valtion tehtäväksi jää lisäksi rahajärjestelmän luominen taloudellisen vaihdon sujuvuuden helpottamiseksi. Markkinat voivat siten toimia vain, jos valtio lakien ja oikeuden ylläpidon avulla estää yksilöitä pakottamasta toisiaan, valvoo vapaaehtoisten sopimusten noudattamista, määrittelee yksityiset omistusoikeudet ja luo rahajärjestelmän vaihdon helpottamiseksi. (Friedman 1962, 25–27)

Kolmanneksi valtio voi myös hoitaa joitain tehtäviä, jotka periaatteessa voitaisiin hoitaa myös markkinoilla, mutta joiden markkinaehtoinen tuotanto on vaikeasti järjestettävissä, tehotonta tai äärimmäisen kallista. Tällaisia tilanteita saattaa syntyä, kun kyseessä on luonnollinen monopoli tai kun tuotannosta seuraa ”naapurusto-vaikutuksia” eli ulkoisvaikutuksia. Monopoli estää vapaan taloudellisen vaihdannan, koska sen olemassa olo tarkoittaa sitä, että hyödykkeen tuottajien tai ostajien välillä ei ole kilpailua tai vaihtoehtoja. Jos hyödykkeen haluaa tuottaa tai ostaa, on tyydyttävä monopoli-ostajan tai –tuottajan hintaan ja ehtoihin. Monopoliin syntyminen saattaa johtua teknisistä seikoista tai mittakaavaeduista. Monopolitilanne aiheuttaa aina häiriöitä markkinoiden toimintaan, ja mahdollistaa epäreilun kilpailun. Monopolit voivat olla yksityisiä, julkisia tai niiden toimintaa voidaan säädellä. Monopoli-tilanteissa on tehtävä valinta näiden vaihtoehtojen välillä, joista mikään ei ole hyvä ratkaisu. On siis valittava pienin paha. Friedmanin mukaan vähiten huono vaihtoehto on yleensä yksityinen monopoli, koska sekä julkinen monopoli että sääntely olisivat liian hitaita reagoimaan nopeasti muuttuvaan toimintaympäristöön. Yksityinen monopoli on useimmiten – vaikkakin itsessään epäoptimaalinen ratkaisu – kuitenkin huonoista vaihtoehtoista vähiten huono. (Friedman 1962, 22–29)

Myös silloin kun hyödykkeen tuotannosta tai kulutuksesta syntyy kustannuksia tai hyötyjä kolmansille osapuolille, joita ei voida hyvittää tai veloittaa näistä kustannuksista tai hyödyistä, valtio voi toimillaan puuttua ko. markkinoihin. Jos hyödykkeestä syntyy kustannuksia, valtio voi rajoittaa sen tuotantoa tai kulutusta. Toisaalta, jos ulkoisvaikutukset ovat positiivisia, valtio voi toimillaan kannustaa sen tuotantoa. Esimerkkejä tällaisista ulkoisvaikutuksista ovat saasteet ja peruskoulutus. (Friedman 1962, 30–32)

Nämä valtion kolmanteen tehtävään liittyvät toimet ovat kuitenkin vaarallisia, koska markkinoiden toimintaan puuttuminen (vaikkakin sillä pyritään niistä johtuvien epäkohtien korjaamiseen) saattaa johtaa alkuperäistäkin tilannetta huonompiin lopputuloksiin. Valtion epäonnistuminen on Friedmanin mukaan usein haitallisempaa kuin markkinoiden epäonnistuminen. Valtion puuttumiseen markkinoiden toimintaan monopolitilanteissa tai toiminnan aiheuttaessa ulkoisvaikutuksia olisikin syytä turvautua äärimmäisen harvoin. (Friedman & Friedman 1982, 45–48)

Valtion neljäntenä tehtävänä on valvoa ja turvata vajaavaltaiten (esim. lapset) kansalaisten etuja. (Friedman & Friedman 1982, 48–49) Tällainen suojelu nojaa kuitenkin Friedmanin mukaan paternalismiin, joka on vapauden vihollinen. Valtion tulisi yleisesti ottaen pidättäytyä toimista, jos niitä perustellaan sillä, että ihmiset tekevät omalta kannaltaan väärää ratkaisuita, koska eivät ymmärrä tai tiedä valintojensa seurauksista tarpeeksi. Vain silloin, kun kyseessä on vajaavaltaiset yksilöt, on valtion turvautuminen paternalistisiin periaatteisiin sallittua. (Friedman 1962, 33–34)

4.2. Markkinaepäonnistumiset ja rationaalinen valinta modernin talousteorian mukaan

4.2.1. Markkinoiden epäonnistuminen

Vaikka Friedman tunnustaa monopolien ja ulkoisvaikutusten aiheuttamat ongelmat markkinoiden toiminnalle, hän kuitenkin ajatteli, että valtion interventiot johtaisivat useimmissa tapauksissa vielä huonompiin lopputuloksiin kuin jos markkinoiden annettaisiin toimia vapaasti. Vaikka valtio voisi korjata markkinoiden epäonnistumisia, interventiot johtaisivat aina yksilöiden vapauden rajoittamiseen, mikä on Friedmanin mukaan yksiselitteisesti haitallista. Markkinoiden epäonnistumisia, niiden syitä ja seurauksia alettiin tutkia laajemmin vasta 1980- ja 1990 -luvulla. Lisäksi Friedman tukeutui instrumentaaliseen tieteenfilosofiaan, jonka mukaan tieteellisten mallien oletusten totuudenmukaisuudella ei ole juurikaan väliä. Riittää, että niiden avulla voidaan tehdä riittävän tarkkoja

ja osuvia empiirisiä ennusteita. (Patomäki 2007, 59) Markkinoiden epäonnistumiset ovat kuitenkin modernin talousteorian mukaan merkittävämpi ongelma, kuin mitä Friedman oletti. Markkinoiden epäonnistumisten syitä onkin uudemmassa taloustieteellisessä tutkimuksessa pohdittu laajasti. Markkinoiden epäonnistumiseen ja tehottomuuteen johtavat seuraavat tekijät:

- i. Kilpailun puuttuminen ja epätäydellisyys. Kilpailullisilla markkinoilla on monia, suhteellisen pieniä yrityksiä. Joillain aloilla yrityksiä on kuitenkin vähän, jolloin syntyy monopoli- ja oligopolitilanteita. Toisaalta yritykset valmistavat tuotteita, jotka eivät ole täysin identtisiä toistensa kanssa. Parettehokkaat⁵ markkinat edellyttävät kuitenkin lähes täydellistä kilpailua, jossa yhdenkään tuottajan (tai kuluttajan) valinnat eivät vaikuta hyödykkeen hintaan. Näin ei todellisuudessa useinkaan ole, jolloin markkinoiden toimintaan puuttuminen saattaa tuottaa tehokkaamman ratkaisun. Monopoleihin liittyy usein suuret skaalahyödyt, joiden vuoksi usean tuottajan ei ole mahdollista toimia rajatulla maantieteellisellä alueella. Valtion on syytä ottaa hoitaakseen tällainen luonnollinen monopoli, koska yksityinen yritys pyrkisi maksimoimaan voittonsa kuluttajien ja yhteisen hyvinvoinnin kustannuksella. Toisaalta valtio voi myös säädellä monopolien/oligopolien toimintaa.
- ii. Julkishyödykkeet. On olemassa hyödykkeitä, joita vapaat markkinat eivät tuottaisi ollenkaan tai liian vähän. Julkishyödykkeillä on kaksi ominaisuutta: lisäkulutusta ei lisää tuotantokustannuksia (rajakustannukset = 0) ja kansalaisia on mahdotonta tai vaikeaa estää kuluttamasta julkishyödykettä.
- iii. Ulkoisvaikutukset. Hyödykkeiden tuotannolla voi olla ulkoisvaikutuksia, ts. kustannuksia tai hyötyjä kulutukseen/tuotantoon osallistumattomille kolmansille osapuolille. Markkinat eivät ota allokointiratkaisuissaan huomioon ulkoisvaikutuksia, jolloin markkinaratkaisu on epäoptimaalinen. Valtion puuttuminen markkinoihin (joko kannustamalla tai rajoittamalla tuotantoa tai kulutusta) johtaa tällöin pareto-optimaaliseen ratkaisun toteutumiseen. Valtio voi puuttua ulkoisvaikutusten aiheuttamiin ongelmiin sakkojen ja verojen, erilaisten tukien, maksullisten lupien ja sääntelyn kautta. Valtio voi luoda kannustinjärjestelmiä, jotka ohjaavat yksityistä tuotantoa ottamaan huomioon ulkoisvaikutuksista johtuvat kustannukset tai hyödyt. Toisaalta valtio voi myös myydä esimerkiksi päästölupia, joiden tuotoilla korjataan tuotannosta aiheutuvia hait-

⁵ Parettehokkuus tarkoittaa sellaista tilannetta, jossa kenenkään hyvinvointia ei voida parantaa ilman, että toisen hyvinvointi laskee. Kun joku ratkaisu on parettehokas, on saavutettu paras mahdollinen hyvinvoinnintaso – pareto-optimi. Toimi markkinoilla on paretoparannus, jos sen ansiosta kaikkien hyvinvointi lisääntyy ilman, että kenenkään hyvinvointi vastaavasti laskee. (Stiglitz 2000, 57)

toja. Lisäksi valtio voi myös säätää lakeja ulkoisvaikutusten kitkemiseksi. (Stiglitz 2000, 240–241)

- iv. Epätäydelliset markkinat. Joitain hyödykkeitä ei tuoteta riittävästi markkinoilla, vaikka niiden tuotantokustannukset ovat myyntituloja alhaisemmat. Esimerkkeinä epätäydellisistä markkinoista ovat vakuutus- ja pääomamarkkinat. Markkinat eivät tarjoa vakuutuksia kaikkia ihmisiä kohtaavia riskejä vastaan, vaikka ne ovat yksityisvakuutusten alalla toimineet jo vuosikymmeniä. Vakuutus- ja pääomamarkkinoiden epätäydellisyys liittyy innovaatioihin. Myös rahamarkkinoilla syntyy uusia tilanteita ja näihin tilanteisiin sopivia tuotteita. Kuitenkin yksityiset yritykset voivat olla haluttomia kehittämään näitä uusia tuotteita, koska siihen liittyy huomattavia transaktiokustannuksia⁶. Toiseksi vakuutuksiin liittyy huomattavaa epävarmuutta epäsymmetrisen informaation johdosta. *Adverse selection* ja *moral hazard* –ongelmat⁷ ovat erityisen voimakkaita juuri vakuutus- ja pääomamarkkinoilla. Toinen syy markkinoiden epätäydellisyyteen on se, että yhden hyödykkeen markkinat ovat usein yhteydessä toisen tuotteen markkinoihin. Jotta molemmissa saavutettaisiin optimaalinen ratkaisu, on niiden toimintaa koordinoitava. Jos koordinoitettava on huomattavan laaja ja monimutkainen, yksityisten toimijoiden on vaikea siitä suoriutua. Monissa tapauksissa valtion tekemä hyvinkin laaja koordinaatio eri markkinoiden välillä on tehokkaampaa kuin koordinaation jättäminen yksityisten toimijoiden vastuulle.
- v. Epätäydellinen (ja epäsymmetrinen) informaatio. Kilpailulliset markkinoiden oletuksena on täydellisen informaation olemassaolo. Kuitenkin monilla aloilla yritykset eivät tuota tai jaa tarpeeksi tietoa tuotteistaan kuluttajille. Kuluttajien valinnat voivat siten perustua virheelliselle tai puutteelliselle informaatiolle. Informaatio voidaan myös katsoa tärkeäksi julkiseksi hyödykkeeksi. Epäsym-

⁶ Transaktiokustannuksilla tarkoitetaan niitä kustannuksia, joita syntyy hyödykkeen tuotannon järjestämiseksi tehtyjen sopimuksien tekemisestä. Sopimukset, ts. transaktiot, voivat tapahtua markkinoilla tai organisaation sisällä. Transaktiokustannuksia syntyy mm. sopimusten neuvottelemisesta, laatimisesta, niiden toteuttamisen valvomisesta, sopimusrikkomusten seurauksena ja sopimusten korjaamisesta. Kts. esim. Williamson, Oliver E. (1975): *Markets and Hierarchies. Analysis and Antitrust Implications*, The Free Press, New York.

⁷ *Adverse selection* –ilmiöllä tarkoitetaan tilannetta jossa vakuutuksen ottajiksi valikoituu yksilöitä, joilla riski (esimerkiksi jäädä työttömäksi) on suurempi kuin keskivertokansalaisilla. *Adverse selectionin* aiheuttamat ongelmat voidaan välttää, kun vakuuttaminen tehdään kaikille pakolliseksi. Näin riskin toteutumisen todennäköisyys saadaan keskimääräiselle tasolle ja vakuutusmaksut jäävät kohtuullisiksi. *Moral hazard* –ilmiössä on kyse siitä, että vakuutuksen ottaja sen saatuaan muuttaa käyttäytymistään. Esimerkiksi työttömyyden kohdalla *moral hazard* saattaisi tarkoittaa sitä, että työttömäksi jäätyään yksilöllä olisi houkutus pysyä pitempään työttömänä, kun talouden näkökulmasta mahdollisimman lyhyt työttömyysjakso olisi suotavinta. Vakuutuksen tekeminen pakolliseksi poistaa paremmin *adverse selection* –ongelman, mutta *moral hazard* –ilmiöön on huomattavan vaikea puuttua (Tuomaala 1997, 121–128.).

metrinen tieto on haitallista siksi, että se antaa mahdollisuuden hyötyä niiden ihmisten kustannuksella, joiden etua alun perin pitäisi tavoitella. Epäsymmetrinen informaatio lisää myös päämies-agentti –suhteen ongelmia, koska sen avulla agentit voivat toimia tosiasiallisesti päämiestensä etuja vastaan (päämiesten tietämättä). Intressien välisiä konflikteja ei voida kokonaan poistaa, mutta niitä voidaan lieventää esimerkiksi sääntelyn avulla. Siksi epäsymmetrisen tiedon aiheuttamien ongelmien ratkaisemiseksi valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan on perusteltua. (Stiglitz 2003, 168)

- vi. Työttömyys, inflaatio ja epätasapaino. Markkinat ovat tuottaneet huomattavia taloudellisia alamäkiä, joiden seurauksena työttömyys on noussut huippulukemiin. Valtion puuttuminen talouteen nähdään tarpeellisena, koska sen avulla voidaan tasoittaa talouden syklisyyteen liittyvien lama- ja nousukausien vaikutuksia kansalaisten elämään. (Stiglitz 2000, 77–84)

Markkinoiden epätäydellisyydestä johtuvat ongelmat liittyvät usein toisiinsa. Informaation epätäydellisyys johtaa usein markkinoiden puutteellisuuteen. Markkinoiden epätäydellisyys johtaa puolestaan ulkoisvaikutuksista syntyviin ongelmiin. Valtion puuttumista markkinoihin silloinkin kun ne tuottavat pareto-optimaalisen ratkaisun voidaan perustella lisäksi kahdella syyllä. Ensinnäkin valtio puuttuu usein yhteiskunnan tulonjakoon. Tulonjakoon puuttuminen nähdään tärkeänä, koska pareto- tehokas markkinaratkaisu voi pitää sisällään kestävämmän suuret tuloerot. Liian suurten tuloerojen vallitessa köyhimmiltä väestöryhmiltä puuttuvat elämiseen vaadittavat perusedellytykset. Jotta kaikilla kansalaisilla olisi mahdollisuus osallistua yhteiskuntaan ja ylipäätään selvitä hengissä, on valtion syytä tasoittaa tulonjakoa. Toisaalta pareto- tehokkailla markkinoilla ihmiset saattavat kuitenkin käyttäytyä itselleen haitallisesti tai epärationaalisesti. Valtion on siksi estettävä ihmisiä vahingoittamasta itseään ja läheisiään ja puuttua heidän toimintaansa paternalismin periaatteen mukaisesti. Paternalismi on perusteltua ensinnäkin vajaavalttaisten (esim. lasten ja vammaisten) kohdalla. Toisaalta valtio voi ”pakottaa” ihmisiä varautumaan erilaisiin riskeihin tekemällä tietyistä vakuutuksista ja käyttäytymisestä pakollisia. Hyödykkeitä, joita valtio pakottaa kansalaisensa käyttämään (esim. eläkevakuutus, turvavyöt), kutsutaan meriitti- hyödykkeiksi. Meriitti- hyödykkeet ovat sellaisia hyödykkeitä, joiden kuluttaminen tuottaa hyötyä myös kolmansille osapuolille ja siten myös koko yhteiskunnalle. (Stiglitz 2000, 86–88)

Markkinaepäonnistumisten tarkastelu normatiivisen taloustieteen näkökulmasta johtaa pohdintaan siitä, miten valtion pitäisi puuttua havaittuihin epäonnistumisiin. Jos markkinoiden toiminnassa ei ole epäonnistumisia tai meriitti- hyödykkeitä, on valtion keskityttävä yleisen toimintakehyksen ta-

kaamiseen (esim. oikeusjärjestelmän ylläpitoon) ja tulonsiirtoihin (sikäli kun valtion tehtäviin laskeaan tulonjaon tasaaminen). Jos on havaittavissa markkinoiden epäonnistumisia, on valtion puuttettava niihin asianmukaisin toimin. Ensiksi on kuitenkin syytä pohtia, voidaanko puuttumisella saavuttaa hyvinvoinnin parantumista ilman, että kenenkään hyvinvointi laskisi (pareto-parannus). Toiseksi on varmistuttava siitä, että poliittishallinnollinen järjestelmä pystyy toiminnallaan korjaamaan markkinoiden puutteet ja parantamaan paretotehokkuutta. Myös valtion toimintaan liittyy informaatio- ja transaktiokustannuksia, joita on verrattava toimilla saavutettaviin hyötyihin. Taloustieteellisessä tutkimuksessa on löydetty tilanteita, joissa valtion puuttuminen täyttää edellä mainitut ehdot. Siltikään valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan ei välttämättä ole suotavaa, vaan tärkeää on myös selvittää perusteellisesti toimien seuraukset ”todellisessa” maailmassa. Positiivisen taloustieteen parissa on toisaalta keskitytty juuri valtion toiminnan vaikutusten arviointiin ja siihen, miten ohjelmat todella toimivat sekä siihen mitä niillä saavutetaan. (Stiglitz 2000, 88–90)

4.2.2. Rationaalinen valinta

Toinen markkinaepäonnistumisiin ja uusklassisen talusteoriaan liittyvä kysymys on oletus taloudellisten toimijoiden valintojen rationaalisuudesta. Taloustiedettä hallitsi 1970-luvulta lähtien ns. rationaalisen valinnan (*theory of rational choice*) koulukunta, jonka mukaan taloudellisia päätöksiä tehdessään yksilöt (ja yritykset) arvioivat rationaalisesti eri vaihtoehtoja ja tulevaisuuden odotuksia ja valitsevat sitten parhaimman vaihtoehdon, joka maksimoi heidän hyötynsä. (Sen 2006, 37) Rationaalinen valinta edellyttää aiempien päätöksien huomioonottamista (ja päätösten koherenttiutta) sekä kykyä omaksua ja käyttää saatavilla olevaa tietoa päätöksenteossa. Rationaalisen valinnan teoriassa informaatio on kaikille samanlaista; kaikilla osapuolilla on käytettävissään sama tieto. Koska yksilöiden valinnat ovat rationaalisia, myös talous kokonaisuudessaan toimii rationaalisesti. Rationaalinen toiminta puolestaan johtaa (automaattisesti) markkinoiden tehokkuuteen.

Taloustieteiden yleinen viitekehys nojaa oletukseen ihmisten rationaalisesta toiminnasta. Ihmiset pyrkivät toiminnallaan saavuttamaan tavoitteita ja tekevät tavoitteen edistämisen vaatimia rationaalisia valintoja. Taloustieteissä rationaalisuus liitetään yleensä oman edun tavoitteluun. Rationaalisen valinnan teorian sisältävät kolme komponenttia, joiden mukaan niitä voidaan erotella toisistaan:

- i. *Oletukset yksilön rationaalisuuden asteesta.* Yksilön rationaalisuus voi ulottua hänen tavoitteisiinsa, uskomuksiinsa ja valitun toiminnan rationaalisuuteen. Tavoitteiden objektiiviseen rationaalisuuteen ei ole mahdollista päästä. Talusteorioissakaan ei oleteta, että jotkut tavoitteet olisivat objektiivisesti rationaali-

sia. Tavoitteiden osalta vallitsee kuitenkin transitiivisuusperiaate; jos yksilö pitää A:ta parempana kuin B:tä ja vastaavasti B:tä parempana kuin C:tä, silloin myös A on parempi kuin C (jos $A > B$ ja $B > C$, niin $A > C$). Vahvan rationaalisuuden olettavat teoriat pitävät yksilöiden tavoitteisiin liittyvien uskomusten ja keinojen olevan objektiivisesti rationaalisia. Niiden mukaan yksilöillä on liki täydellinen tieto omista tavoitteistaan ja keinoista niiden saavuttamiseksi. Ne olettavat myös, että yksilöillä on tarpeeksi tietoa rationaalisen valinnan tekemiseen, vaikka tieto esimerkiksi tilanteeseen liittyvistä riskeistä ei olisikaan täydellistä. Tämä objektiivisen rationaalisuuden teoria ei kuitenkaan saa tukea empiirisistä tutkimuksista. Useimmat rationaalisen valinnan teoriat eivät tee kään oletusta vahvasta ja objektiivisestä rationaalisuudesta vaan tyytyvät rationaalisuuden subjektiiviseen määrittelyyn. Subjektiivisessä rationaalisuudessa yksilön uskomukset tavoitteesta ja sen saavuttamisen keinoista ovat rationaalisia suhteessa hänen aikaisempaan tietoonsa – eivät siis (välttämättä) objektiivisesti tarkasteltuna täydellisen rationaalisia.

- ii. *Oletukset tilannesidonnaisuudesta tai deterministisyydestä.* Rationaalisen valinnan deterministisyys tarkoittaa sitä, että jos yksilön tavoitteet ja keinot sekä valintatilanteen olosuhteet ovat tiedossa, voimme aukottomasti ennustaa yksilön valinnat kulloisessakin tilanteessa. Yksilön käyttäytyminen on siis vastaa mista tilanteeseen hänen preferenssiensä ja uskomustensa mukaisesti. Deterministisyys voi perustua myös subjektiiviseen rationaliteettiin, mutta oletuksena on se, että tietyssä tilanteessa yksilö päätyy aina samaan ”oikeaan” ratkaisuun. Osa teorioista ei kuitenkaan tukeudu näin vahvaan rationaalisuuteen ja painottaa enemmän valintojen tilannesidonnaisuutta. Nämä teoriat ottavat huomioon sen, että ihmisen tiedonprosessointi ei ole täydellistä eikä toistu automaattisesti samanlaisena tilanteesta toiseen. Tästä johtuen sekä objektiivinen rationaalisuus että rationaalisuuden determinismi ovat mahdottomia.
- iii. *Oletukset siitä, kuinka suuri osa inhimillisestä käyttäytymisestä kuuluu rationaalisen valinnan piriin.* Yhdessä ääripäässä on näkemys, jonka mukaan kaikki tavoitteellinen toiminta voidaan ymmärtää yksilöiden hyödyn maksimoinnin kautta. Toiminta, joka ei selity hyödyn maksimoinnilla, on irrationaalista tai traditioiden ohjaamaa, eikä siten ole kiinnostavaa. Suurin osa rationaalisen valinnan teorioista ei kuitenkaan oleta kaiken inhimillisen toiminnan tähtäävän hyödyn maksimointiin. Siten ihmisen toiminta voi perustua muuhunkin kuin rationaaliseen valintaan. Jo pelkästään alitajunnan rooli päätöksenteossa aset-

taa kyseenalaiseksi ajatuksen, että rationaalinen valintojen tekeminen liittyyisi kaikkeen inhimilliseen toimintaan.

Taloustieteissä rationaalisen valinnan teoriolla selitetään sekä mikro- että makrotaloudellisia ilmiöitä. Yhteiskunnan makrorakenne syntyy siten yksilöiden (rationaalisen) toiminnan ja valintojen kautta. (Moisio 2005, 260–263)

1990-luvulle tultaessa rationaalisen valinnan teoria asetettiin kuitenkin kyseenalaiseksi. Rationaalisen valinnan teorian paikkansapitävyyttä horjutti ensinnäkin tutkimus epäsymmetrisen tiedon vaikutuksista markkinoiden toimintaan ja tehokkuuteen. Epäsymmetrinen tieto aiheuttaa markkinoiden epäonnistumisen ja sen, että markkinaratkaisut eivät ole (pareto)tehokkaita. Epäsymmetrisen tiedon aiheuttamia ongelmia ei voida ratkaista yksin markkinoilla, vaan niiden lieventämiseen tarvitaan Stiglitzin mukaan valtiota. Toiseksi ongelmia rationaalisen valinnan teoriolle aiheutti ihmisten erilaiset maailmankuvat ja uskomukset. Jotta rationaalisen valinnan teoria toimisi, ihmisten täytyisi ensinnäkin olla rationaalisia ja toiseksi myös uskoa, että muut ihmiset toimisivat yhtä rationaalisesti. Koska ihmisten maailmankuvat ja uskomukset eroavat huomattavasti toisistaan, ei ole mahdollista määrittellä, mitä kaikkien hyväksymä ”rationaalisuus” pitää sisällään. (Stiglitz 2003, 152–153) Kolmanneksi erityisesti Daniel Kahnemanin ja Amos Tverskyn tutkimukset ihmisten käyttäytymisestä asettivat kyseenalaiseksi ihmisten rationaalisuuden ja kyvyn käsitellä tietoa. Heidän tutkimuksissaan löytyi näyttöä siitä, että ihmisten käyttäytymistä määrittelevät pitkälti irrationaaliset käyttömallit, joiden perusteella heidän on mahdotonta tehdä rationaalisia valintoja. Ihmiset ovat esimerkiksi luonteeltaan riskinkarttajia, minkä vuoksi he suosivat pientä tappion mahdollisuutta suurenkin voiton kustannuksella. Toisaalta ihmiset ovat myös likinäköisiä hyötynsä suhteen; he valitsevat mieluummin pienen hyödyn heti kuin suuremman hyödyn muutaman kuukauden kuluttua. Rationaalisen valinnan teorian oletus rationaalisesti omaa etuaan edistävästä ihmisistä ei uuden tutkimuksen valossa pidä paikkaansa. (Tuomaala 2006)

4.3. Adam Smithin näkymättömän käden uusliberaalin tulkinnan ongelmat

Skottilaisen Adam Smithin nimi liitetään usein näkemykseen, joka vastustaa valtion puuttumista yhteiskunnalliseen elämään yleensä ja talouden toimintaan erityisesti. Smithin kunnioittamista vapaan maailmantalouden ja uusoikeistolaisen yhteiskuntapolitiikan ”kantaisänä” ovat Saastamoisen mukaan kannattaneet esimerkiksi Friedrich Hayek ja Milton Friedman. Hänen mukaansa Adam

Smithistä on tullut ”eräänlainen taloudellisen liberalismien ja uusoikeistolaisen yhteiskuntapolitiikan profeetta ja *Kansojen varallisuudesta* sen raamattu.” (Saastamoinen 1998, 34) Hayekin ja Friedmanin Smithin teoksesta välittämä kuva on monilta osin kuitenkin harhaanjohtava ja joissain suhteissa jopa yksiselitteisen virheellinen. Smith kirjoitti yhteiskunnassa, joka on olennaisilta osiltaan huomattavasti erilainen omamme kanssa, eivätkä Smithin hahmottelevat konkreettiset talouspoliittiset ohjeet ole nykyään enää käyttökelpoisia. (Saastamoinen 1998, 34–35)

Smith (kuten muutkin liberaalit) teki havainnon, että yhteiskunnat olivat kuin ihmeen kaupalla harmonisia sosiaalisia ja taloudellisia kokonaisuuksia. Yhteiskunta näytti järjestäytyvän itsestään erilaisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin tehtäviin, jotka tukivat ja täydensivät toisiaan. Smith kuitenkin pohti, miksi kehitys harmoniseksi yhteiskunnaksi ei tapahtunut nopeammin ja miksi hyödykkeitä ja palveluita tuotettiin jatkuvasti niiden tarvetta vähemmän. Smithin mukaan syynä oli ihmisyhteisöjen kyvyttömyys pikemminkin kuin teknologian kehittymättömyys. Smithin suurin oivallus McClellandin mukaan oli se, että työnjako tapahtui spontaanisti ilman keskitettyä ohjausta. Jos työnjako ei vaatinut keskitettyä sääntelyä, joutui valtion asianmukainen taloudellinen rooli kyseenalaiseksi. Valtion puuttuminen omistukseen ja kulutukseen häiritsi smithiläisessä ajattelussa työnjaon spontaanin prosessia ja näin vähensi talouden tehokkuutta. (McClelland 1996, 433)

Moderni taloustiede perustuu voimakkaasti ajatukselle markkinoiden spontaanista prosessista, jossa yksilöiden oman edun tavoittelu koituu lopulta koko yhteiskunnan hyödyksi. Metaforana tällaiselle näkemykselle toimii Smithin nimiin esitetty ajatus näkymättömästä kädestä. Sanapari näkymättömän käsi esiintyy Smithin tuotannossa vain kahdesti, toinen näistä teoksessa *Wealth of Nations*:

As every individual, therefore, endeavors as much as he can both to employ his capital in the support of domestic industry, and so to direct that industry that its produce may be of the greatest value; every individual necessarily labors to render the annual revenue of the society as great as he can. He generally, indeed, neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it. By preferring the support of domestic to that of foreign industry, he intends only his own security; and by directing that industry in such a manner as its produce may be of the greatest value, he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by an *invisible hand* to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was not part of it. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it.⁸ (Korostus MV)

Adam Smith (1776): *Wealth of Nations* (IV.ii.6-9)

⁸ Jokainen yksilö pyrkii kaikkiin mahdollisiin keinoin käyttämään pääomaansa kotimaisen teollisuuden tukemiseen ja johtamaan tuota teollisuutta tavalla, joka tuottaa suurimman voiton. Niinpä jokainen yksilö väistämättä työskentelee tehdäkseen yhteiskunnan vuosituoton mahdollisimman suureksi. Tavallisesti hän ei kuitenkaan pyri edistämään yhteistä hyvää eikä myöskään tiedä tekevänsä niin. Kun hän päättää suosia kotimaista teollisuutta ulkomaisen sijaan, hänen motiivinaan on turvallisuus. Kun hän johtaa teollisuutta tavalla, joka tuottaa suurinta voittoa, hänen motiivinaan on henkilökohtainen hyöty. Tässä kuten monissa muussakin tapauksessa hän edistää – ikään kuin näkymättömän käden ohjaamana – päämäärää, joka ei kuulunut hänen omiin tavoitteisiinsa. (Adam Smith, *Kansojen varallisuudesta*, IV.ii.9.)

Toisin kuin uusliberalistit, Smith ei kuitenkaan ajatellut, että valtion rooli yhteiskunnallisessa elämässä pitäisi pitää ylipäättään mahdollisimman pienenä. McClellandin mukaan Smithin ohje valtion puuttumattomuuteen (talouselämässä) oli tekninen, eikä siten perustunut millekään korkealentoiselle käsitykselle vapaudesta. Smithin argumentti oli, että (silloisenkaltaiset) valtiot eivät olleet kykeneväisiä johtamaan kansallista taloutta. Kuitenkin Smithin mukaan oli monia sellaisia sosiaalisia tehtäviä, jotka on vaarallista jättää markkinoiden vastuulle. Smithin jälkeinen liberaali konsensus oli McClellandin mukaan yhtä mieltä siitä, että yrittämisen vapaus oli tehokkain tapa lisätä varallisuutta. Tämä ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita sitä, että valtiolla ei kuuluisi olla mitään tehtäviä talouselämässä. Vaikka valtio ei suoraan harjoittaisikaan liiketoimintaa, se voisi esimerkiksi vaikuttaa siihen, miten lisääntynyt varallisuus jaettaisiin yhteiskunnassa. (McClelland 1996, 515)

Saastamoisen mukaan Smith kritisoi ennen muuta valtion toimintaa sodankäynnissä ja taloudellisten erioikeuksien ja rajoitusten ylläpitäjänä. Smithin hyökkäyksen kohteena ei siten ollut valtio sinänsä, vaan valtio suurliikemiesten intressien edistäjänä. Valtion roolia pohdittaessa talouselämä oli Smithin mukaan kuitenkin yhteiskunnallinen erityistapaus. Smithin mukaan valtion interventioissa ei sinänsä ollut mitään moraalisesti arveluttavaa, ne vain sattuivat rajoittamaan järjestelmän tehokkuutta. Tehottomuudesta johtui kuitenkin moraalisesti tuomittavia seurauksia, koska kohtuuttoman suuri osa taloudellisesta hyödystä kohdistui aristokratialle (=kuluttajille), ei tuottajille (koska kaupan verotus ja sääntely tuotti tuloja hallitsevalle luokalle). Tästä huolimatta Smith näki, että varallisuuden keräämisen ohella oli olemassa myös muita tärkeitä yhteiskunnallisia tavoitteita. Smithin mukaan esimerkiksi koulutus oli tuollainen tavoite, jonka tarjoaminen oli valtion tehtävänä. (McClelland 1996, 434–435)

Smith ei siis esittänyt valtion toiminnan rajoittamista yövartija-rooliin, vaan kannatti valtion osallistumista myös erilaisten palveluiden tarjoamiseen. Valtion tehtäviin kuului Smithin mukaan ylläpitää kansalaisten henkistä vireyttä ja kykyä ihmisarvoiseen elämään. Valtio pystyisi suoriutumaan näistä velvoitteistaan järjestämällä varhaisnuorison pakollisen koulutuksen. Lisäksi Smith myös hyväksyi monia erilaisia sääntelykeinoja, joilla valtio puuttui talouden toimintaan; hän kannatti esimerkiksi korkosääntelyä ja pankkitoimintaan kohdistuvia rajoituksia. (Saastamoinen 1998, 51–56)

Saastamoisen mukaan Smithin nimeen vannova moderni taloustieteellinen liberalismi katsoo Smithin osoittaneen, että täysin säätelemätön taloudellinen toiminta pitää sisällään näkymättömän mekanismin, jonka ansioista lopputulos on paras kaikille osapuolille. Kaikkien hyödyke-, työ-, ja pää-

omamarkkinoita säätelevien rajoitusten poistaminen, ammattiyhdistysliikkeen rajoittaminen ja hyvinvointivaltion karsiminen ovat tämän näkemyksen mukaan ainoa oikea vaihtoehto Smithin näkymättömän käden teorian valossa. Saastamoisen mukaan tällainen käsitys Smithin ajattelusta on kuitenkin turhan yksioikoinen. Smithin huomautus näkymättömästä kädestä voidaan ymmärtää ajatuksena siitä, että työnjakoon perustuva yhteiskunta toimii tehokkaimmin silloin, kun yksilöt taloudellisessa toiminnassaan tavoittelevat omaa etuaan. Tämä ei kuitenkaan sulje pois sitä, että ihmiset muunlaisessa kanssakäymisessä voisivat toimia miten epäitsekkäästi tahansa. Periaate ei Saastamoisen mukaan ole ristiriidassa myöskään sen kanssa, että valtiovalta säätelee talouden toimintaa ja suorittaa tulonsiirtoja kansalaisten välillä. (Saastamoinen 1998, 39–41)

4.3.1. Näkymätön käsi taloustieteissä

Amartya Senin mukaan virheellinen tulkinta Smithin monimutkaisesta suhtautumisesta motiiveihin ja markkinoihin sekä hänen tunteita ja käyttäytymistä koskevien näkemysten sivuuttaminen sopivat hyvin yhteen taloustieteen etiikasta vieraantuneen lähestymistavan kanssa (jota Sen kutsuu insinöörimalliksi). Smithin tuotannosta on nostettu esiin juuri kaikkia osapuolia hyödyttävää kauppaa ja työnjaon merkitystä koskevat käsitykset, koska ne sopivat hyvin yhteen ”itsekkään käyttäytymismallin” kanssa. Sen sijaan Smithin kirjoitukset, jotka käsittelevät kurjuutta, sympatian tarvetta ja inhimillisen käyttäytymisen eettistä puolta ja normeja on jäänyt vähemmälle huomiolle. Moderni (ja varsinkin uusliberaali) taloustiede ja rationaalinen valinta perustuvat pitkälti ajatukseen siitä, että ihmisten toiminnan motiivina on (aina) oman edun tavoittelu. Senin mukaan Smithin tuotannosta ei kuitenkaan löydy juuri tukea itsekkyysoletukselle. Smithin mukaan

How selfish soever man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, which interest him in the fortune of others, and render their happiness necessary to him, though he derives nothing from it except the pleasure of seeing it.

[...]

To feel much for others and little for ourselves; to restrain our selfishness and exercise our benevolent affections, constitute the perfection of human nature.

(Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, I.1.1 ja I.1.46)

Senin mukaan smithläisen laajan näkökulman supistuminen ”kapea-alaiseksi käsitykseksi inhimillisestä toiminnasta” on modernin taloustieteen keskeisiä heikkouksia. (Sen 2000, 55–56)

Markkinoiden ylivoimaisuuden taustalla on ajatus markkinoiden näkymättömästä kädestä. Stiglitzin mukaan uusliberaali näkymättömän käden tulkinta ei ole kuitenkaan käytännössä pitänyt paikkansa.

1980-luvun Reaganin ja Bush vanhemman hallitusten aikana Yhdysvalloissa keskityttiin markkinoiden vahvaan rooliin valtion taloudellisen toiminnan kustannuksella. Uusliberaalin talousopin (joka perustuu oletukseen ihmisten käyttäytymisen itsekkyydestä, yksilöiden rationaalisesta valinnasta ja markkinoiden täydellisyydestä) mukaisesti valtion asemaa taloudellisena toimijana pyrittiin kaikin keinoin heikentämään. Markkinoiden katsottiin itsestään tuottavan suurimman hyvinvoinnin koko yhteiskunnalle, ja valtion puuttuminen sen toimintaan oli väistämättä haitallista ja tehotonta. (Stiglitz 2003, 12)

1900-luvun puolivälissä Gerard Debreu ja Kenneth Arrow määrittivät ehdot ja oletukset, joiden vallitessa markkinoiden näkymätön käsi toimisi. Oletukset ovat pitkälti sellaisia, joiden ei käytännössä ole mahdollista toteutua: tieto ei koskaan voi vapailla markkinoilla olla täydellistä ja ilmaista, transaktiokustannusten vaikutus tehokkuuteen voi olla huomattavaa, kilpailu ei ole täydellistä ja kaikkia mahdollisia (=taloudellisesti kannattavasti tuotettavia) tuotteita (esim. vakuutuksia) ei ole saatavissa. Uusklassisiin perustuvat talousteoriat eivät oletakaan kaikkien ehtojen toteutuvan täydellisesti käytännössä; niiden mukaan todellisuus ei ole *liian* kaukana teoriasta. Markkinat toimivat käytännössä tarpeeksi samankaltaisesti uusklassisen mallin kanssa, jolloin mallin avulla markkinoita voidaan tutkia ja analysoida sekä sen lopputuloksia ennakoita. (Stiglitz 2003, 12–13)

Markkinamallissa yrittäjät etsivät jatkuvasti sellaisia hyödykkeitä, joita ei tällä hetkellä tuoteta, mutta joille olisi kysyntää. Jos tällaisen hyödykkeen tuotantokustannukset ovat alhaisemmat kuin hinta, jonka kuluttajat olisivat siitä valmiita maksamaan, yrittäjien kannattaa aloittaa hyödykkeen tuotanto. Yrittäjille on hyödyllistä myös jatkuvasti kehittää entistä tehokkaampia ja kustannuksia säästäviä tapoja tuottaa hyödykkeitä, koska myös tätä kautta voittoja on mahdollista kasvattaa. Voittojen tavoittelu johtaa siten uusien kuluttajien tarpeiden mukaisten hyödykkeiden ja tehokkaampien tuotantotapojen kehittämiseen. Markkinat hoitavat itse resurssien allokoinnin, eikä muiden (esim. valtion) tarvitse puuttua päätöksiin siitä, mitä, kuinka paljon ja kenelle hyödykkeitä tuotetaan. Jatkuva kilpailu sekä useiden tuottajien että kuluttajien välillä tekee markkinoista mahdollisimman tehokkaat. Markkinat eivät kuitenkaan aina toimi tehokkaasti ja ne tuottavat myös epäsuotuisia ratkaisuita. Toisaalta myöskään tehokkaiden markkinoiden teorian oletukset (täydellinen tieto, rationaalinen toiminta, ei transaktiokustannuksia tai ulkoisvaikutuksia yms.) eivät todellisuudessa pidä paikkansa. (Stiglitz 2000, 56–57)

Stiglitzin mukaan 1990-luvun nousukausi ja sitä seurannut lama (teknokuplan puhkeaminen 1990-luvun ja 2000-luvun taitteessa) osoittivat käytännössä, että markkinoiden näkymätön käsi ei toiminut, kuten uusklassiset talousteoriat oletivat. Yritysten oman edun tavoittelu 1990-luvulla ei johta-

nut koko yhteiskunnan hyvinvoinnin kasvuun, vaan hyödytti lähinnä yritysten johtajia. Toiseksi uusklassisen talousteorian oletus sopimusten tekemisen ja valvomisen kustannuksista – tai lähinnä niiden puutteesta – ei myöskään pitänyt paikkaansa. Sopimusten tekemiseen ja valvomiseen liittyy usein huomattaviakin transaktiokustannuksia, joiden minimoimisessa valtio voi olla markkinoita tehokkaampi. Toisaalta koska sopimusten tekemiseen liittyy usein huomattavia kustannuksia, niitä ei välttämättä tehty tai noudatettu ollenkaan, mikä näkyi esimerkiksi yritysten kyseenalaisissa kirjanpitoikäytännöissä. Kilpailun kiristyessä sopimusten noudattamatta jättäminen muodostui usein houkuttelevaksi vaihtoehdoksi. Kilpailu ei siten lisännyt taloudellista tehokkuutta vaan johti huomattaviin tappioihin, kun suuryritysten kirjanpitoskandaalit paljastuivat. (Stiglitz 2003, 274–275)

Myös valtion markkinoihin puuttumisen haitallisuus joutui 1990-luvun myötä kyseenalaiseksi. 1980- ja -90 -lukuilla valtio nähtiin syynä talouden ongelmiin. Ongelmat voitaisiin poistaa, jos valtion rooli kavennettaisiin minimiin, veroja alennettaisiin ja sääntelyä purettaisiin. Stiglitzin mukaan tämä uusliberaali talousoppi johti miljardien dollareiden tuhlaamiseen epävakailta (finanssi)markkinoilla, mikä näkyi esimerkiksi ylisuurina investointeina teknoyrityksiin. Vastoin oletuksia Reaganin 1980-luvun veronalennukset eivät johtaneet verotulojen kasvuun, eivätkä työssäkäynnin tai tuottavuuden lisääntymiseen. (Stiglitz 2003, 276–277)

Stiglitzin mukaan amerikkalaistyylinen markkinatalous ei menestynyt ylivoimaisesti muihin markkinatalouden vaihtoehtoihin nähden. Muunlaiset markkinatalouden tulkinnat johtivat monissa maissa yhtä hyviin kasvulukemiin, työllisyyteen ja hyvinvointiin. Monissa maissa (Stiglitz käyttää esimerkkinä Ruotsia) panostukset esimerkiksi sosiaaliturvaan ja koulutukseen saivat aikaan jopa paremman hyvinvoinnintason, mikä on todennettavissa esimerkiksi köyhyys-, rikos- ja elinaikatilastoissa. Sääntelemätön, vapaa markkinatalous ei siten Stiglitzin mukaan ole ainoa (tai edes paras) vaihtoehto talouden järjestämisen malliksi. (Stiglitz 2003, 278–279)

Stiglitzin mukaan oman edun tavoittelu ei johda siten yhteiskunnan edun toteutumiseen. Uusliberalistinen näkymättömän käden ideologia on peittänyt alleen sen, että toimiakseen taloudellinen järjestelmä tarvitsee myös muita arvoja kuin oman edun tavoittelun. Vapaan markkinatalouden kannattajat ovat unohtaneet luottamuksen ja lojaaliuden merkityksen. Oman edun ajamisen vaikutukset muihin ihmisiin ovat kasvaneet mm. globalisaation myötä. Valtion on siksi tärkeää rajoittaa markkinoiden täysin vapaata toimintaa, jotta oman edun tavoittelun vaikutuksia muihin ihmisiin voitaisiin hillitä. (Stiglitz 2003, 307)

4.4. Stiglitzin uuskeynesiläinen näkemys valtion erityisluonteesta ja valtion tehtävistä

Talous- ja sosiaalitieteissä uusliberalismin kritiikkiä esittää ns. kolmannen tien koulukunta, jonka mukaan valtiolla on merkittävä rooli markkinaepäonnistumisten korjaamisessa. (Arestis & Sawyer 2001, 2-9) Kolmannen tien kannattajien mukaan oikea ratkaisu ei ole täysin vapaa kapitalismi tai valtiojohtoinen sosialismi vaan sekajärjestelmä, jossa sekä markkinoilla että valtiolla on merkittäviä taloudellisia tehtäviä. Kommunismin kaaduttua kolmannen tien talouspolitiikka sijaitsee uusliberalismin ja sosiaalidemokratian välissä. (Tsakalotos 2001, 38) Kolmannen tien koulukuntaa luonnehditaan usein uusekeynesiläiseksi, koska se tunnustaa valtion taloudellisen toiminnan merkityksen vakaan talousjärjestelmän yhtenä tukipilarina. Lisäksi näkemys korostaa valtion kykyä tasoittaa lamakausia ja vähentää niiden yhteiskunnallisesti haitallisia vaikutuksia. Esseessään *On the Economic Role of the State* (1989) Joseph E. Stiglitz pohtii markkinoiden ja valtion välistä suhdetta. Toisin kuin Friedman ja muut uusliberaalin taloustieteen edustajat Stiglitz (joka on itse tutkinut markkinaepäonnistumisia erityisesti informaation epäsymmetrisyyden näkökulmasta) näkee valtion tärkeänä taloudellisena toimijana, joka voi toiminnallaan korjata markkinoilla aiheutuneita ongelmia. Kysymys ei hänen mukaansa ole siitä, pitäisikö valtion puuttua talouden toimintaan, vaan pikemminkin siitä, missä määrin ja minkälaisin keinoin valtion pitäisi se tehdä.

Stiglitzin mukaan valtiolla on kaksi määrittävää ominaisuutta, joka tekee siitä erilaisen toimijan muihin taloudessa ja markkinoilla toimiviin osapuoliin nähden. Ensinnäkin valtio on ainoa institutio, jonka jäsenyys on universaalialia ja pakollista. Muilla elämän alueilla kuuluminen yhteisöön tai osallistuminen sen toimintaan ovat pitkälti vapaaehtoisia. Vaikka valtioon tai kuntaan kuulumiseenkin liittyy myös vapaaehtoisuuden elementtejä – kansalaiset voivat periaatteessa vaihtaa kansalaisuuttaan tai asuinkuntaansa – ei valtion kansalaisuutta koeta yleensä aktiivisena valintana. Vaikka yksilö vaihtaisikin kansalaisuuttaan, hän on kuitenkin myös uudessa kotimaassaan valtion ”alamainen”. Toiseksi vain valtiolla on mahdollisuus käyttää pakkoa jäseniään kohtaan. Muille taloudellisille organisaatioille ei tällaista pakkovallan käyttömahdollisuutta ole annettu. Lisäksi transaktiot muiden kuin valtion kanssa perustuvat vapaaehtoisuuteen, vain valtio voi pakottaa kansalaisiaan taloudelliseen toimintaan (esimerkiksi maksamaan veroja, ottamaan vakuutuksia, yms.). (Stiglitz 1989, 21)

Stiglitz eroaa valtiokäsityksessään esimerkiksi Robert Nozickista (1974), jonka mukaan myös valtio perustuu vapaaehtoiselle yhteistyölle. Tällainen valtiokäsitys johtaa sen taloudellisten tehtävien rajoittamiseen siten, ettei kenenkään vapaus vaarannu liikaa. Stiglitzin mukaan valtion universaali jäsenyys ja mahdollisuus käyttää pakkovaltaa tekevät siitä ainutlaatuisen taloudellisen toimijan.

Huomio kohdistuu siten siihen, että valtion ainutlaatuiset ominaisuudet tekevät myös sen vahvuuksista ja heikkouksista erilaisia muihin taloudellisiin toimijoihin ja markkinoihin nähden. Stiglitz huomauttaa kuitenkin, että demokraattisissa yhteiskunnissa valtion pakkokeinojen käyttö perustuu lakiin eikä voi täysin olla kansalaisten (enemmistön tai äänekkäiden vähemmistöjen) tahdon vastaista. (Stiglitz 1989, 21–22)

Valtion ominaisuuksista johtuen sen hallinto- ja päätöksentekorakenteeseen kohdistuvat odotukset ja paineet ovat erilaisia kuin muilla taloudellisilla toimijoilla. Vapaaehtoisten yhteisöjen hallinto- tai päätöksentekoprosessiin tyytymättömät jäsenet voivat erota yhteisön jäsenyydestä, ts. käyttää exit-mahdollisuuttaan⁹. Koska valtio voi käyttää pakkovaltaa ja sen jäsenyys on pakollista, valtion hallinto- ja päätöksentekorakenteeseen ja sen legitiimiyteen on kiinnitettävä erityistä huomiota. Toinen valtion ominaisuuksista johtuva erityispiirre sen taloudellisessa toiminnassa on luottamusvastuu kansalaisiin nähden ja siitä johtuvat rajoitteet. (Stiglitz 1989, 24)

Demokraattisissa valtioissa päättäjät valitaan yleisillä ja yhtäläisillä vaaleilla. Tällaiseen järjestelmään liittyy taloudellisen tehokkuuden näkökulmasta kaksi ongelmaa. Ensinnäkin kansalaiset valitsevat edustajat useiden eri ominaisuuksien perusteella. Taloudellinen pätevyys on vain yksi toivottava ominaisuus muiden joukossa. Lisäksi päättäjiä valitessa ääni menee usein puolueelle, jolloin mahdollisuus vaikuttaa yksittäisten henkilöiden ominaisuuksiin tai pätevyYTEEN heikkenee. Toiseksi kansalaisten kiinnostus ja tieto hallinnon taloudellista päätöksentekoa kohtaan on usein matalalla tasolla. Koska julkisen päätöksenteon ”omistajuus” on äärimmäisen hajautettua (omistajina kaikki kansalaiset), ei yksittäisillä omistajilla, ts. kansalaisilla, ole suurtakaan mielenkiintoa ohjata, valvoa tai aktiivisesti vaikuttaa päätöksentekoon. Yrityksissä, joissa omistajuus on yleensä keskittyneempää, omistajien kiinnostus päätöksentekoa kohtaan on suurempaa ja siihen osallistuminen koetaan tärkeämmäksi omien etujen edistämisen kannalta. Yrityksissä keskittynyt omistajuus ei ole ongelma, koska ilman vaikutusmahdollisuuksia olevat vähemmistöosakkaat ovat jo osakkeita ostaessaan tietoisia tilanteesta. Lisäksi he voivat halutessaan aina luopua omistajuudestaan. Valtion tasolla näin ei ole, koska sen jäsenyys on universaalia ja pakollista. Jos kansalaisilla ei ole halua tai kiinnostusta vaikuttaa tehtäviin päätöksiin, voi politiikkavalinnoista tulla vääristäviä ja suurta osaa kansalaisista syrjiviä. Tällöin vaikutusvaltaiset vähemmistöt – eturyhmät – pystyvät haalimaan itselleen suhteetoman suuria (taloudellisia) etuja. (Stiglitz 1989, 24–26)

⁹ Kts. Hirschman, Albert O. (1970): *Exit, Voice and Loyalty: Responses to decline in firms, organisations, and states*, Harvard University Press, Cambridge.

Koska valtio voi harjoittaa pakkovaltaa ja sen jäsenyys on pakollista, on sillä erityinen velvollisuus kansalaisia kohtaan hoitaa tehtävänsä, hallintonsa ja päätöksentekonsa moitteettomasti. Valtion on nautittava kansalaistensa luottamusta. Tällainen luottamusvastuu (*fiduciary responsibility*) asettaa kuitenkin rajoituksia valtion henkilöstön valintaan ja toimintaan sekä sen keräämien varojen käyttöön. Valtion henkilöstön palkka määräytyy osin satunnaisesti, koska heidän työnsä arvoa ja vaihtoehtokustannuksia on vaikea määritellä. Valtiolla on kuitenkin velvollisuus käyttää kansalaisten varoja tehokkaasti ja välttää maksamasta työntekijöilleen liikaa. Siksi valtio on luonut virkamiesjärjestelmän, jonka avulla voidaan varmistua siitä, että tehtäviin rekrytoidaan ihmisiä pelkästään heidän ansioidensa ja kykyjensä perusteella, eikä heitä voida erottaa poliittisin perustein. Tällainen virkamiesjärjestelmä on kuitenkin jäykempi kuin yksityisten sektorin vastaavat rekrytointi- ja palkkausjärjestelmät. Valtion tarjoamat kannustinjärjestelmät eivät myöskään ohjaa henkilöstön toimintaa yhtä tehokkaasti kuin yksityisellä sektorilla. (Stiglitz 1989, 26–28)

Toisaalta luottamusvastuu velvoittaa valtion käyttämään kansalaisilta keräämänsä (vero)varat tasapuolisesti ja oikeudenmukaisesti. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin se, että tasapuolisuuden tai oikeudenmukaisuuden määrittäminen on kaikkea muuta kuin yksiselitteistä ja helppoa. Toiseksi oikeudenmukaisuusvaatimus tekee usein vaikeaksi suhteuttaa eri yksilöiden kohtelu heidän erilaisiin tilanteisiinsa. Yksityisellä sektorilla vastaavia ongelmia ei oikeudenmukaisuuteen nähden synny, koska yksilöt voivat valita sellaiset yhteisöt, joiden määritelmä tasapuolisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta vastaa heidän omia käsityksiään. Varmistaakseen toimintansa tasapuolisuuden ja oikeudenmukaisuuden valtion toimia rajoittavat usein erilaiset lait ja muut säädökset, joiden takia hallintoon ja päätöksentekoon liittyy suurempaa byrokratiaa kuin yksityisellä sektorilla. Tämä ”liiallinen” byrokratia voi johtaa toiminnan tehottomuuteen. Toisaalta kustannuksia voi lisätä myös, se että toiminta näyttää olevan oikeudenmukaista, vaikka se todellisuudessa hyödyttää vain pieniä eturyhmiä. Tällaisia ohjelmia on usein kuitenkin vaikea purkaa, koska se näyttäisi oikeudenmukaisuuden heikentämiseltä. (Stiglitz 1989, 28–29)

Stiglitzin mukaan valtiolla on merkittävä rooli paitsi markkinoiden epäonnistumisten korjaamisessa myös yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden edistämisessä. (Stiglitz 2004, 291) Hänen mukaansa valtion asianmukaista taloudellista roolia pohdittaessa on tarkasteltava ensinnäkin niitä tilanteita, jolloin vapaaehtoisuuteen perustuvat organisaatiot tai instituutiot epäonnistuvat. Markkinoiden epäonnistumiset liittyvät usein epätäydelliseen tietoon ja markkinoiden toimintaan (esimerkiksi kilpailun rajoittuneisuuteen). Stiglitz kuitenkin huomauttaa, että nämä ongelmat koskevat suuressa määrin myös valtiota taloudellisena toimijana. Jotta valtion toimilla olisi todellisia korjaavia vaikutuksia, sen on pystyttävä ratkaisemaan nämä ongelmat huomattavasti markkinoita paremmin. Markkinoi-

den epäonnistuminen ei siis yksin riitä, vaan valtion onnistumisen mahdollisuuksien on oltava lisäksi tarpeeksi suuret. Toiseksi valtio voi puuttua markkinoiden toimintaan silloin, kun markkinat yksinään tuottavat huomattavan epäoikeudenmukaisia ratkaisuita. Vaikka esimerkiksi äärimmäisen epätasainen tulonjako voi taloustieteen näkökulmasta olla (pareto)tehokas, se voi samalla olla kuitenkin yhteiskunnallisesti kestävä. Valtion toiminta vaikuttaakin usein juuri tulonjakoon, vaikka oikeudenmukaisen tulonjaon määrittäminen on hankalaa myös julkisella sektorilla. (Stiglitz 1989, 38–39)

Stiglitzin mukaan valtion tehtäviin kuuluu siten myös sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen. Hänen mukaansa yhteiskunnalla on moraalinen velvollisuus huolehtia huono-osaisistaan. Epätasa-arvoisuuden vähentäminen johtaa myös yhteiskunnan hyvinvoinnin lisääntymiseen, koska sen kautta saadaan yhteiskunnan kaikki (inhimilliset) resurssit käyttöön ja toisaalta lisätään sosiaalista ja poliittista vakautta. Stiglitz korostaa oikeudenmukaisuuden edistämässä mahdollisuuksien tasa-arvon merkitystä. Hänen mukaansa mahdollisuuksien tasa-arvo ei kuitenkaan voi toteutua, jos kaikille ihmisille ei ole taattu perustoimeentuloa ja –koulutusta. (Stiglitz 2003, 296)

Stiglitzin mukaan valtion tehtävänä pitäisi olla myös työllisyyden edistäminen. Hänen mukaansa se on jopa tärkeämpää kuin inflaation hillitseminen. Euroopan ongelmana onkin se, että se talouspolitiikallaan pyrkii juuri inflaation estämiseen pakottamalla EMU-jäsenmaat tiukkaan budjettikontrolliin. Budjettivajeiden vähäisyys johtaa kuitenkin siihen, etteivät eurooppalaiset valtiot voi lamakausina vähentää työttömyyttä perinteisin keynesiläisin talouspoliittisin keinoin. Eurooppa on Stiglitzin mukaan turhaan sitomassa kätensä suhdanteiden tasaamiseen tähtäävässä talouspolitiikassa. (Stiglitz 2003, 297–298)

Valtion pitää huolehtia myös sukupolvien välisestä oikeudenmukaisuudesta. Tähän liittyy Stiglitzin mukaan erityisesti ympäristöstä huolehtiminen ja kestävä kehityksen tukeminen. Valtion tulee kiinnittää huomiota myös taloudellisen ja poliittisen vallan keskittymiseen ja niiden välisiin yhteyksiin. Tässä työssä tärkeää on muun muassa tiedon lisääminen kansalaisten keskuudessa, missä medialla on tärkeä rooli. Lisäksi valtion tulee turvata kolmannen sektorin toiminnan edellytykset ja lisätä kansalaisten osallistumista politiikkaan. (Stiglitz 2003, 299–301)

4.4.1. Valtion ja markkinoiden yhteensovittaminen

Stiglitzin mukaan markkinoiden ja valtion optimaalisen tasapainon löytäminen takaa kestäväen taloudellisen kasvun ja pitkän aikavälin tehokkuuden. Valtion roolia tulee hänen mukaansa vähentää tietyillä alueilla (esim. maatalous- ja teollisuuden tuet ja kilpailun rajoittaminen) ja lisätä toisilla (esim. kuluttajien ja sijoittajien suojeleminen, koulutuksen ja tutkimuksen tukeminen). Optimaalinen tasapaino on mahdollista vain, jos sekä markkinoiden että valtion heikkoudet ja vahvuudet tunnustetaan. Stiglitzin mukaan valtion tehtäviin kuuluu tehokkuuden maksimoinnin lisäksi myös taloudellisen oikeudenmukaisuuden edistäminen, ts. tuloerojen ja köyhyyden vähentäminen. (Stiglitz 2003, 293–294)

Stiglitzin mukaan uusliberalismi korostaa äärimmäistä individualismia yksilön ja yhteisön suhteen määrittäjänä. Uusliberaalien mukaan yksilön menestys on yksin hänen itsensä ansioita, minkä vuoksi vain hänellä itsellään on oikeus nauttia menestyksenä tuloksista. Stiglitzin mukaansa individualismi ja yhteisöllisyys kuitenkin ovat erottamattomasti kietoutuneet toisiinsa, ja ne myös tukevat toisiaan. Samoin kuin markkinat ja valtio eivät ole toisensa poissulkevia vaihtoehtoja, myös individualismi ja yhteisöllisyys toimivat yhdessä korjaten toistensa puutteet. Yksilöt tarvitsevat kollektiivista toimintaa paitsi oikeusjärjestelmän ja sopimusten noudattamisen takaajana myös yksilöiden välisen vaihdannan sääntelijänä ja markkinoiden toiminnan epäkohtien korjaajana. (Stiglitz 2003, 303–304)

Stiglitz vastustaa ajattelua, jonka mukaan on olemassa vain yksi markkinatalouden muoto, jota noudattamalla kaikki valtiot voisivat saavuttaa taloudellista menestystä. Markkinafundamentalistien esittämä ohjelma, missä suositaan verojen leikkaamista, sääntelyn purkamista ja yksityistämistä, ei Stiglitzin mukaan ole kuitenkaan menestyksen tae. Päinvastoin, toimiessaan täysin vapaasti markkinat voivat olla tehottomia ja tuottaa vähemmän hyvinvointia kuin sellaiset markkinat, joiden toimintaa rajoittaa asianmukaiset säädökset. Markkinatalous voidaan muuntaa kunkin yhteiskunnan omia arvoja (muitakin kuin taloudellista tehokkuutta) palvelevaksi järjestelmäksi, jonka avulla yhteiskunnan kaikkien jäsenten hyvinvointi saadaan mahdollisimman korkeaksi (Stiglitz 2003, 318). Siten vaikka esimerkiksi Ruotsi ja Yhdysvallat ovat onnistuneet saavuttamaan suurin piirtein saman bruttokansantuotteen tason (per asukas), Ruotsissa on vähemmän köyhyyttä ja epätasa-arvoa ja muutkin elintason mittarit (esimerkiksi terveys ja rikollisuus) ovat paremmalla tasolla. Markkinat on molemmissa maissa kapitalismin ytimessä, mutta valtio on ottanut itselleen erilaisen roolin: Ruotsissa valtion tehtäviin kuuluu laajempi rooli yhteiskunnan hyvinvoinnin edistämiseksi tarjoa-

malla parempaa terveydenhuoltoa, työttömyysturvaa ja eläkkeitä kuin Yhdysvalloissa. (Stiglitz 2004, 290)

Vaikka valtion toiminta on Stiglitzin mukaan tärkeää, ei se kuitenkaan ole ainoa kollektiivisen toiminnan muoto. Universaalien luonteensa ansiosta valtion toiminta eroaa kuitenkin merkittävästi muiden yhteisöjen toiminnasta. Valtio pystyy vaikuttamaan yksilöihin, yhteisöihin ja markkinoihin huomattavasti enemmän pakkovoimansa ansiosta. Sen vuoksi sitä tarvitaan mm. velvoittavien sääntöjen noudattamisen valvojana. Kuitenkin myös muillekin yhteisöllisille toimijoille jää tilaa esimerkiksi palvelujen tuotannossa. Stiglitzin mukaan markkinoiden ja valtion toiminnan välille on turhaan rakennettu dikotomia, koska molemmat ovat tarpeellisia yhteiskunnallisia toimijoita. Niiden väliin jää myös huomattava määrä erilaisia kollektiivisia toimijoita. Stiglitzin mukaan vapaan markkinatalouden kannattajat ovat korostaneet liikaa markkinoiden roolia ja aliarvioineet samalla kollektiivisen toiminnan – sekä valtion että kolmannen sektorin – merkityksen yhteiskunnalle. (Stiglitz 2003, 305–306)

5. Uusliberalismin näkemys ja vaihtoehtoiset käsitykset vapaudesta, oikeudenmukaisuudesta ja tehokkuudesta

Friedmanin ja uusliberalismin näkemyksen mukaan vapaus, oikeudenmukaisuus ja tehokkuus toteutuvat parhaiten markkinoilla. Mitä suurempi osa yhteiskunnallisesta elämästä on järjestetty markkinamekanismien mukaisesti, sitä paremmin kaikki kolme arvoa toteutuvat. Valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan puolestaan automaattisesti haittaa niiden toteutumista. Tällainen näkemys pohjautuu kuitenkin tietynlaiseen vapauden ja oikeudenmukaisuuden määritelmään. Toisaalta markkinoiden tehokkuutta suhteessa valtioon ei ole vedenpitävästi todistettu, ja uudempi empiirinen tutkimus viittaaakin siihen, että markkinat ovat tehokkaampia tietyissä tilanteissa ja valtio puolestaan toisissa. Tässä luvussa tarkastellaan lähemmin uusliberalismin sisältämiä vapauden ja oikeudenmukaisuuden käsitteitä ja esitetään niille vaihtoehtoja Amartya Senin ja John Rawlsin ajattelun perustuen. Lisäksi pohditaan myös tehokkuuteen liittyvää problematiikkaa ja kysymystä siitä, voivatko yksin vapaasti toimivat markkinat sittenkään tuottaa suurimman mahdollisen hyvinvoinnin.

5.1. Uusliberalismin negatiivinen vapaus ja vapaus seniläisenä toimintakykynä

Ajatus, että yksilöiden vapaus (*individual freedom*) toteutuu parhaiten vapaiden markkinoiden ja kaupankäynnin kautta on olennainen osa uusliberaalia ajattelua. (Harvey 2005, 7) Myös Friedman puolustaa ihmisten oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen. Kapitalismi on hänen mukaansa taloudellisen vapauden järjestelmä, joka on edellytys myös poliittiselle vapaudelle. Valtio ja eritoten hyvinvointivaltio loukkaa ihmisten vapautta päättää omista asioistaan ottamalla hoitaakseen tehtäviä, jotka voitaisiin parhaiten hoitaa vapaiden markkinoiden kautta. Friedmankin kuitenkin hyväksyy valtion toiminnan ”yövärtijana”, ts. valtion roolin sopimusten ja lakien noudattamisen valvojana sekä ulkoisen ja sisäisen turvallisuuden (poliisi ja armeija) takaajana. Vapauden uhkana on eritoten vallan keskittyminen (Friedman & Friedman 1982, 371), johon valtion muodostaminen ja toiminta väistämättä johtavat. Valtio on kuitenkin tarpeellinen juuri kansalaisten vapauden takaamiseksi. Vallan keskittymistä voidaan hillitä rajoittamalla ja hajauttamalla valtion toimivaltaa. (Friedman 1962, 2-3).

Friedmanin mukaan poliittinen ja taloudellinen vapaus eivät ole erotettavissa toisistaan siten, että demokraattinen sosialismi olisi mahdollista. Poliittinen vapaus (kansalaisvapaudet, *civil liberties*) ei ole yhdistettävissä muuhun kuin vapaaseen markkinatalouteen (=taloudellinen vapaus); sosialistisessa yhteiskunnassa poliittinen vapaus ei siten voi toteutua. Friedman huomauttaakin, että poliittiset vapaudet esiintyvät yleensä niissä valtioissa, joissa vallitsee vapaa markkinatalous. Keskitetyn taloussuunnittelun maissa kansalaisilla ei taloudellisen vapauksien ohella ole myöskään poliittisia vapausoikeuksia. (Friedman & Friedman 1982, 73–74) Taloudellinen vapaus on päämäärä sinänsä, koska se on olennainen osa ihmisten vapausoikeuksia. Toisekseen taloudellisen vapauden kautta mahdollistuu myös poliittinen vapaus. Kansalainen, jonka elinkeinoa harjoittaakseen on saatava lupa valtiolta, ei voi vapaasti valita ammattiaan; sekä hänen taloudellista että poliittista vapauttaan on rajoitettu. Kapitalismi taloudellisen vapauden järjestelmänä edistää myös poliittisen vapauden syntymistä, koska se mahdollistaa poliittisen ja taloudellisen vallan erottamisen toisistaan ja hajauttaa valtaa monille eri tahoille. Kapitalismi on siten välttämätön, joskaan ei riittävä edellytys vapaalle yhteiskunnalle. (Friedman 1962, 7–10)

Taloudellinen vapaus ei tosin voi kapitalistisessakaan järjestelmässä olla täydellistä. Taloudellisen vapauden olennainen elementti on se, että yksilö voi itse päättää ansaitsemiensa tulojen käytöstä. Valtio uhkaa tätä vapautta jo pelkän olemassaolonsa kautta; toimiakseen valtion on saatava tuloja, jotka sen on kerättävä veroina kansalaisilta. Veron maksamisen pakko rajoittaa yksilön vapautta päättää täysin omien tulojensa käytöstä. (Friedman & Friedman 1982, 79–80) Vaikka verotus on

välttämätöntä valtion olemassaolon kannalta, taloudellinen vapaus toteutuu sitä paremmin, mitä vähemmän veroja kerätään. Tämä on suoraan yhteydessä siihen, mitä tehtäviä ja missä laajuudessa valtio ottaa hoitaakseen. Esimerkiksi valtion varoista rahoitettava sosiaaliturvajärjestelmä johtaa väistämättä verojen tarpeen nousuun. Hyvinvointivaltio laajoine sosiaaliturvajärjestelmineen ja korkeine veroasteineen rajoittaa siten huomattavasti taloudellisen vapauden toteutumista.

Yhteiskunnan järjestämisessä olennainen kysymys on, miten taloudelliset suhteet kansalaisten välillä on rakennettu. Suhteiden perustana voi olla joko pakko tai vapaaehtoisuus. Suunnitelmatalous on pakkoon perustuva järjestelmä, jossa hyödykkeet, niiden tuotanto, hinnat sekä kulutus suunnitellaan etukäteen valtion toimesta. Nykyaikaisissa monimutkaisissa ja suurissa yhteiskunnissa kaiken tuotannon ja kulutuksen yksityiskohtainen suunnittelu on jo lähtökohtaisesti mahdotonta. Käskytyjärjestelmä ei siten ole toimiva ratkaisu taloudellisten suhteiden järjestämiseksi muutoin kuin äärimmäisen pienissä yhteiskunnissa. (Friedman & Friedman 1982, 21) Kapitalismi taloudellisena järjestelmänä perustuu puolestaan taloudelliseen vaihtoon, joka on vapaaehtoista, hyödyllistä molemmille osapuolille ja jonka molemmilla osapuolilla on tarpeellinen tieto vaihdannan kohteena olevista asioista, niiden ominaisuuksista ja arvosta. Kapitalismi taloudellisen vaihdon järjestelmänä ei siten perustu pakkoon vaan nimenomaan vapauteen. (Friedman 1962, 12–14)

Friedmanin näkemykset vapaudesta ja kapitalismista vapauden edistäjänä pohjautuvat negatiiviselle vapaus-käsitykselle. Friedmanin mukaan vapaus merkitsee ennen muuta vapautta pakosta:

Political freedom means the absence of coercion of a man by his fellow men. The fundamental threat to freedom is power to coerce, be it in the hands of a monarch, a dictator, an oligarchy, or a momentary majority. (Friedman 1962, 15)

Libertarianismi ja uusliberalismi korostavat negatiivisen vapauden merkitystä. Hyvinvointivaltioajattelussa sen olemassaolo ei riitä, vaan ihmisten menestyksen ja hyvinvoinnin takeeksi tarvitaan myös positiivisia oikeuksia ja vapautta. Negatiivinen vapauden käsitys viittaa ihmisten vapauteen jostakin (*freedom from*), mikä yleensä tarkoittaa vapautta niin yhteiskunnan kuin muiden ihmisten asettamasta pakosta. Positiivinen vapaus on vapautta johonkin (*freedom to*), mikä korostaa ihmisten oikeutta erilaisiin asioihin, esimerkiksi riittävään toimeentuloon tai terveydenhuoltoon. (Machan 2006, 269–270) Machanin mukaan positiivisen vapauskäsitteen hyväksyvät ajattelevat, että yhteiskunnalla on velvollisuus auttaa kaikkia niitä, jotka ovat hädässä tai jotka eivät pysty huolehtimaan itsestään. Hyvinvointivaltio toteuttaa tätä velvollisuutta tarjoamalla kaikille kansalaisilleen tietyn tasoisen toimeentulon, terveydenhuollon, koulutuksen, jne. Negatiiviseen vapauden käsitykseen pohjautuvassa (minimalistisessa) valtiossa jokaisen ihmisen negatiivisen vapauden turvaaminen

johtaa siihen, että kaikkien on mahdollista elää ja menestyä haluamallaan tavalla. Ainoa, mikä estää ihmisiä saavuttamasta menestystä ja hyvinvointia on se, että muut loukkaavat heidän vapauttaan. (Machan 2006, 272–273)

Amartya Senin mukaan positiivinen vapaus tarkoittaa ihmisten tosiasiallisia toimintamahdollisuuksia (*capabilities*). (Sen 2000, 93–94) Senin mukaan vapauden käsitteessä on syytä erottaa toisistaan kaksi näkökulmaa: vapaus voidaan käsittää mahdollisuutena tai prosessina (*freedom as an opportunity or a process*). Senin mukaan nämä näkökulmat ovat toisistaan erillisiä, ja molemmat niistä ovat tärkeitä vapauden ymmärtämiseksi. Senin mukaan vapaus mahdollisuutena ja prosessina voivat olla yhdenmukaisia, mutta on olemassa myös mahdollisuus, että ne ovat ristiriidassa keskenään. Lisäksi niiden keskinäinen arvojärjestys voi vaihdella tilanteesta toiseen. (Sen 2002, 10)

Vapaus mahdollisuuden näkökulmasta tarkoittaa Senin mukaan niitä mahdollisuuksia, jotka se tarjoaa päämäärien ja tavoitteiden saavuttamiseksi. Kun vapautta tarkastellaan mahdollisuutena, on syytä kiinnittää huomiota siihen, mikä yksilön tosiasiallinen kyky on käyttää vapauden tarjoamia mahdollisuuksia tavoitteidensa edistämiseksi. (ibid.) Vapauden mahdollisuus-aspektiin liittyy Senin mukaan myös vapauden hyvinvointi-ulottuvuus (*well-being freedom*). Jotta hyvinvointi-vapaus voitaisiin saavuttaa, ihmisillä tulee olla kyvyt ja mahdollisuudet (*capabilities*) oman hyvinvoinnin saavuttamiseksi.¹⁰ (Sen 1985, 200–201) Olennaista on ottaa huomioon myös materiaalisten ehtojen merkitys inhimillisen vapauden toteutumiseksi. (Syrjämäki & Räsänen 2007)

Toisaalta vapautena voidaan ymmärtää myös se, miten vapaasti eri prosessit toimivat. Tällöin huomio kiinnittyy siihen, toteutuuko vapaus valintatilanteessa, vai vaikuttaako valintaan ulkopuoliset rajoitukset tai muiden vastustus (vrt. negatiivinen vapaus). Tätä vapauden ulottuvuutta Sen kutsuu vapauden prosessi-näkökulmaksi. (Sen 2002, 10) Prosessi-näkökulmaan liittyy olennaisesti ajatus toimija-vapaudesta (*agency freedom*). Toimija-vapaudella Sen tarkoittaa sitä, mitä yksilö on vapaa tekemään ja saavuttamaan tavoitellessaan omia päämääriään tai toteuttaessaan arvojaan. (Sen 1985, 203). Senin mukaan vapauden prosessi-näkökulma sisältää kaksi ominaisuutta. Jotta yksilö voi prosessin näkökulmasta olla vapaa, hänen on ensinnäkin oltava autonominen. Senillä tämä liittyy kysymykseen yksilön operatiivisesta roolista päätöksentekoprosessissa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että yksilö tekee itse päätöksensä (sen sijaan, että ne tekisi joko toinen yksilö tai instituutiot). Toisaalta, jotta prosessi-vapaus toteutuisi, yksilön on oltava ”immuuni” sille, että muut puuttuvat

¹⁰ Senin käsitys vapaudesta tunnetaan myös nimellä *capability approach*, jonka toinen merkittävä edustaja on Martha Nussbaum. Kts. esim. Nussbaum, Martha C. & Sen, Amartya (toim.) (1993): *The Quality of Life*, Clarendon Press, Oxford.

päätöksentekoon. Erityisesti vapaus ”koskemattomuutena” (*immunity*) on vahvasti yhteydessä vapauden negatiivisen tulkinnan kanssa. (Sen 2002, 507–508)

Vapauden prosessi- ja toimija-aspekteihin sisältyy Syrjämäen ja Räsäsen mukaan sekä positiivinen että negatiivinen vapaus. Toisaalta tärkeää on se, toteutuuko negatiivinen vapaus; ”onko yksilö vapaa valitsemaan itse ilman, että hänen valintaansa ohjaa ulkopuolinen pakko.” (Syrjämäki & Räsänen 2007) Toisaalta positiivisen vapauden käsityksen mukaisesti huomio kiinnittyy myös siihen, missä määrin yksilöllä on kyky muodostaa päämääriä, sitoumuksia tai arvoja, toisin sanoen kontrolloiko yksilö itse omaa valintaprosessiaan. (ibid.)

Markkinat liittyvät vapauteen Senin mukaan ainakin kahdella tavalla. Ensinnäkin se, ettei pysty osallistumaan markkinoiden toimintaan, rajoittaa jo itsessään yksilön vapautta ja oikeuksia. Toisaalta vapautta rajoittaa myös markkinoiden instrumentaalinen luonne: markkinoiden avulla ihmiset voivat (yleensä) lisätä vaurauttaan ja hyvinvointiaan. Tämän mahdollisuuden kieltäminen toimii myös vapauden rajoittajana. (Sen 1999, 26) Senin mukaan libertariaanien (kuten Friedman) käsitys oikeuksista on sidoksissa vapauden tulkintoihin päätösten autonomisuutena ja immuniteettinä oikeudenloukkauksia vastaan. Libertariaaninen näkemys ei kuitenkaan ota juurikaan huomioon vapauden mahdollisuus-näkökulmaa. Libertarianismiin kuuluu myös markkinoiden merkityksen korostaminen, koska ne mahdollistavat parhaiten ihmisten negatiivisen vapauden ja siitä johdetut oikeudet. Tällainen näkemys johtaa markkinoiden arviointiin vapauden – ei niinkään hyvinvoinnin tuottamisen – näkökulmasta. Markkinoiden oikeutuksena ei siten enää ole niiden kyky tuottaa hyvinvointia enemmän kuin muut vaihtoehdot, vaan niiden tarjoama mahdollisuus vapauden (maksimaaliseen) toteutumiseen. (Sen 2002, 510–511)

Sen huomauttaa kuitenkin, että vapauden tuottamisen korostaminen jättää huomiotta arviot siitä, mitä seurauksia ja lopputuloksia markkinat tuottavat. Vaikka markkinat järjestelmänä takaisivatkin vapauden toteutumisen, markkinamekanismit saattaisivat kuitenkin tuottaa äärimmäisen epätoivottavia (esimerkiksi epätasa-arvoisia tai epäoikeudenmukaisia) lopputuloksia. Markkinamekanismien saavutusten arviointi on oleellista erityisesti silloin, kun vapautta tarkastellaan sen mahdollisuus-näkökulman kautta. (Sen 2002, 511–512)

Vapauden mahdollisuus-näkökulman tarkasteleminen asettaa markkinoiden hyväksyttävyydelle lisävaatimuksia. Ensinnäkin se korostaa markkinoiden tuottamien lopputulosten (vaikkakin tehokkaiden) mahdollista epäoikeudenmukaisuutta ottamalla huomioon ihmisten tosiasiallisten mahdollisuuksien ja kykyjen merkityksen ihmisten vapaudelle. Toiseksi se kiinnittää huomion myös siihen,

että markkinoiden lopputulosten arvioiminen pelkästään hyvinvoinnin ja vaurauden näkökulmasta ei ole riittävää, vaan myös ihmisten erilaiset preferenssit ja mahdollisuudet itsensä toteuttamiseen ovat tärkeitä. Kun arvioidaan ihmisten kykyä tavoitteidensa toteuttamiseen, markkinoiden tuottama epätasa-arvoisuus ja siitä seurauksena oleva yksilöiden kokonaisvaltaisen vapauden rajoittuminen asettavat markkinoiden ”ylivoimaisuuden” kyseenalaiseksi. (Sen 2002, 525–526) Myös Stiglitzin mukaan markkinat ovat väline hyvinvoinnin saamiseksi – eivät päämäärä itsessään. Markkinoiden avulla voidaan lisätä vain ihmisten taloudellista hyvinvointia (tai vapautta), mikä ei yksinään kuitenkaan riitä kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin (/vapauden) saavuttamiseksi. Stiglitzin mukaan markkinat voivat kuitenkin epäonnistua myös maksimaalisen taloudellisen hyvinvoinnin tuottamisessa, minkä vuoksi myös valtiolla on merkittävä rooli taloudellisen hyvinvoinnin aikaansaamisessa. (Stiglitz 2003, 292)

Vaikka Sen painottaakin vapauden positiivista merkitystä ja valtion velvollisuutta puuttua yksilön vapauksiin turvatessaan ihmisten positiivisten oikeuksien toteutumista, hän ei kuitenkaan sulje kokonaan pois vapaiden markkinoiden ja kapitalismin merkitystä. Senin ajattelussa markkinoilla on tärkeä rooli hyvinvoinnin luomisessa sekä vapauden ja kehityksen edistäjänä. Vapauteen itseensä kuuluu myös vapaus toimia markkinoilla ja osallistua vapaaehtoiisiin transaktioihin. Vaikka markkinat tuottavatkin usein kehityksen kannalta myös haitallisia tuloksia, kehitys ei Senin mukaan ole mahdollista ilman laajamittaista markkinoiden toimintaa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että valtion taloudellinen toiminta tai julkinen sääntely olisivat kokonaan tarpeettomia. (Sen 1999, 7) Markkinoiden toimintaan on syytä puuttua erityisesti silloin, kun esiintyy suuria katastrofeja (esim. nälänhätä, maanjäristys), jotka tekevät markkinoista kykenemättömiä tyydyttämään ihmisten välttämättömiä perustarpeita. Machan mukaan Sen (kuten Stiglitz) edustaa niin kutsuttua kolmannen tien teoriaa, jonka mukaan sekä markkinat että valtio on tarpeellisia yksilön ja yhteiskunnan hyvinvoinnin aikaansaamiseksi. Uusliberaalit kuitenkin epäilevät suuresti valtion kykyä tuottaa hyvinvointia ja ratkaista sosiaalisia kysymyksiä. Uusliberalismin mukaan sosiaaliset ongelmat ratkaistaan parhaiten siten, että valtio turvaa yksilöiden negatiivisen vapauden. (Machan 2006, 277–278)

5.2. Oikeudenmukaisuuden erilaiset tulkinnat: Senin, Rawlsin ja Nozickin näkemys oikeudenmukaisuudesta

Etiikkaan tai oikeudenmukaisuuteen liittyvät kysymykset eivät ole taloustieteissä mitenkään uusia. Senin mukaan taloustieteellä on kaksi erilaista alkujuurta, josta toinen perustuu etiikkaan ja toinen

lähestymistapaan, jota Sen kutsuu insinöörimalliksi. Etiikkaan perustuvassa lähestymistavassa taloustiede on syvemmillä tasolla kytköksissä muuhun tutkimukseen, joka käsittelee perustavampia päämääriä kuin pelkkää varallisuuden tavoittelua. Tässä lähestymistavassa on Senin mukaan mahdollonta erottaa taloustiedettä etiikasta ja yhteiskuntafilosofiasta. Lähestymistapa korostaa kahta taloustieteelle perustavaa kysymystä; ensinnäkin se nostaa esille kysymyksen inhimillisestä motivaatiosta, joka liittyy eettiseen kysymykseen ”miten ihmisen tulisi elää”. Toiseksi kysymys koskee yhteiskunnallisten päämäärien arviointia, jota ei Senin mukaan voi perustaa johonkin mielivaltaiseen seikkaan, kuten tehokkuuteen. Arvioinnin tulee sisältää jokin laajempi käsitys siitä, mikä lopulta on ihmiselle hyväksi. (Sen 2000, 23–25)

Taloustieteen toista alkujuurta, insinöörimallia, luonnehtii Senin mukaan ennen muuta päämäärien saavuttamisen logistiset kysymykset. Huomiota ei tällöin kiinnitetä niinkään siihen, mitä päämäärät ovat ja mikä on oikea vastaus eettisen taloustieteen lähestymistavan esittämiin kysymyksiin. Päämäärät otetaan annettuna, ja tehtävänä on selvittää, miten ne voidaan saavuttaa. (Sen 2000, 25–26)

Senin mukaan varhaiset taloustieteen kehittäjät, kuten J.S. Mill ja Adam Smith, painottivat työssään enemmän etiikkaa kuin insinöörimallia. Senin mukaan näyttäisi siltä, että eettisen lähestymistavan merkitys on selvästi vähentynyt taloustieteen alkuaikoihin verrattuna. Hänen mukaansa ”niin sanottu positiivisen taloustieteen metodologiassa ei ole ainoastaan kartettu talouden normatiivista arviointia, vaan siinä on lisäksi ohitettu monet sellaiset eettiset pohdinnat, jotka tosiasiasa vaikuttavat ihmisten valintoihin ja joiden olemassa olo on tosiasia, ei normatiivinen oletus.” (Sen 2000, 29) Senin mukaan nykyisissä taloustieteellisissä tutkimuksissa normatiivisia kysymyksiä on vältelty ja niiden vaikutus ihmisten tosiasialliseen käyttäytymiseen on unohdettu. Vaikka insinöörimalli on ollut itsessäänkin hedelmällinen, Senin mukaan taloustieteen luonne on selvästi köyhtynyt, kun se on irtaantunut etiikasta. (ibid.)

Senin mukaan samalla kun etiikan vastainen ilmapiiri levisi hyvinvoinnin taloustieteessä, ainoaksi kriteeriksi arvioida yhteiskuntaa jäi pareto-optimalisuus (kts. sivu 45). Markkinoiden katsotaan toimivan tehokkaasti, jos ne täyttävät pareto-ohokkuuden kriteerit. Ratkaisu voi kuitenkin olla samaan aikaan sekä pareto-ohokas että äärimmäisen epäoikeudenmukainen. Esimerkiksi tietty yhteiskunnallinen tulonjako voi olla pareto-ohokas, mutta samalla niin epätasainen, että se on yhteiskunnallisesti kestävä. (vrt. Stiglitz, sivu 59) (Sen 1997, 6-7) Pareto-ohokkuus onkin äärimmäisen kapea-alainen tapa arvioida yhteiskunnan menestystä, koska sen avulla ei voida tehdä lainkaan yksilöiden välisiä vertailuja heidän hyvinvointiinsa nähden. Yhteiskunta voi olla pareto-optimaalinen köyhien eläessä äärimmäisessä kurjuudessa ja rikkaiden nauttiessa yltäkylläisyydestä. Pareto-optimi koskee

lisäksi vain hyödyillä mitattavaa tehokkuutta; kysymyksiä tulojaosta ja sen oikeudenmukaisuudesta pareto-optimin avulla ei voida pohtia. Pareto-optimaalisuuden avulla ei siten voida arvioida sosiaalista tai yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta. (Sen 2000, 62–63)

5.2.1. Oikeudenmukaisuus

Oikeudenmukaisuuden käsitteen sisällöstä voidaan olla montaa mieltä. Eettisesti suuntautuneen taloustieteen (ja hyvinvoinnin taloustieteen) voimakkaimpana taustateorian on pitkään ollut utilitarismi, jonka mukaan tärkeintä on kasvattaa yhteiskunnan jäsenten yhteenlaskettua hyvinvointia. (Sen 1999, 58) Tämän näkemyksen mukaan rikkaiden tai köyhien aseman suhteellisella paranemisella tai huonontumisella ei ole merkitystä itsessään, vaan tärkeintä on se, että yhteenlaskettu hyvinvoinnin määrä nousee. Oikeudenmukainen ratkaisu on siis se, joka takaa suurimman yhteenlasketun hyvinvoinnin. Senin mukaan utilitarismi on ongelmallinen talousteorian taustaoletuksena kolmesta syystä. Ensinnäkin persoonaa tarkasteltaessa on erotettavissa toisistaan hyvinvoinnin ja toimijuuden näkökulma. Hyvinvoinnin näkökulma koskee yksilön saavutuksia ja mahdollisuuksia hänen oman etunsa kannalta. Toimijuudessa tulee esiin Senin mukaan myös muut kuin omaan etuun perustuvat arvot ja tavoitteet. Hyvinvoinnin näkökulma on tärkeä puhuttaessa tulojaon oikeudenmukaisuudesta. Toimijuuden näkökulma on laajempi, ja siinä on mukana ”henkilön arvostus sellaisia asioita kohtaan, joita hän toivoisi tapahtuvan, sekä kyky asettaa tällaisia tavoitteita ja toteuttaa ne” (Sen 2000, 100). Utilitarismin ongelma on Senin mukaan se, että se ei kykene erottamaan toisistaan hyvinvoinnin ja toimijuuden näkökulmaa, vaan perustaa normatiivisen arvioinnin pelkästään hyvinvoinnin näkökulmalle. (Sen 2000, 99–101)

Toiseksi utilitarismin käsitys hyvinvoinnista on Senin mukaan vääristynyt. Hänen mukaansa hyödyn erilaiset määritelmät (onnellisuutena, toiveiden tai halujen täyttymyksenä) ovat kaikki puutteellisia. Tämä on erityisen haitallinen rajoitus vertailtaessa ihmisten välistä hyvinvointia. Kolmanneksi ongelmallista on Senin mukaan se, että henkilön saavutusten lisäksi arvokkaana voidaan pitää myös hänen vapauttaan. Hänen mukaansa ”henkilön toimintavaihtoehdot ja mahdollisuudet on otettava huomioon normatiivisessa arvioinnissa, ei vain hänen tosiasiallisia saavutuksiaan.” (Sen 2000, 101) Senin mukaan vapaus on arvokas myös itsessään, ei pelkästään välineenä, jonka avulla voidaan saavuttaa tärkeiksi koettuja asioita. Perinteisessä hyvinvoinnin talousteorioissa vapaus on tulkittu vain välineellisesti (jolloin vain saavutuksilla on todellista merkitystä) ja oletettu, että toimijat tavoittelevat pelkästään omia etujaan (jolloin toimijuudella ei ole itsenäistä roolia.) (Sen 2000, 101–

103) Utilitarismin näkökulma on kuitenkin hyödyllinen oikeudenmukaisuuden arvioinnin kannalta, koska se kiinnittää huomiota ensinnäkin sosiaalisten järjestelmien aikaansaamiin *lopputuloksiin* ja toiseksi ihmisten *hyvinvointiin* (jos sillä ei tarkoiteta pelkästään aineellista hyvinvointia tai ”halujen tyydyttämistä”). (Sen 1999, 60)

Utilitarismiin nähden toisessa oikeudenmukaisuus-käsitteen ääripäässä on rawlsilainen näkemys, jonka mukaan yhteiskunnan hyvinvointia lisää vain köyhimpien ihmisten hyvinvoinnin lisääntyminen. Se, että rikkaat edelleen rikastuvat mutta köyhien asema ei muutu (tai jopa heikkenee), ei paranna yhteiskunnan hyvinvointia lainkaan. (Stiglitz 2000, 100–101) John Rawls tarkasteli teoksessaan *Oikeudenmukaisuusteoria*¹¹ (1988) yhteiskunnan perusrakenteen oikeudenmukaisuusperiaatteita. Nämä periaatteet ovat sellaisia, jotka ”omaa etuaan ajavat vapaat ja järkevät ihmiset hyväksyisivät” yhteiskunnan ”perusehtojen määritelmäksi tasa-arvoisessa lähtötilanteessa” (Rawls 1988, 19). Rawls kutsui tällaista tapaa tarkastella oikeudenmukaisuuden periaatteita ”reiluksi peliksi käsitetyksi oikeudenmukaisuudeksi” (*justice as fairness*) (ibid.). Rawlsin tarkastelussa huomioitavaa on myös se, että hän oli (toisin kuin useimmat muut oikeudenmukaisuusfilosofit) kiinnostunut ennen muuta sosiaalisten instituutioiden ja järjestelmien – ei niinkään ihmisten yksittäisten toimien – oikeudenmukaisuudesta. (Kangas 2005, 66–70)

Rawls korostaa, että moniarvoisen yhteiskunnan pelisäännöistä päättäminen on poliittinen (ei metafyyssinen) prosessi. Pelisääntöjen on oltava sellaiset, että kaikki yhteiskunnan jäsenet voivat ne hyväksyä, vaikka ihmisillä onkin erilaisia poliittisia, elämäkatsomuksellisia tai uskonnollisia näkemyksiä. Yhteiskunnan on taattava ihmisille vapaus päättää omista päämääristään liberalistisen yhteiskunnan luomissa puitteissa. Rawlsin mukaan yhteiskunta voi turvata sekä vapauden että tasa-arvon (*liberty* ja *equality*) toteutumisen silloin, kun sen rakenteet ja instituutiot perustuvat oikeudenmukaisuuden periaatteille. (Rawls 1993, 9-11)

Rawlsin mukaan alkuasetelmassa sovitaan kahdesta asiasta. Ensinnäkin kaikille ihmisille on taattava riittävän suuret vapausoikeudet, jotka ovat ensisijaisia muihin perusoikeuksiin nähden. Toiseksi sovitaan myös yhteiskunnallisen (tulon)jaon periaatteista. (Rawls 1993, 5) Vapausoikeuksia voidaan kuitenkin rajoittaa tietyissä poikkeusoloissa, esimerkiksi jos yhteiskunta on erittäin köyhä, voidaan vähemmät vapausoikeudet sallia, jos se edesauttaa taloudellisen hyvinvoinnin kasvua. Tämä on kuitenkin hyväksyttävää vain silloin, jos se johtaa samalla ”sivistyksen tason” nousemiseen niin, että myös kansalaisvapaudet taataan taloudellisen ja sivistyksellisen kasvun myötä. Heikko-

¹¹ Alkuperäisteos *A Theory of Justice* ilmestyi vuonna 1971.

osaisia koskee ns. eroperiaate, jonka mukaan tulot ja varallisuus on jaettava tasan, ellei tulojaon epätasaisuus paranna heikko-osaisten asemaa. Yhteiskunnalliset erot ovat siten hyväksyttävissä vain silloin, kun ne koituvat (myös) huono-osaisimpien hyväksi. (Rawls 1988, 21) Toinen oikeudenmukaisen jaon periaate on yhteiskunnan avoimuus. Sen mukaan yhteiskunnallisia eroja tuottavien instituutioiden tulee olla yhtäläisesti avoimia kaikille kansalaisille. Siten kaikille on taattu mahdollisuus parantaa asemaansa, eikä kukaan ole lopullisesti tuomittu huono-osaisuuteen. Instituutioiden avoimuuden tarkoituksena on taata kaikille mahdollisuuksien tasa-arvo. (Rawls 1993, 6)

Alkuasetelma ei ole Rawlsille mikään todellinen historiallinen tapahtuma, vaan kuviteltu tilanne, jossa rationaalisesti (ja itsekkäästi) toimivat ihmiset kokoontuvat päättämään yhteiskuntansa pelisääntöistä. (Rawls 1988, 20) Alkuasetelmalla yritetään havainnollistaa niitä sääntöjä, joista vallitsee konsensus erilaisista poliittisista, uskonnollisista tai muista näkemyksistä, ihmisten sosio-ekonomisesta asemasta ja erilaisista ominaisuuksista (ikä, rotu, sukupuoli) huolimatta. Alkutilassa ihmiset eivät tiedä yhteiskunnallista ja sosiaalista asemaansa, eivät luontaisia kykyjään, eivätkä edes omia käsityksiään tai vakaumuksiaan. Tätä aseman ja ominaisuuksien määräytymisen sattumanvaraisuutta Rawls kuvasi käsitteellä ”tietämättömyyden verho”. Verho estää ihmisiä sekä toimimasta puolueellisesti että tekemästä joitain ryhmiä suosivia sopimuksia. Rawlsin oletus on, että ihmiset ovat enemmän riskin karttajia kuin ottajia, koska rationaalisesti toimivat yksilöt eivät tässä tilanteessa hyväksyisi esimerkiksi liian suuria tuloeroja. Tuloerot ja niiden hyväksyttävyyys ovatkin yksi Rawlsin ajattelun ja hyvinvointivaltion yhteen liittävästä teemoista. (Kangas, 2005, 72–73)

Rawls kritisoi utilitarismia siitä, että se asettaa yksilöiden subjektiivisten preferenssien tyydyttämisen oikeudenmukaisuusteorian hyväksyttäväksi hyvä-käsitykseksi. Rawlsille oikeudenmukaisuuteen liittyviä ”hyviä” ovat ensisijaiset hyvät (*primary goods*), joita ovat vapaudet ja oikeudet, mahdollisuudet ja valtuudet, tulot ja varat sekä itsekunnioituksen sosiaaliset perustat. Nämä ovat Rawlsin mukaan välttämättömiä sosiaalisia olosuhteita tai yleisvälineitä, joita ihmiset tarvitsevat tavoittelakseen omia päämääriään tai kehittääkseen ja harjoittaakseen moraalisia kykyjään. Sen kuitenkin arvostelee myös Rawlsin hyvä-käsitystä, joka sekin on hänen mukaansa kiinnostunut hyödykkeistä itsessään, eikä siitä, mitä ihmiset saavat hyödykkeistä. (Mäkinen 2004, 214–215) Senin mukaan vapauksien ja oikeuksien merkitys ihmisen hyvinvoinnille ei riipu pelkästään siitä, mitä hän niiden avulla voi saavuttaa, vaan niillä on myös arvoa itsessään. Tämä johtuu ensinnäkin siitä, että vapauksilla ja oikeuksilla on vaikutusta myös muiden ihmisten elämään. Toiseksi vapauden rajoittaminen saattaa liittyä tietyn prosessin toimintaan, mitä voidaan pitää itsessään vahingollisena. (Sen 1999, 65) Lisäksi erilaisten fyysisten ja psyykkisten rakenteiden johdosta eri ihmiset tarvitsevat erilaisen määrän ensisijaisia hyviä samojen tarpeiden tyydyttämiseen. (Mäkinen 2004, 215)

Sen kritisoi myös libertarianismin oikeudenmukaisuus-käsitystä, joka ei hänen mukaansa ota riittävästi huomioon prosessien tai toiminnan lopputuloksia. Nozickin edustaman libertarianismin mukaan vapaudella (liberty) ja siitä johdetuilla oikeuksilla (esim. henkilökohtainen vapaus ja omistus-oikeudet) on ensisijainen asema sosiaaliin tavoitteisiin nähden. Näitä oikeuksia ei saa loukata missään tilanteissa, edes silloin, kun niiden harjoittaminen johtaa katastrofaalisiin lopputuloksiin (kuten esimerkiksi nälänhätään). Esimerkiksi oikeudenmukainen tulonjako syntyy noudattamalla oikeudenmukaisia omistuksen hankkimista koskevia sääntöjä. Senin mukaan libertariaanisten oikeuksien loukkaamattomuuden korostaminen saattaa johtaa tilanteisiin, joissa ihmisten vapautta (ymmärrettynä myös toimintamahdollisuuksina ja –kykyinä) tosiasiallisesti rajoitetaan. Lisäksi hänen mukaansa on mahdotonta hyväksyä oikeudenmukaisuusteoriaa, joka keskittyy pelkästään proseduaalisten sääntöjen määrittelyyn ja hylkää samalla todellisten lopputulosten merkityksen. (Sen 1999, 65–66)

Oikeudenmukaisuuden arvioiminen ei Senin mukaan voi perustua pelkästään hyötyjen (kuten utilitarismissa), ensisijaisten hyvien (kuten Rawlsilla) tai vapausoikeuksien (kuten libertarianismissa) tarkastelemiseen. Hänen mukaansa tarkastelun kohteena tulee olla ihmisen vapaus (*substantive freedoms*: vapaus toimintavalmiuksina) valita sellainen elämä, kuin mitä hän itse arvostaa. Rawlsin ensisijaisiin hyviin nähden Senin mukaan on otettava huomioon myös se, miten ihmiset kykenevät käyttämään ensisijaisia hyviä omien päämääriensä saavuttamiseksi. (Sen 1999, 74) Tällainen oikeudenmukaisuus-käsitys perustuu väistämättä laaja-alaisempaan vapaus-käsitykseen kuin mihin uusliberaali talousteoria nojaa. Mäkisen mukaan Senin toimintavalmiuksien käsite on Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa selvästi kehittävää arvostelua. Hänen mukaansa Rawlsin ja Senin lähestymistapojen yhdistely auttaa hahmottamaan uudenlaisen perustan normatiiviselle taloustieteelle. (Mäkinen 2004, 219)

5.2.2. Tasa-arvo ja syrjintä

Kysymys yhteiskunnan tasa-arvosta liittyy läheisesti oikeudenmukaisuudesta käytyyn keskusteluun. Friedmanin mukaan valtion tehtäviin kuuluu tasa-arvon takaaminen – sikäli kun tasa-arvolla tarkoitetaan henkilökohtaista tasa-arvoa tai mahdollisuuksien tasa-arvoa. Henkilökohtainen tasa-arvo viittaa ihmisten yhtäläiseen oikeuteen elämään, vapauteen ja onnen tavoitteluun. Jokaisella ihmisellä on luovuttamattomia oikeuksia, joita kukaan muu ei voi loukata. Näitä oikeuksia ei voi loukata edes

demokraattisesti johdetulla enemmistön päätöksellä. Valtion tehtävänä on suojella näitä oikeuksia sekä muilta ihmisiltä että valtion omilta toimilta. Tasa-arvo näiden oikeuksien suhteen ei tarkoita sitä, että ihmiset olisivat keskenään identtisiä. Jokaisella yksilöllä on omat mieltymyksensä, arvonsa ja kykynsä. Henkilökohtainen tasa-arvo tarkoittaa myös sitä, että jokainen on vapaa toimimaan omien etujensa ja mieltymystensä mukaisesti. Valtion tehtävänä on suojella tätä vapautta. Henkilökohtainen tasa-arvo ei siten ole millään lailla ristiriidassa vapauden kanssa. (Friedman & Friedman 1982, 158–159)

Mahdollisuuksien tasa-arvo tarkoittaa sitä, että ”mitkään keinotekoiset esteet eivät saisi estää ihmisiä saavuttamasta niitä asemia, joihin heidän lahjakkuutensa tekevät heidät soveliaiksi ja joihin heidän arvostuksensa johtavat heitä hakeutumaan.” (Friedman & Friedman 1982, 162) Ihmisten mahdollisuudet pyrkiä oman etunsa edistämiseen tai omien arvojen toteuttamiseen eivät saa olla riippuvaisia syntyperästä, etnisestä taustasta, uskonnosta jne. Mahdollisuuksien tasa-arvo ja henkilökohtainen tasa-arvo yhdessä tarkoittavat yhdenvertaisuutta lain edessä. Tämän yhdenvertaisuuden takaaminen on yksi valtion tärkeimmistä tehtävistä. Toisaalta mahdollisuuksien tasa-arvo tarkoittaa myös sitä, että jokainen on oikeutettu toiminnallaan saamiin hyötyihin ja voittoihin – samoin jokaisen vastuulla on myös kantaa toiminnastaan aiheutuvat tappiot ja epäonnistumiset (Friedman & Friedman 1982, 162–163)

Tasa-arvo tulosten suhteen on kuitenkin Friedmanin mukaan erittäin vaarallista vapauden ja kapitalismin kannalta. Tulosten tasa-arvossa tavoitteena on tulojen, hyötyjen ja etujen mahdollisimman oikeudenmukainen jakautuminen – huolimatta ihmisten erilaisista kyvyistä, ahkeruudesta ja toimeillaisuudesta. Friedmanin ajattelu mukaillee libertarianismin käsitystä siitä, että oikeudenmukaisuus koskee pelkästään prosesseja – huolimatta siitä, millaisiin lopputuloksiin ne johtavat. Friedmanin mukaan toisin kuin henkilökohtaisen tai mahdollisuuksien tasa-arvon turvaaminen, tulosten tasa-arvon edistäminen kaventaa kansalaisten vapautta, ei suinkaan lisää sitä. Sen lisäksi, että tulosten tasa-arvoon tähtäävät valtion toimet ovat länsimaissa rajoittaneet yksilöiden vapautta, ne eivät myöskään ole saavuttaneet päämääräänsä. Tähän on johtanut osaltaan se, että esimerkiksi tulojen oikeudenmukaista jakautumista on mahdoton määritellä hyväksyttävällä tavalla. Friedman huomauttaa myös, että omaisuuden periminen ei ole sen epäoikeudenmukaisempaa kuin lahjakkuuden periminen. Siten omaisuuden oikeudenmukaiseen jakautumiseen ja tasaamiseen tähtäviä toimia on vaikeaa perustella eettisin tai moraalisin perustein. Koska jokainen yksilö on arvostuksiltaan, kyvyiltään ja muilta luonteenpiirteiltään erilainen, on tulosten täydellistä tasa-arvoa mahdotonta saavuttaa. Mahdottomuuden lisäksi sen tavoittelemisen on myös epätoivottavaa. (Friedman & Friedman 1982, 164–170) Valtion toimet tulosten tasa-arvon saavuttamiseksi tulonjaossa johtavat lakien

kiertämiseen (koska ihmiset alkavat kiertää veroja, joita kerätään tulojen tasaamiseksi), lain kunnioituksen murenemiseen (jos yhtä lakia rikotaan, eivät muutkaan lait enää nauti kunnioitusta) sekä korkeasti koulutettujen ja lahjakkaiden ihmisten maastamuuttoon (edelleen korkeiden verojen takia). (Friedman & Friedman 1982, 177–178)

Erityisen vaarallista tulosten tasa-arvosta tulee Friedmanin mukaan silloin, kun sen saavuttamiseksi käytetään pakkoa. Näin on käytännössä aina, sillä esimerkiksi tulonjaon tasaamiseksi valtio voi kerätä veroja. Veron keräämisen yhtenä piirteenä on se, että valtio pakottaa kansalaiset niitä maksamaan. Vain valtiolla on mahdollisuus tällaiseen ”pakkorahoitukseen”. Tulosten tasa-arvoon liittyvä pakko vähentää aina myös yksilöiden vapautta. Friedman huomauttaa lisäksi, että niissä valtioissa, joissa kansalaiset nauttivat mahdollisimman suurista vapausoikeuksista, myös tuloerot ovat vähäisempiä verrattuna autoritaarisesti johdettuihin valtioihin. (Friedman & Friedman 1982, 178–181)

Friedmanin näkemys tasa-arvosta on johdettu hänen negatiivisesta vapaus-käsityksestään. Jos vapaus merkitsee vain pakon puuttumista, voidaan tasa-arvokin määritellä yksinkertaisesti mahdollisuuksien tasa-arvona. Senin esittämän laajemman vapauskäsityksen näkökulmasta friedmanilainen tasa-arvo muuttuu kuitenkin ongelmalliseksi. Senin mukaan myös yhteiskunnallisten prosessien tuloksilla – hyvinvoinnilla – on merkitystä oikeudenmukaisuutta tarkasteltaessa. Pelkkä mahdollisuuksien tasa-arvo ei riitä tekemään yhteiskunnasta tasa-arvoista tai oikeudenmukaista, koska siihen ei sisälly vapauden toimintakyky-ullottuvuutta. Vaikka yhteiskunnalliset prosessit olisivat kuinka avoimia ja neutraaleja tahansa, niillä ei juuri ole merkitystä, jos köyhimmiltä ihmisiltä puuttuu kaikki käytännön mahdollisuudet ja kyvyt oman hyvinvointinsa lisäämiseen tai sosiaalisen asemansa kohentamiseen.

Samanlainen logiikka koskee myös Friedmanin näkemystä syrjinnästä. Hänen mukaansa kapitalistisissa yhteiskunnissa syrjintä perustuen ihonväriin, uskontoon tai poliittisiin mielipiteisiin on vähäisempää kuin muunlaisissa yhteiskunnissa. Syrjintä vaikeutuu kapitalistisissa yhteiskunnissa erityisesti vapaiden markkinoiden toiminnan ja kilpailun avulla. Kapitalistisissa yhteiskunnissa omistusoikeuden ja yrittämisen vapauden periaatteet ovat olleet niin voimakkaita, että ne ovat olleet vahvempia kuin pyrkimykset syrjiä tiettyjä väestöryhmiä. Näiden vapauksien avulla syrjityt väestöryhmät ovat voineet varmistaa vapautensa toimia yhteiskunnassa ja vähitellen purkaa syrjiviä käytäntöjä ja instituutioita. (Friedman 1962, 108–109)

Friedmanin mukaan kapitalistisessa järjestelmässä vapaat markkinat toimivat syrjintää vastaan. Jos markkinat toimivat vapaasti, ei ostajilla ole mahdollisuutta tietää, onko hänen ostamansa tuotteen

valmistanut tiettyyn vähemmistöön kuuluva ihminen. Vastaavasti eri väestöryhmät voivat vapailla markkinoilla ostaa tarvitsemansa raaka-aineet ja kulutustavarat niin, että resurssit allokoituvat mahdollisimman tehokkaasti. Vapailla markkinoilla pyrkimys tehokkuuteen ylittää halun syrjiä tiettyjä väestöryhmiä. Jos oman toimintansa markkinoilla haluaa perustaa johonkin muuhun kuin taloudellisen tehokkuuden maksimointiin, joutuu epäedulliseen asemaan kilpailijoihinsa nähden. Kireän kilpailun kautta tällaiset toimijat karsiintuvat pian pois markkinoilta. (Friedman 1962, 109–110) Friedman kuitenkin korostaa, ettei syrjintää voida kokonaan kieltää, koska jokaisella on oikeus toimia omien valintojensa mukaisesti. Jos joku haluaa ostaa palvelunsa tietyn rodun edustajalta, hänellä on oikeus se tehdä. Yleisesti ottaen tällainen käyttäytyminen tuo mukanaan suuremmat kustannukset, mutta jos yksilö on ne valmis maksamaan, yhteiskunnan ei pitäisi puuttua hänen valintoihinsa. Vapaan yhteiskunnan periaatteiden mukaisesti enemmistö ei voi pakottaa muita omaksumaan omia mielipiteitään. Vapaassa yhteiskunnassa esimerkiksi rotusyrjinnän vähentämiseen pitäisi pyrkiä vapaan keskustelun kautta, ei suinkaan käyttämällä valtion pakkovaltaa. (Friedman 1962, 109–111).

Syrjintää ei siten voi Friedmanin mukaan ehkäistä lainsäädännön avulla. Esimerkiksi työläinsäädännössä ei Friedmanin mukaan voida kieltää syrjintää työhönottotilanteissa rotuun, sukupuoleen, poliittisiin mielipiteisiin tai muihin vastaaviin perustuen. Jos työnantaja haluaa rekrytoinnissaan perustaa valintansa syrjiviin periaatteisiin, hän on vapaa niin tekemään. Tämä kuitenkin todennäköisesti johtaa korkeampiin kustannuksiin, kuin silloin kun työhönotto perustuu puhtaasti työnhakijan ammatilliseen pätevyYTEEN. Jos työnantaja on kuitenkin valmis maksamaan ylimääräiset kustannukset, hänellä pitäisi olla täysi vapaus toimia vakaumuksensa mukaisesti. (Friedman 1962, 111–117)

Friedmanin mukaan koulutuksen eriytyminen esimerkiksi rodun mukaan on suora seuraus siitä, että koulujärjestelmä on valtion ylläpitämä. Nykytilanteessa vain hyvin toimeentulevilla vanhemmilla on mahdollisuus valita lastensa koulu. Muut joutuvat tyytymään julkiseen kouluun, oli sen opetuksen taso millainen tahansa. (Friedman & Friedman 1982, 192) Kun rikkaat ja keskiluokkaiset vanhemmat valitsevat lapsilleen hyvämaineisia ja tuloksiltaan parempia kouluja, jää kunnallisten koulujen oppilaiksi vain huonosti toimeentulevien perheiden lapsia. Jotta koulutuksesta saataisiin mahdollisimman tasa-arvoinen, on sen järjestäminen syytä yksityistää. Tällöin kaikki vanhemmat voisivat mahdollisimman vapaasti valita lastensa koulutuspaikan. Vanhempien valinnat johtaisivat erilaisiin kouluihin, jotkut olisivat täysin valkoisia, toiset täysin ”värillisiä” ja jotkut olisivat etnisesti monipuolisia kouluja. Vähitellen asenteiden muuttuessa koulujen väliset erot vähenisivät. (Friedman 1962, 117–118)

Senin esittämän libertarianismin kritiikin pohjalta voidaan kyseenalaistaa myös Friedmanin näemykset syrjinnästä. Jos syrjintää ei kielletä lailla, vaan sen harjoittaminen jätetään kokonaan yksilön oman harkinnan varaan, joudutaan helposti tilanteeseen, jossa yhden ihmisen toiminnan vapaus rajoittaa tosiasiallisesti toisten ihmisten vapautta valita ja toteuttaa haluamiaan tavoitteita. Kun vapaus ymmärretään laajemmin kuin pelkästään negatiivisena vapautena, syrjinnän sallimista yhteiskunnan tasolla on erittäin vaikea perustella.

5.2.3. Tulonjako ja köyhyys

Friedmanin mukaan oikeudenmukainen tulonjako syntyy vapaasti toimivien markkinoiden kautta. Kapitalismissa se, että ”oikeita tuotteita valmistetaan oikeat määrät ja että niitä on saatavilla oikeilla paikoilla” hoituu automaattisesti hintajärjestelmän kautta. (Friedman & Friedman 1982, 21) Hintajärjestelmä mahdollistaa myös koko maailman ihmisten toimimisen yhdessä talousjärjestelmässä sekä vapaaehtoisen taloudellisen vaihdannan ja oman edun tavoittelemisen siten, että kaikki vaihdon osapuolet hyötyvät. Kapitalistisessa talousjärjestelmässä hinnat välittävät tietoja, kannustavat omaksumaan halvimmat tuotantomenetelmät ja allokoimaan tuotannon tehokkaimmin sekä tuottavat ”oikeudenmukaisen” tulonjaon yhteiskunnassa. (Friedman & Friedman 1982, 26–28)

Hintajärjestelmä ensinnäkin välittää tietoa tuotteiden kysynnän ja tarjonnan vaihteluista. Tällainen tieto vaikuttaa tuottajien ja kuluttajien valintoihin siitä, mitä hyödykkeitä heidän kannattaa tuottaa tai kuluttaa. Toiseksi hintojen kautta välittyy myös kannustimet ja keinot toimia niiden välittämien tietojen mukaisesti. Tämä pätee yhtäläisesti sekä kulutukseen että tuotantoon. Hintojen kautta hyödykkeiden tuotanto ja kulutus ohjautuu siten sen mukaan, millaisesta hyödykkeen tai sen tuottamiseen vaadittavien resurssien käytöstä (suhteessa muihin hyödykkeisiin) on tuottajalle tai kuluttajalle eniten hyötyä (ts. tuotanto on kustannustehokasta). Tällainen resurssien käytön ja hyötyjen pohtiminen johtaa resurssien mahdollisimman tehokkaaseen allokaatioon. Myös yhteiskunnan tulonjako on suhteessa resurssien ja hyödykkeiden hintaan. Tulonjako perustuu kapitalistisessa talousjärjestelmässä siihen, kuinka arvokasta pääomaa – joko henkistä (oma työpanos) tai fyysistä (omaisuus) – yksilö omaa. Mitä suurempi on kysyntä yksilön työpanosta kohtaan, sitä suuremman hinnan hän voi tekemästään työstä saada. Tulonjako perustuu siten toisaalta yksilön omaan lahjakkuuteen mutta toisaalta myös sattumanvaraisiin tekijöihin (esim. perintönä saatu varallisuus, henkilön ominaisuuksien nauttima yhteiskunnallinen arvostus). (Friedman & Friedman 1982, 30–39)

Friedmanin mukaan mahdollisimman tasainen tulonjako ei ole tavoite itsessään, koska se tekisi yhteiskunnasta tosiasiallisesti epätasa-arvoisemman. Kapitalismin tuottamat erot yksilöiden tulotasossa eivät ole eettisesti väärin, koska tulotaso perustuu paitsi yksilön omaan lahjakkuuteen, myös hänen ahkeruuteensa ja halukkuuteensa uhrata työlleen enemmän aikaa. Jos kaikki ansaitsisivat saman verran ansiotuloja riippumatta siitä, kuinka ahkerasti työtä he tekisivät, olisi yhteiskunta epätasa-arvoinen suosien samalla ”laiskoja” työntekijöitä. Tämä johtuu siitä, että ne, jotka eivät omistaudu kokonaan työlleen, arvostavat enemmän esimerkiksi vapaa-aika. Kun lasketaan yhteen työstä saatu korvaus ja vapaa-ajan kuluttamisesta saatu hyöty, ”laiskan” ja ”ahkeran” työntekijän tulot tasaantuvat. (Friedman 1962, 161–162)

Friedman huomauttaa myös, että kaikista historiassa vallinneista talousmalleista kapitalismi on tuottanut kuitenkin tasaisimman tulonjaon. Mitä autoritaarisempi yhteiskuntarakenne on ollut, sitä suuremmat ovat olleet myös erot tulonjaossa. (Friedman & Friedman 1982, 177–179) Kapitalismin etuna onkin ollut se, että markkinoiden persoonattoman ja syrjimättömän luonteen vuoksi yksilöt voivat menestyä riippumatta alkuperäisestä sosiaalisesta statuksestaan. (Friedman 1962, 169)

Valtion toimenpiteet tulonjaon tasaamiseksi liittyvät yleensä verotukseen ja sen progressiivisuuteen. Friedmanin mukaan tulonjaon tasaaminen verojärjestelmän kautta on tehontonta, koska:

1. Progressiivinen verotus johtaa siihen, että tulot ennen veroja ovat aiempaa epätasaisemmat. Tämä johtuu siitä, että halukkuus korkeasti tuottavaan toimintaan vähenee, koska tällaista toimintaa verotetaan huomattavan ankarasti. Seurauksena tuotot tällaisesta toiminnasta nousevat edelleen.
2. Korkea verotus kannustaa etsimään keinoja välttää veroja laissa esiintyvien poraanreikien avulla
3. Korkea verotus kannustaa myös kiertämään veroja laittomin keinoin

Friedmanin mukaanärkevin veroratkaisu olisikin tasaverotus kaikille tuloille tietyn alarajan jälkeen. Rajan alapuolelle jäävät tulot olisivat kokonaan verovapaita. Friedmanin mukaan paras tapa lisätä tulonjaon tasaisuutta olisi poistaa esteet markkinoiden mahdollisimman vapaan toiminnan tieltä. Suuri osa näistä esteistä on valtioiden itsensä luomia esimerkiksi valtiojohtoisten monopoliyritysten, tullien ja verojen kautta. Myös koulutusmahdollisuuksien lisääminen kaikille halukkaille on tärkeää yhteiskunnan epätasa-arvoisuuden poistamisessa. (Friedman 1962, 172–176)

Kapitalistisessa yhteiskunnassa suosiollisin tapa vähentää köyhyyttä olisi yksityinen hyväntekeväisyys. Pienissä yhteiskunnissa hyväntekeväisyydellä voidaankin vähentää köyhyyttä tehokkaasti. Suurissa yhteiskunnissa sosiaalinen paine ei riitä pakottamaan kaikkia ihmisiä hyväntekeväisyyteen. Hyväntekeväisyydestä saatu hyöty koituu kaikkien yhteiskunnan jäsenten eduksi, ei pelkästään niiden yksilöiden hyödyksi jotka itse lahjoittavat rahaa. Siten kaikki eivät välttämättä ole halukkaita lahjoittamaan rahaa hyväntekeväisyyteen, elleivät ole varmoja, että kaikki muutkin sen tekevät. Tästä johtuen myös Friedman kannattaa verotuksen kautta rahoitettavan minimitoimeentulon takaamista kaikille kansalaisille. (Friedman 1962, 190–191)

Keinot köyhyyden lievittämiseksi on Friedmanin mukaan kuitenkin valittava tarkoin. Keinojen täytyy ensinnäkin kohdistua suoraan köyhyyteen. Toiseksi ohjelman pitäisi häiritä markkinoiden vapaata toimintaa mahdollisimman vähän. Useimmat ohjelmat, joiden avulla köyhyyttä pyritään vähentämään, eivät täytä näitä ehtoja. Esimerkiksi minimipalkka-, ruoka-apu- ja maatalouden tukiohjelmat eivät Friedmanin mukaan ole tehokkaita köyhyyden poistamisen keinoja. Friedmanin mukaan tehokkain vaihtoehto olisikin negatiivinen tuloverojärjestelmä. (Friedman & Friedman 1982, 121) Tällaisessa järjestelmässä verotettaisiin tietyn kynnyksen jälkeen ansaittuja tuloja. Tämän kynnyksen alapuolelle jäävät saisivat veroja takaisin niin, että kokonaistulotaso ei laskisi kynnyksen alapuolelle. Negatiivisen tuloverotuksen järjestelmä takaisi kaikille tietyn tulotason ja kannustaisi myös samalla aina työntekoon. (Friedman 1962, 192) Sosiaalivakuutuksen supistaminen poistaisi sen työllisyyttä haittaavan vaikutuksen, mikä nostaisi kansantuloa, sekä lisäisi henkilökohtaista säästämistä, mikä puolestaan lisäisi investointeihin käytettävissä olevaa pääomaa ja nostaisi tulotaso. (Friedman & Friedman 1982, 152)

Sosiaaliturvan toimenpiteet ovat Friedmanin mukaan aina haitallisia yhteiskunnan ja yksilöiden kannalta. Valtion toimet esimerkiksi asumisen, terveydenhuollon tai minimipalkan takaamiseksi ovat väistämättä tehottomampia kuin vastaavat toimet vapailla markkinoilla. Sosiaaliturvan tarkoituksena on yleensä sinänsä kannatettava pyrkimys köyhyyden lieventämiseen. Tehokkain tapa köyhien auttamiseksi on Friedmanin mukaan kuitenkin suora rahallinen tuki. Rahan avustettavat kansalaiset voivat käyttää valitsemallaan tavalla, sosiaaliturvan toimet kohdistuvat usein johonkin tiettyyn hyödykkeeseen (esimerkiksi asuminen, ruoka, lääkkeet). Friedmanilaisen liberalismien mukaan yksilö on kuitenkin aina paras asiantuntija omien tarpeidensa suhteen, jolloin sosiaaliturvan toimet ovat paternalistisia. Lisäksi erilaiset sosiaaliturvan ohjelmat eivät useinkaan onnistu tavoitteidensa saavuttamisessa vaan päinvastoin huonontavat tilannetta entisestään (esimerkkinä Friedman käyttää mm. valtion asunto-ohjelmia, jotka tarkoituksestaan huolimatta vähentävät asuntojen todellista määrää ja lisäävät alueiden eriarvoistumista). (Friedman 1962, 177–182) Myös sosiaaliturvan rahoitus

on Friedmanin mukaan kestävämmällä pohjalla. Valtio antaa ymmärtää, että jokaisen maksama osuus sosiaalivakuutuksesta rahoittaa juuri hänelle tulevaisuudessa mahdollisesti maksettavia etuuksia. Näin ei Friedmanin mukaan kuitenkaan ole, sillä todellisuudessa sosiaaliturvaohjelma merkitsee tulonsiirtoa nuorilta vanhoille (eläkejärjestelmän osalta). Lisäksi sosiaaliturvan ohjelmat hyödyttävät eniten keskiluokkaa – ei niinkään köyhiä, mikä olisi ohjelmien tarkoitus. Ohjelmat rahoitetaan pääasiassa köyhien itsensä ja rikkaiden maksamilla veroilla. (Friedman & Friedman 1982, 131–132)

Rawls on usein nähty hyvinvointivaltion kautta tapahtuvan tulonjaon puolustajana. Rawlsin oikeudenmukaisuuden käsitettä voidaan kuitenkin käyttää myös suurienkin tuloerojen hyväksyttävyyden perusteena. Toisaalta Rawls paneutuu myöhemmässä tuotannossaan yhteiskunnallisten erojen pienentämisen tarpeellisuuteen. Se on hänen mielestään välttämätöntä, jotta kaikilla olisi mahdollisuus (todellisuudessa = kyky, vrt. Sen) käyttää vapausoikeuksiaan ja (köyhyyden aiheuttaman) yhteiskunnallisen stigmatisoitumisen välttämiseksi. Rawlsin ajattelussa valtion tulee olla neutraali pelisääntöjen asettaja, mutta se ei kuitenkaan saa olla väliinpitämätön. Sen tulee toiminnallaan tukea kansalaisten autonomisuutta ja heidän todellisia mahdollisuuksiaan autonomisuuden toteutumiseen. Eri tilanteissa näin toimiminen vaati erilaisia asioita. (Kangas, 2005, 75–76)

Keskustelu tuloeroista kiinnittyy Kankaan mukaan yleisempään yhteiskuntapolitiikassa tapahtuneeseen muutokseen. Aiemmin korostettiin keynesiläisen talusteorian pohjautuen, että taloudellinen kasvu edellyttää suhteellisen tasaista tulonjakoa. Köyhille osoitetut tulonsiirrot paransivat heidän ostovoimaansa, ja sitä kautta myös kokonaiskysyntä saatiin nousemaan. Eri väestöryhmien välisen tulonsiirtojen nähtiin tasoittavan talouden kausivaihteluita ja siten edistävän taloudellista kasvua. Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian voitiin katsoa tukevan hyvinvointivaltion tulonsiirtoja, ja hyvinvointivaltion katsottiin toteuttavan myös utilitaristisia periaatteita; uudelleenjako lisäsi myös kasvua, joka takasi kaikille suuremman hyvinvoinnin. (Kangas 2005, 77–78)

Nykyisin uudelleenjaon ja taloudellisen kasvun välinen suhde on joutunut toiseen valoon. Uusliberaalin talousopin mukaan tulojen uudelleen jakaminen, koskea veroaste ja liian tasainen tulonjako sekä tuottavat tehokkuustappioita, haittaavat taloudellista kasvua että vähentävät kannustimia työntekoon. Korkeat tuloerot toimivat talouskasvun edistäjänä. Todisteena esitetään usein Yhdysvaltojen paremmat kasvuluvut, suuremmat tuloerot ja pienempi tulonsiirtojen taso Eurooppaan nähden. Rawlsin eroperiaatetta käytetään nyt todistamaan tuloerojen kasvun tarpeellisuutta. (Kangas 2005, 78–79) Eroperiaatteen uusliberaali tulkinta tunnetaan ns. tihkumisteorian (*trickle down theory*), jonka mukaan rikkaiden rikastuminen ei ole keneltäkään pois, vaan se päinvastoin parantaa myös

köyhien asemaa. Korkeimpien yhteiskuntaluokkien hyvinvoinnin kasvusta tihkuu osansa myös köyhimmille ryhmille, ja talouskasvu (joka rikastuttaa eliittiä) hyödyttää aina lopulta – ennemmin tai myöhemmin – myös yhteiskunnan köyhimpiä väestönosia. Sellainen järjestelmä, jossa ei keino-tekoisesti pienennetä työntekoon kannustavia tuloeroja kalliilla ja tehottomalla uudelleenjakopoliitiikalla, takaa parhaiten koko yhteiskunnan hyvinvoinnin. Talouskasvu hyödyttää siten välittömästi rikkaimpia väestönosia, mutta koituu lopulta myös köyhimpien eduksi. Uusliberalistinen talouspolitiikka onkin merkinnyt ennen muuta tuloerojen kasvua. (Patomäki 2007, 164.) Teoria ei kuitenkaan Stiglitzin mukaan pidä paikkaansa: esimerkiksi 1980-luvun Yhdysvalloissa talous kasvoi mutta samalla pienituloisimpien reaalitytulot laskivat. Lisäksi uusliberalisaatiota on pikemminkin luonnehtinut kasvun hidastuminen kuin aito kehitys. (Patomäki 2007, 150; Harvey 2005, 154) Vaikka talouskasvu on välttämätöntä kestäväälle köyhyyden vähenemiselle, pelkkä talouskasvu ei kuitenkaan Stiglitzin mukaan riitä. Kansantaloustieteen piirissä on esitetty myös teorioita, joiden mukaan epätasa-arvo (=epätasainen tulonjako) edistää talouskasvua, koska rikkaat säästävät enemmän kuin köyhät, ja pääoman kertyminen on avain kasvuun (A. Lewis). Lisäksi vaikka epätasa-arvo lisääntyy taloudellisen kehityksen alkuvaiheessa, se vastaavasti laskee kehityskaareen myöhemmissä vaiheissa (Kuznetsin käyrä). Taloustieteellinen tutkimus ei kuitenkaan tue näitä tulonjakoon ja tasa-arvoon liittyviä teorioita. Stiglitzin mukaan Itä-Aasian maiden (Etelä-Korea, Kiina, Taiwan ja Japani) esimerkki osoittaa, että nopea talouskasvu voidaan saavuttaa myös ilman huomattavaa epätasa-arvon kasvua ja että korkea säästöaste ei edellytä suurta epätasa-arvoa tulojen suhteen. (Stiglitz 2004, 121–122)

Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa voidaan siten käyttää sekä perustelemaan että vastustamaan (suuria) tuloeroja. Rawlsin teoria ei kuitenkaan anna vastauksia kysymykseen oikeasta tuloerojen tasosta. Jos tutkimuksessa korostetaan eroperiaatetta ja tuloerojen siunauksellisuutta, on oletuksena se, että tuloerojen kasvaessa köyhien asema paranee. Näin ei kuitenkaan empiirisen tutkimuksen valossa ole, vaan vertailemalla esimerkiksi gini-kertoimen suhdetta köyhien tuloihin päästään täysin päinvastaiseen tulokseen. Suurilla tuloeroilla on taipumus olla yhteydessä köyhien alhaiseen absoluuttiseen tulotasoon. Samalla myöskään tihkumisteorian oletukset eivät näytä toteutuvan. Lisäksi myös toinen Rawlsin tulonjakoon liittyvistä vaatimuksista, sosiaalisia eroja tuottavien instituutioiden avoimuus, näyttää tutkimuksen valossa toteutuvan parhaiten Pohjoismaissa – perinteisissä tulonjakoa tasoittavissa hyvinvointivaltioissa. (Kangas 2005, 81–87)

Libertariaanien ja uusliberaalien, kuten Nozickin ja Friedmanin mukaan, oikeudenmukainen tulonjako on sellainen, mikä syntyy oikeudenmukaisia omistuksen hankkimista koskevia sääntöjä noudattamalla. Kenelläkään, joka on omistuksensa (ja tulonsa) laillisin keinoin hankkinut, ei ole velvol-

lisuutta jakaa sitä muiden kanssa. Valtion harjoittama tulonjakopolitiikka on siten rosvousta lainkuuliaisia kansalaisia kohtaan. Valtion harjoittama hyvinvointipolitiikka kaventaa liikaa kansalaisten vapausoikeuksia. Toisaalta Rawlsin ajattelussa vapausoikeuksien toteutumiseen liittyy myös kyky käyttää niitä oikeuksia. Äärimmäisestä köyhyydestä kärsivät ihmiset eivät voi merkityksellisellä tavalla nauttia kansalaisoikeuksista. Siten valtion on taattava tietty minimitoimeentulo kaikille, jotta vapausoikeudet voisivat toteutua. (Vrt. Senin vapaus toimintakykynä) Vain ”erotuomarina” toimiva valtio estää käytännössä vapauden toteutumisen. (Kangas 2005, 90–91)

Nozickin rawlslainen kritiikki korostaa valtion merkitystä hyötyjen ja haittojen tasoittajana. Rawlsin mukaan yhteiskunnalliset erot ovat hyväksyttäviä vain silloin, kun ne hyödyttävät huono-osaisinta väestöryhmää. Nozickin vapaassa yhteiskunnassa minimiin rajoitettu valtio toimii vain turvallisuuden takaajana ja kannustaa yksilöiden aloitteellisuutta ilman, että se puuttuu pakottavasti vapaaehtoiseen kollektiiviseen toimintaan. Minimalistinen valtio siis hylkää Rawlsin eroperiaatteen. Machanin mukaan Rawls jättää huomiotta yksilöiden henkilökohtaisen aloitteellisuuden (personal initiative) merkityksen hyvinvoinnin tavoittelussa. Rawlsille etujen tavoittelussa menestyminen riippuu lähinnä sattumanvaraisesti jaetuista luonnollisista ominaisuuksista tai peritystä varallisuudesta ja on siksi moraalisesti keinotekoista. Rawlsilaisittain ajateltuna vapaa yhteiskunta sallii siten yksilöiden nauttia suhteettoman suuresta varallisuudesta ilman, että he olisivat itse sitä ansainneet. (Machan 2006, 165)

Rawlsia voidaan soveltaa myös sosiaalipoliittisen järjestelmän toimivuuden tarkasteluihin. Rawlsin mukaan järjestelmien on toimittava reilusti ja puolueettomasti ja valtion oltava neutraali toimija. Tästä näkökulmasta Bo Rothstein on tulkinut parhaimmaksi pohjoismaiset universaalit sosiaaliturvajärjestelmät. Tällaiset järjestelmät ovat läpinäkyvyytensä vuoksi legitimiimpiä kuin tarveharkintaisuuteen perustuvat järjestelmät, koska tarveharkintaisuuteen saattaa liittyä mielivaltaisuutta ja sen aiheuttamia ongelmia uskottavuuden suhteen. Oikeudenmukaisuuteen liittyvät kysymykset nousevat esille myös keskusteltaessa etuuskien jakamisen (tarveharkintaisuus, tasajako vai tuloperustaisuus) periaatteista. Näistä tasaetuksia ja tarveharkintaa pidetään yleensä oikeudenmukaisina ratkaisuuina. Toisaalta voidaan tarkastella myös lopputuloksen oikeudenmukaisuutta. Vertailevien tutkimusten mukaan suurimmat tuloerot löytyvät niistä maista, joissa on käytössä tarveharkintaisia järjestelmiä. Aiempiin tuloihin perustuvan etuustason maissa eriarvoisuus oli sitä vastoin vähäisintä. (Kangas 2005, 88–89)

5.3. Stiglitzin ja Friedmanin näkemyksiä tehokkuudesta

Taloustieteellisessä tarkastelussa tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden välillä vallitsee usein trade-off –suhde. Eri mieltä voidaan olla kuitenkin ensinnäkin siitä, millainen tämä ”vaihtosuhte” on: kuinka paljon tehokkuutta menetetään, jos oikeudenmukaisuutta lisätään ja päinvastoin. Toisaalta kiistaa on myös siitä, kumpi on tärkeämpää – tehokkuus vai oikeudenmukaisuus. Toisten mielestä pitäisi keskittyä pelkästään huolehtimaan mahdollisimman suuresta yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta huolimatta siitä, kuinka tehotonta tämä on. Toiset taas korostavat tehokkuuden merkitystä: mitä tehokkaampi yhteiskunta on, sitä enemmän hyvinvointia saadaan aikaiseksi, jolloin myös köyhimpien ihmisten hyvinvointi voi kasvaa. (Stiglitz 2000, 94)

Vaikka vapauten ja oikeudenmukaisuuteen liittyvät kysymykset jätettäisiin kokonaan huomiotta, vapaasti toimivat markkinat eivät välttämättä ole tehokkuudenkaan näkökulmasta aina paras vaihtoehto. Valtiolla on sen luonteesta johtuen joitain etuja muihin toimijoihin nähden, joiden vuoksi se pystyy korjaamaan yksityisen toiminnan aiheuttamia epäkohtia. Stiglitzin mukaan valtiolla on neljä tällaista etua markkinaepäonnistumisten korjaamiseksi yksityisiin ja vapaaehtoiisiin organisaatioihin nähden. Valtiolla on ensinnäkin oikeus verottaa kansalaisiaan. Toisin kuin yksityiset toimijat valtio voi verotuksen kautta vaikuttaa yksilöiden käyttäytymiseen. Verot vaikuttavat siten sekä kulutukseen että tuotantoon. Toiseksi valtio voi kieltää tietynlaisen (haitallisen) toiminnan kokonaan. Kolmanneksi valtiolla on valta rankaista epäsovivasta toiminnasta, toisin kuin yrityksillä, joiden välisten sopimusten rankaisumahdollisuuksia rajoittaa lainsäädäntö. Viimeiseksi valtion toiminnassa on myös tiettyjä etuja transaktiokustannusten suhteen; sen on helpompi ratkaista vapaa matkustaja- ja *adverse selection* –tyyppisiä ja muitakin informaation epätäydellisyydestä aiheutuvia ongelmia. (Stiglitz 1989, 43–44)

Valtion avulla voidaan siis saada aikaan markkinoita tehokkaampi ratkaisu. Saaren mukaan valtion harjoittama sosiaalipolitiikka on vakuutusmarkkinoilla taloudelliselta kannalta rationaalista kollektiivista toimintaa:

- i. *Adverse selection* -ongelmien vuoksi: epäsymmetrisen informaation (asiakas tietää riskeistään enemmän kuin vakuutuksen tarjoaja) vuoksi vakuutuksen asiakkaiksi valikoituu ”huonoja” (riskin toteutumisen todennäköisyys suuri) asiakkaita, minkä vuoksi vakuutusmaksut kohoavat liian korkeiksi.
- ii. *Moral hazard* -ongelmien vuoksi: vakuutuksen ottaja muuttaa käytöstään haitallisesti vakuutuksen voimaantulon jälkeen
- iii. Tahdonheikkouden (*weakness of will*) vuoksi: markkinoilla aiheutuisi laajamittainen ”alivakuuttaminen”, koska yksilöt yliarvostavat lyhyen aikavälin kulu-

tusta pidemmän ajan kulutuksen kustannuksella ja koska he arvioivat itseensä kohdistuvat riskit (esim. työttömyyden tai sairauden) väärin. Näin vapaaehtoiset markkinaperustaiset vakuutukset eivät anna riittävää turvaa riskien toteutuessa. (Saari 2005b, 407–408)

5.3.1. Valtion epäonnistumisesta

Vaikka valtion toimet voivat periaatteessa korjata markkinaepäonnistumisesta johtuvaa tehottomuutta, liittyy myös valtion toimintaan tehottomuutta ja epäonnistumisia. Esimerkiksi Friedmanin mukaan 1930-luvun laman syynä ei suinkaan ollut kapitalismi ja sen epäonnistuminen, vaan valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan. (Friedman & Friedman 1982, 92) Valtio aiheutti keskuspankin (Federal Reserve) kautta laman syvenemisen huolimattomalla rahapolitiikalla. Vaikka valtiot raha- ja finanssipolitiikallaan yrittävät luoda ja ylläpitää taloudellista kasvua, valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan tosiasiaa kuitenkin haittaa taloudellista kasvua. Kansainvälisen kaupan esteet, korkeat verot ja monimutkainen verojärjestelmä sekä hintojen ja palkkojen säätely aiheuttavat vääristäviä kannustimia ja tehokkuustappioita. Taloudellisen kasvun tukeminen vaatisi Friedmanin mukaan sitä, että valtio luopuisi huomattavasta osasta tehtäviään, joiden kautta se puuttuu markkinoiden vapaaseen toimintaan. (Friedman 1962, 37–38)

Valtion rooli on kuitenkin tärkeä rahajärjestelmän takaajana. Rahajärjestelmän hallinta tuo mukanaan kuitenkin huomattavan määrän valtaa, ja vallan keskittyminen on aina vaarallista vapauden kannalta. Valtion hallitseman rahajärjestelmän vaarana on se, että valtion rahan määrään kohdistuvat toimet aiheuttavat inflaatiota. (Friedman & Friedman 1982, 318–320) Friedmanin mukaan paras tapa rahajärjestelmän luomiseksi ja hallitsemiseksi olisikin valtion johdolla säädetty normisto – ei rahapolitiikasta vastaava instituutio. (Friedman 1962, 54–55) Vaikka valtiolla olisikin jonkinlainen rooli rahapolitiikan järjestämisessä, valtion finanssipolitiikka talouden hallitsemiseksi on Friedmanin mukaan erityisen turmiollista. Valtion kulutus ei Friedmanin mukaan lisää kokonaiskulutusta vaan vastaavasti laskee yksityistä kulutusta. Koska kokonaiskulutus ei muutu, talouden elpyminen valtion menoja lisäämällä ei onnistu. Lisäksi vaikka valtion finanssipolitiikalla ei ole huomattavaa merkitystä taloudellisen tilanteen muutoksiin, siitä aiheutuu kuitenkin huomattavia hallinnollisia kustannuksia. (Friedman 1962, 76–84)

Yhdysvalloissa valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan laajeni huomattavasti juuri 1930-luvun suuren laman jälkeen. Paras todiste tästä on Friedmanin mukaan julkisten menojen kasvu mitattuna osuutena kansantuotteesta. Ennen vuotta 1929 julkisten menojen osuus BKT:stä ei koskaan ylittänyt 12 prosenttia. Laman ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeen tuo osuus ei koskaan ole ollut 20 prosenttia pienempi. Vuonna 1979 osuus oli jopa yli 40 prosenttia. (Friedman & Friedman 1982, 115). 2000-luvulla julkisten menojen osuus bruttokansantuotteesta on ollut noin 30 prosentin luokkaa. (Kiander & Lönnqvist 2002, 34) Valtion rooli taloudessa on siten kasvanut huomattavasti. Valtion keräämillä veroilla on rahoitettu erilaisia ohjelmia, joilla on pyritty lieventämään köyhyyttä ja luomaan kaikkiin kansalaisiin ulottuva sosiaaliturvajärjestelmä. Huolimatta siitä, että ”hyvinvointitoimintojen” kustannukset ovat jatkuvasti kasvaneet, tyytymättömyys näiden palveluiden laajuuteen, kattavuuteen, oikeudenmukaisuuteen ja tehokkuuteen on koko ajan kasvanut. (Friedman & Friedman 1982, 120) Valtion menojen kasvaminen on aiheuttanut myös suuremman byrokratiakoneiston syntymisen. Laaja byrokratia mahdollistaa Friedmanin mukaan yksittäisten eturyhmien oman edun ajamisen hallinnossa yleisen edun asemesta. Mitä pienempi ja rajatumpia tehtäviä toimeenpaneva julkinen sektori on, sitä vaikeampaa tällaisten yksittäisten etujen edistäminen on. Lisäksi laajan byrokratiakoneiston on helpompi alkaa ajaa myös omaa etuaan kasvattamalla määrärahoja tarpeettomasti. Samalla kun hallinnon ja hallittavien välimatka kasvaa, myös mahdollisuudet valvoa julkista sektoria vähenevät. (Friedman & Friedman 1982, 354–355)

Stiglitzin mukaan tietyt markkinoiden epäonnistumiset antavat valtiolle syyn puuttua markkinoiden vapaaseen toimintaan. Hänkin kuitenkin huomauttaa, että myös valtion toimintaan liittyy tehottoomuuteen johtavia epäkohtia. Yksityisellä sektorilla vain ne, jotka vapaaehtoisesti ovat lähteneet mukaan riskialttiiseen toimintaan, joutuvat maksamaan epäonnistumisen kustannukset. Jos valtio epäonnistuu, jokainen kansalainen joutuu maksamaan siitä syntyvät kustannukset. Valtion toiminnassa on siksi erityisesti varottava epäonnistumisia ja pyrittävä huolellisesti suunniteltuun ja toteutettuun toimintaan. Stiglitzin mukaan uusliberaalien käsitys valtion toiminnasta väistämättömän epätehokkaana ja tuhlailevana ei ole hyödyllinen. Toisaalta myöskään valtion taloudellisen toiminnan liiallinen suosiminen ei hänen mukaansa johda parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen. (Stiglitz 1989, 56–57)

Esimerkkinä sekä markkinoiden että valtion toiminnan puutteista voidaan käyttää julkishyödykkeiden tuotantoa. Vapaasti toimivilla markkinoilla yksilöiden preferenssit heijastuvat heidän hankkimiansa hyödykkeiden määrässä ja hinnassa, jonka he ovat niistä valmiita maksamaan. Julkishyödykkeiden tuotantopäätöksiä ei voida tehdä hintajärjestelmän avulla – niiden tuotannolle ei ole markkinoita. Julkishyödykkeiden tuotannosta päättämiseen liittyy kuitenkin ongelmia, koska

yhteiskunnan preferenssejä on vaikea mitata. Jos tuotannosta päätetään enemmistöjen tahdon mukaan, ei mikään takaa ratkaisun olevan tehokas tai oikeudenmukainen. Toisaalta myös pienet vähemmistöt – eturyhmät – saattavat vaikuttaa päätöksiin kokoonsa nähden kohtuuttoman paljon. Vaikka valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan ja oma palvelutuotanto olisikin perusteltua, voi toimista päättämiseen liittyä monia vääristäviä tekijöitä. Valtion toiminta ei siten välttämättä johda parempaan lopputulokseen kuin epätäydellisillä markkinoilla tehtävät ratkaisut. Olennaista on löytää tasapaino valtion ja markkinoiden välillä ja nähdä, miten ne voivat tukea toisiaan. (Stiglitz 2000, 182–183)

Stiglitzin mukaan valtion taloudelliseen toimintaan liittyy seitsemän epäonnistumisia aiheuttavaa tekijää:

- i. Luottamusvastuu asettaa rajoituksia työnantajapolitiikkaan (sekä palkkauksessa että irtisanomispolitiikassa)
- ii. Luottamusvastuu asettaa rajoituksia myös valtion tulojen käytölle oikeudenmukaisuus-näkökulmasta
- iii. Epätäydellisen informaation ja markkinoiden ongelmat koskettavat myös julkista sektoria
- iv. Valtion toiminta tulonjaon suhteen voi itsessään aiheuttaa epäoikeudenmukaisuutta (esimerkiksi puutteellisen tiedon tai vaikutusten arvioinnin vuoksi). Toisaalta tulonjakopäätökset aiheuttavat myös tehokkuustappioita, koska tulonsaajat käyttävät resurssejaan tuen saamisen varmistamiseksi (*rent seeking*)
- v. Valtion toiminnan jatkuvuus ei ole taattu: tulevaisuuden hallitukset voivat niin halutessaan muokata, uudistaa ja jopa purkaa aiempien hallitusten tekemiä (taloudellisia) sitoumuksia. Tämä voi tuottaa (tehokkuus)tappioita erityisesti silloin, kun investointien hyödyt ilmenevät vasta pitemmän ajan kuluttua. Valtion tekemien sopimusten sitovuutta voidaan lisätä säätämällä sitä koskevia lakeja. Lakien säätäminen lisää kuitenkin järjestelmän jäykkyyttä ja byrokratiaa aiheuttaen samalla transaktiokustannuksia. Toisaalta tehtyjen lakien purkamiseen liittyy huomattavia kustannuksia, jolloin niiden purkaminen vaikeutuu. Samalla valtion päätösten jatkuvuus lisääntyy.
- vi. Omistusoikeuden ja sen siirrettävyyden rajoitukset tekevät sopivien kannustinjärjestelmien luomisesta hankalaa: valtion virkamiehillä välttämättä ole riittäviä kannustimia resurssien tehokkaalle käytölle, koska he eivät henkilökohtaisesti joudu maksamaan tuhlauksesta aiheutuvia kustannuksia. Virkamiesten

päätökset vaikuttavat kuitenkin merkittävästi resurssien yhteiskunnalliseen jatkoon, jolloin saattaa syntyä kannustimia korrupioon.

- vii. Kannustimia heikentää myös kilpailun puute julkisella sektorilla. Kilpailu tarjoaa ensinnäkin vertailupohjaa omien toimien arvioimiseksi. Kilpailun kautta voidaan luoda myös sellaisia kannustinjärjestelmiä, jotka aidosti kannustavat tehokkaaseen, asiakaslähtöiseen ja innovatiiviseen toimintaan. Stiglitzin mukaan sekä valtiollisten että yksityisten monopolien ylläpitäminen ja tukeminen ei ole suotavaa. Julkisella sektorilla kilpailua on mahdollista saada aikaan erityisesti hallinnon ja päätöksenteon hajauttamisen kautta. (Stiglitz 1989, 45–61)

Vaikka perusteet valtion taloudelliselle toiminnalle olisivatkin olemassa, se ei Stiglitzin mukaan tarkoita kuitenkaan hyödykkeen tai palvelun valtiollista *tuotantoa*. Olennaista markkinoiden korjaamiseksi on se, että valtio *rahoittaa* kyseisen hyödykkeen tai palvelun tuotannon. Valtio voi vaikuttaa markkinoihin myös epäsuorasti verojen, tukien tai sääntelyn kautta (Stiglitz 1989, 40–41). Empiirisen tutkimuksen valossa yksityinen tuotanto on yleensä julkista tuotantoa jonkin verran tehokkaampaa (Stiglitz 2000, 198). Seuraavat tekijät vaikuttavat julkisen tuotannon tehottomuuteen:

- i. Organisaatioiden eroavaisuudet.
 - a. Organisaatioon liittyvät kannustimet. Koska julkisten organisaatioiden tarkoituksena ei ole voiton maksimointi, niillä on usein vähän kannustimia tuottavuuden maksimointiin. Lisäksi tuottavuutta haittaa se, että päätöksenteko ja tavoitteenasettelu julkisissa organisaatioissa tehdään pitkälti poliittisen prosessin kautta. Poliitikalle on tyypillistä erilaisten kompromissien tekeminen. Julkisten organisaatioiden ei useinkaan tarvitse huolehtia tappion tekemisestä; toisin kuin yksityiset yritykset, ne eivät voi mennä konkurssiin.
 - b. Henkilöstöön liittyvät rajoitukset. Koska julkisen sektorin työntekijät ovat usein virkamiehiä, heidän palkkauksensa ja muut työehdot (esim. irtisanomisen suhteen) ovat suhteellisen joustamattomia. Jäykkä henkilöstörakenne aiheuttaa usein myös tehokkuustappioita, koska ”tuotanto” ei seuraa kysynnän vaihteluita.
 - c. Hankintojen jäykkyys. Väärinkäytösten ehkäisemiseksi julkisen sektorin hankintatointa määräävät monet säännöt, normit ja prosessit. Hankintojen valmisteluun ja päätöksentekoprosessiin kuluu huomattavasti aikaa ja vaivaa. Tämä lisää julkisen sektorin transaktiokustannuksia.

- d. Budjetointiin liittyvät rajoitukset. Julkisella sektorilla investoinnit ulottuvat monesti useiden vuosien ja jopa vuosikymmenten päähän. Julkisen sektorin toiminta rahoitetaan kuitenkin vain seuraavan vuoden kattavilla budjeeteilla. Julkisen sektorin toiminnan uudistaminen ja esimerkiksi käytetyn teknologian modernisoiminen ovat siten yksityistä sektoria hankalampaa.
- ii. Byrokratiaan liittyvät tekijät. Julkisella sektorilla vaarana on liiallinen byrokraatisoituminen ja virkamiesten oman edun tavoittelu. Sen sijaan että virkamiehet yrittäisivät palvella yhteistä etua, heidän intressissään on usein maksimoida oman organisaationsa toimintaresurssit. Sekä julkisen että yksityisen sektorin hallintoon liittyy myös päämies-agentti –ongelmia. Nämä ongelmat kuitenkin korostuvat julkisella sektorilla, koska siellä työntekijöiden motivoiminen toimimaan ”omistajien” tahdon mukaisesti on hankalampaa kannustinjärjestelmään liittyvän jäykkyyden vuoksi. Julkisella sektorilla korostuvat myös ”riskien välttämiseen”, ts. byrokraattisten käytäntöjen orjalliseen noudattamiseen, liittyvät ongelmat. (Stiglitz 2000, 210–211)

5.3.2. Tehokkuuspohdintaa I: koulutus

Koulutus mainitaan usein tyypillisenä esimerkkinä hyödykkeestä, jonka kuluttamisella on positiivisia ulkoisvaikutuksia. Friedmanin mukaan koulutuksella onkin tärkeä rooli yhteiskunnan yhteisten arvojen levittämisessä ja säilyttämisessä. Lisäksi valtion puuttumista koulutukseen voidaan perustella myös paternalismilla; onhan kyseessä vajaanvaltaiset lapset, jotka eivät itse osaa edistää omaa etuaan. Koulutuksesta on siten hyötyä yksilölle itselleen, toisille ihmisille sekä yhteiskunnalle. Muille ihmisille koituvia hyötyjä on vaikea yksilöidä ja siten siirtää heidän kustannettavakseen. Siksi tuotannon markkinaratkaisu olisi alioptimaalinen ja valtiolla on perusteltu syy puuttua koulutuksen tuotantoon. (Friedman 1962, 85–86)

Peruskoulutuksen osalta valtion on perusteltua taata kaikille lapsille tietty minimitaso peruskoulutus, koska vanhempien varallisuuseroista johtuen markkinaratkaisu asettaisi lapset eriarvoiseen asemaan. Valtion ei kuitenkaan ole syytä rahoittaa kaikille lapsille mitä tahansa koulutusta; valtion tehtävänä on vain taata riittävän laadukas perusopetus kaikille. Jos lapsen vanhemmat haluavat ostaa koulutukseen liittyviä lisäpalveluita (esim. harrastustoiminta, taideaineiden lisäopetusta, useampia vieraita kieliä, tms.), heillä pitäisi olla siihen mahdollisuus. Tästä perustason ylittävän koulutuksen kustannuksista vastaisivat ko. palveluiden käyttäjät itse. Valtion toiminta ei siis rajoittaisi van-

hempien valinnan mahdollisuuksia liikaa tasapäistämällä kaikille tarjottavan koulutuksen. (Friedman 1962, 87–88) Täysin valtiollistetun peruskoulutuksen suurin ongelma onkin se, että vanhemmilla ei ole valtaa päättää lastensa koulutuksen laadusta kouluvalinnan kautta. (Friedman & Friedman 1982, 184)

Vaikka valtion onkin perusteltua rahoittaa peruskoulutus, ei se välttämättä tarkoita sitä, että valtion olisi myös tuotettava itse koulutuspalvelut. Friedman ehdottaakin palvelusetelijärjestelmää, jonka avulla vanhemmilla olisi mahdollisuus valita koulu, jonne lapsensa lähettävät. (Friedman & Friedman 1982, 195) Palveluseteli kattaisi tietyn perustason koulutuksen kustannukset, ja palvelun järjestävät koulut joutuisivat kilpailemaan keskenään oppilaista. Koulut voisivat olla joko yksityisiä tai julkisia. Kilpailu oppilaista hyödyttäisi kuitenkin kaikkia, koska koulut joutuisivat tehostamaan toimintaansa ja lisäämään asiakaslähtöisyyttä. Jos valtio luopuisi osaksi koulutuksen järjestämisestä ja sallisi samantasoisien valtiollisten rahoituksen myös yksityisille kouluille, koulujärjestelmän hallinnolliset kustannukset saataisiin laskemaan ja järjestelmästä tulisi joustavampi. (Friedman 1962, 89–90)

Friedmanin mukaan voucher-järjestelmäkään ei kuitenkaan ole optimaalinen tapa peruskoulutuksen järjestämiseksi, koska se ei vaikuta suoraan järjestelmän rahoitukseen. Voucher-järjestelmä rahoitetaan edelleen julkisin varoin. Friedmanin mukaan on todennäköistä, että koulutuksesta johtuvat kustannukset saataisiin alenemaan, jos käyttäjät maksaisivat siitä suoraan lukukausimaksujen muodossa. Välillinen rahoitusjärjestelmä vanhempien (ja kaikkien muidenkin kansalaisten) maksamien verojen muodossa on väistämättä tehottomampi ratkaisu. Voucher-järjestelmän etuna on kuitenkin se, että sen avulla olisi mahdollista lisätä vähitellen vanhempien omaa maksusuutta. Kaikkein köyhimpien osalta voucher-järjestelmä voitaisiin kuitenkin säilyttää, jotta kaikilla lapsilla olisi mahdollisuus koulunkäyntiin. (Friedman & Friedman 1982, 196–197) Valtion on perusteltua puuttua peruskoulutuksen järjestämiseen osittain, koska siten on mahdollista taata riittävän tasoinen peruskoulutus myös huonosti toimeentulevien perheiden lapsille. Peruskoulutuksen tuotannon ja osittain myös rahoituksen järjestämisen päävastuu on kuitenkin syytä olla markkinoilla, jotta järjestelmä olisi mahdollisimman tehokas.

Kokonaan markkinaehtoisen koulujärjestelmän pelätään kuitenkin johtavan koulujen ja oppilaiden eriarvoistumiseen ja sosiaalisen luokkajaon syvenemiseen. Friedmanin mukaan valtion koulujärjestelmä segregoi oppilaita kuitenkin tehokkaammin, koska nykyisissä järjestelmissä vain rikkailla ihmisillä on käytännössä varaa lähettää lapsensa yksityiseen kouluun. Jos vanhemmille annettaisiin tietyn arvoinen palveluseteli, he voisivat niin halutessaan maksaa lisää kalliimmasta koulutuksesta.

Siten kalliimmat, yksityiset koulut olisivat mahdollisia suuremmalle joukolle ihmisiä, koska he eivät joutuisi maksamaan ko. koulujen koko kustannuksia, vaan vain palvelusetelin arvon ylittävän osan. (Friedman 1962, 90–92)

Ammatillisen koulutuksen julkinen rahoitus ei ole suositeltavaa, koska siitä ei koidu yhteiskunnalle samanlaisia hyötyjä kuin peruskoulutuksesta. Päinvastoin, ammatillisesta koulutuksesta hyödyt kertyvät yksilölle itselleen paremman tulotason myötä. Kuitenkin myös ammatillisen koulutuksen kohdalla köyhien perheiden lapset ovat muita heikommassa asemassa. Friedmanin mukaan paras tapa ratkaista ongelmat mahdollisuuksien tasa-arvon takaamiseksi olisi luoda valtion opintolainajärjestelmä. Koska ammatillinen koulutus on sijoitus tulevaisuuteen, sen kustannusten on syytä kohdistua yksilölle itselleen. Valtion opintolaina takaisi kuitenkin kaikille väestöryhmille tasapuolisen mahdollisuuden ammatilliseen koulutukseen. Lainan takaisinmaksu voisi perustua tiettyyn prosenttiin yksilön tulotasosta. Tällöin sijoituksen ”tuotto” (valtion näkökulmasta) riippuisi siitä koituvasta hyödystä. (Friedman 1962, 100–107)

Myöskään kolmannen asteen koulutuksen kohdalla julkisen rahoituksen perusteet eivät ole yhtä selkeät kuin peruskoulutuksessa. Yliopistoissa annettavasta koulutuksesta on toki hyötyä myös koko yhteiskunnalle, mutta toisaalta yksilöille koitua hyötyä on huomattavasti suurempi. (Friedman 1962, 98–100) Lisäksi kolmannen asteen koulutuksen yksityinen rahoitus kannustaa oppilaita vaatimaan opetuksen korkeampaa laatua ja varmistaa, että heidän opiskelumotivaationsa on kohdallaan. (Friedman & Friedman 1982, 214) Myös kolmannen asteen koulutuksessa valtion rahoitusosuutta on usein perusteltu sillä, että näin taataan kaikkien väestöryhmien yhtäläinen mahdollisuus yliopistokoulutukseen. Friedmanin mukaan tehokkaampi tapa opiskelijan mahdollistamiseksi myös kolmannen asteen koulutuksessa olisi edellä esitelty laina-malli. Jos kuitenkin halutaan, että valtio rahoittaa vähäosaisten koulutuksen, tehokkain ja joustavin vaihtoehto olisi peruskoulutuksen yhteydessä esitelty palvelusetelimalli. Valtion rahoitusosuuden kasvu koulutuksessa on Friedmanin mukaan johtanut sekä kansalaisten veroina maksamien varojen tuhlaamiseen että koulu- ja opiskelijajärjestelmän laadun ja opetuksen tason laskuun. (Friedman & Friedman 1982, 222–227)

Friedmanin jo 1960-luvulla esittämät ajatukset koulutuksen järjestämisestä enteilevät 1970-luvulla kehitetyn uuden julkisjohtamisen (New Public Management, NPM) mallin periaatteita. Patomäen mukaan NPM:n soveltaminen julkishallinnon uudistamisen lähtökohtana on ollut merkittävä osa uusliberalisaatioprosessia. NPM perustuu yksityisten markkinoiden idealisointiin ja sen tavoitteena on tuoda yksityisellä sektorilla tärkeitä kilpailua, yrittäjyyttä ja tulosohejausta myös julkisen sektorin toimintaan. Uudistamisen keinoina ovat usein yksityistäminen, ulkoistaminen tai keinotekkoisten

”sisäisten markkinoiden” luominen. (Patomäki 2007, 70–71) Tutkimustulokset julkisten palveluiden (esimerkiksi koulutus, terveydenhuolto, työllistämispalvelut) ”markkinaehtoistamisen” vaikutuksista ovat kuitenkin ristiriitaisia. Useimpien tutkimusten mukaan uudistukset eivät ole vähentäneet kustannuksia (joskus ne ovat jopa lisääntyneet), eikä palveluiden laatuakaan ole juuri parantunut (Hoxby (2000); OECD (2001); OECD (2002); OECD (2005); Sandström & Bergström (2005); Struyven & Steurs (2005)).

5.3.3. Tehokkuuspohdintaa II: ympäristön, kuluttajien ja työntekijöiden suojeleminen

Valtio on myös kuluttajien turvallisuuden ja ympäristön suojelun nimissä puuttunut vapaiden markkinoiden toimintaan. 1970-luvulla julkiset menot markkinoita valvovaan toimintaan kasvoivat noin viisinkertaisesti. Friedmanin mukaan suojelutoimien hyvät tarkoitukset ovat kuitenkin ristiriidassa talouden tehokkaan toiminnan kannalta. Sen lisäksi, että kuluttajien ja ympäristön suojeleminen on käytetty yhä suureneva summa rahaa, siitä aiheutuneet kustannukset sekä kuluttajille (kalliimpina hyödykkeinä ja valinnan mahdollisuuksien vähenemisenä) että tuottajille (tuotannon tehottomuutena ja lisäkustannuksina) ovat olleet moninkertaiset. (Friedman & Friedman 1982, 231–234)

Ympäristön suojelun osalta ongelmat liittyvät ulkoisvaikutuksiin. Hyödykkeiden tuotannosta voi aiheutua haittavaikutuksia ympäristölle; tyypillisimpänä esimerkkinä ovat saasteet. Saasteet aiheuttavat kustannuksia muille ihmisille ja yhteiskunnalle. Tuotannosta aiheutuvat haitat voitaisiin hoitaa myös markkinamekanismein, jos kyettäisiin osoittamaan kaikki ne tahot, joihin saastuttavalla tuotannolla on negatiivisia vaikutuksia. Koska näin ei käytännössä kuitenkaan voida tehdä, on valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan yksi keino korjata aiheutuneet kustannukset. Friedman huomauttaa kuitenkin, että myös julkisen vallan on vaikea tai jopa mahdotonta tunnistaa ne tahot, jotka kärsivät tuotannosta aiheutuvista saasteista. Siten sama mekanismi, joka aiheuttaa markkinoiden epäonnistumisen, johtaa myös valtion toimien epäonnistumiseen. Kysymys on Friedmanin mukaan kuitenkin siitä, mikä on tuotannosta aiheutuvien kustannusten (saasteet) suhde siitä aiheutuviin hyötyihin (tuotetut hyödykkeet). Saasteita ei missään tapauksessa pitäisi pyrkiä poistamaan kokonaan, vaan vain sille tasolle, jossa tuotannon hyödyt ovat suuremmat kuin siitä aiheutuvat haitat¹². Paras keino saasteiden vähentämiseksi olisi Friedmanin mukaan hinnan määrittäminen saastepäästöille ennemmin kuin säädösten laatiminen. (Friedman & Friedman 1982, 259–262)

¹² Friedmanin kanta saattaisi kuitenkin olla toinen nykytilanteessa, jossa ympäristön saastuminen ja ilmastonmuutos ovat akuutimpia ongelmia kuin 1960- ja 70-luvuilla.

Uusliberalistisen näkemyksen mukaan ulkoisvaikutukset ovat ongelma, koska omistusoikeudet eivät ole täydellisiä. Esimerkiksi ympäristön saastuminen ei olisi markkinoiden kannalta ongelma (ts. markkinat eivät sen vuoksi epäonnistuisi), jos ympäristö olisi jonkun omaisuutta. Ympäristön pilaantumisen kustannukset voitaisiin sisäistää markkinajärjestelmään, jos saastuttamisesta käytäisiin kauppaa siinä missä muistakin hyödykkeistä. Saastuttamisesta aiheuttamat kustannukset tulisivat korvatuksi, kun luontoalueen omistaja myisi päästöoikeuden saastuttavalle teollisuudelle. Saastuttamisesta aiheuttamat kustannukset vaikuttaisivat teollisuuden tuotantopäätöksiin samoin, kuin jos saasteille määrättäisiin vero. Yksityisomistuksen laajentaminen luontoon antaisivat siten markkinoille mahdollisuuden hoitaa itse luonnon pilaantumisesta aiheutuvat ongelmat ja auttaisi markkinoita ”sisäistämään ulkoisvaikutukset”. (Machan 2006, 89–90)

Friedmanin mukaan markkinat suojelevat myös kuluttajia tuottajien väärinkäytöksiltä paremmin kuin julkiset kuluttajansuojavirastot ja –lainsäädäntö. Koska kilpailu markkinoilla on kovaa, huonolaatuisia tai vaarallisia hyödykkeitä tuottavat yritykset joutuisivat ennen pitkää lopettamaan toimintansa hyödykkeiden kysynnän romahtaessa. Kuluttajien palveleminenhan on kuitenkin yrittäjien omankin edun mukaista. Lisäksi yrityksillä on yksityisoikeudellisen lainsäädännön puitteissa joka tapauksessa vastuu aiheuttamistaan vahingoista. (Friedman & Friedman 1982, 269–270)

Sen lisäksi, että markkinat suojelevat kuluttajia tehokkaimmin, ne suojelevat myös työntekijöitä paremmin kuin valtio tai ammattiliitot. Ammattiyhdistysliike ja valtion toimet työntekijöiden suojelemiseksi (esimerkiksi minimipalkkalainsäädäntö) ovat johtaneet joidenkin alojen palkkojen huomattavaan nousuun muiden työntekijöiden kustannuksella. Korkeat palkat ovat myös vähentäneet työvoiman kysyntää näillä aloilla. Vapaat markkinat suojeleisivat työntekijöitä kuitenkin tehokkaammin, koska markkinoilla palkkoja ei pidettäisi keinotekoisesti korkealla. Markkinoilla kilpailu takaisi sen, että työntekijöillä olisi suoja huonoja työnantajia vastaan. Jos työnantaja kohtelisi työntekijöitään huonosti, työntekijät voisivat vaihtaa toisen työnantajan palvelukseen. Toisaalta myös työnantajat voisivat suojautua työntekijöiden kohtuuttomilta vaatimuksilta, koska myös työntekijöitä olisi enemmän tarjolla. Palkkojen ja elintason nousu ei vapaille markkinoilla tapahtuisi kenenkään kustannuksella, koska se perustuisi tuottavuuden kasvuun, suurempiin investointeihin ja ammattitaidon kohoamiseen. (Friedman & Friedman 1982, 298–299)

Friedman siis korostaa markkinamekanismien ylivoimaisuutta myös luonnonsuojelun ja työntekijöiden aseman kehittämisessä. Markkinat ja hintajärjestelmä voisivat hänen mukaansa ratkaista tehokkaimmin myös näihin tuotannontekijöihin (luonnonvarat ja työ) liittyvät ongelmat. Yleisemmällä tasolla olennainen osa uusliberalismin ideologiaa ja pyrkimyksiä on markkinamekanismien ja –

etiikan (eli hyödykkeistämisen) laajentaminen kaiken inhimillisen käyttäytymisen alueelle. (Harvey 2005, 3) Tunnettu unkarilainen taloushistorioitsija Karl Polanyi kritisoi näkemystä kuitenkin jo 1950-luvulla:

A market economy must comprise all elements of industry, including labour, land and money... But labour and land are no other than the human beings themselves of which every society consists and the natural surroundings in which it exists. To include them in the market mechanism means to subordinate the substance of society itself to the laws of the market... But labour, land and money are obviously *not* commodities; the postulate that anything that is bought and sold must have been produced for sale, is emphatically untrue in regard to them... Labour is only another name for human activity, which goes with life itself...; land is another name for nature, which is not produced by man...; actual money, finally is merely a token of purchasing power which, as a rule, is not produced at all, but comes into being through the mechanisms of banking or state finance... The commodity description of labour, land and money is entirely fictitious. Nevertheless it is with the help of this fiction that the actual markets for labour, land and money are organized. (Polanyi 1957, 71–72)

Polanyi pystyi Boyerin ja Drachen mukaan osoittamaan, että markkinat eivät voi toimia koko yhteiskunnan järjestämisen periaatteena. Polanyiin mukaan markkinat ovat tehokkain (tai ainakin yksi parhaista) tavoista järjestää ”tyypillisten tuotteiden” tuotanto ja kulutus. Ne eivät kuitenkaan kykene tarjoamaan riittävää päätöksenteon viitekehystä talouden peruskäsitteiden – elämän, työn, maan ja rahan – kohdalla. (Boyer & Drache 1996, 8-12)

5.3.4. Valtion ja markkinoiden tehottomuudesta

Stiglitzin mukaan ”konservatiivinen mantra”, jonka mukaan valtion toiminnan minimoiminen ja verojen karsiminen johtaa parhaimpaan ja tehokkaampaan lopputulokseen, ei pidä paikkansa. Markkinafundamentalismin kannattajat väittävät kuitenkin, että markkinoiden tehottomuus on suhteellisen vähäistä ja että valtion tehottomuus on suhteellisen suurta. Valtio on siten ennemmin osa ongelmaa kuin ratkaisua (Stiglitz 2004, 292–295). Stiglitzin mukaan 1990-luvun esimerkki kuitenkin osoitti, että markkinat voivat tuhjata varoja huomattavasti enemmän kuin valtio: sääntelemättömät markkinat antoivat yritysten johtajille mahdollisuuden omien tulojensa kasvattamiseen työntekijöiden ja osakkeenomistajien kustannuksella. Stiglitzin mukaan niin valtion oma kulutus kuin sääntelytoimintakin ovat hyväksyttävä ja kannatettava osa taloudellista toimintaa. Ilman valtiota markkinat tuottaisivat liian paljon tiettyjä asioita (esim. saasteet) ja toisaalta liian vähän toisia asioita (esim. koulutus). Vaikka menestyksellinen talous perustuu pitkälti (vapaiden) markkinoiden toimintaan, tarvitsee markkinayhteiskunta menestyäkseen myös valtion puuttumista markkinoihin. Jotta yhteiskunta toimisi mahdollisimman tehokkaasti, on sen löydettävä (itselleen) oikea tasapaino markkinoiden ja valtion välillä. (Stiglitz 2003, 283)

Markkinafundamentalistisen ajattelun taustalla on Stiglitzin mukaan yksinkertaistava ideologia, jonka mukaan markkinat tuottavat vapaasti toimiessaan itsestään tehokkaan ja vakaan ratkaisun. Ideologian mukaan valtion taloudellinen toiminta on pääsyy markkinoiden epäonnistumiseen ja väistämättä johtaa epätehokkuuteen ja tuhlailevaisuuteen. Stiglitzin mukaan markkinafundamentalistit ovat kuitenkin yksiselitteisesti väärässä. Vapaat markkinat ovat tuottaneet säännöllisesti (liiallista) työttömyyttä, eivätkä ne tarjoa ihmisille mahdollisuutta vakuuttaa itsensä tiettyjä riskejä vastaan. Lisäksi suuri osa viime vuosien taloudellisesta kasvusta on perustunut valtion rahoittamaan perustutkimukseen ja -koulutukseen. Toisen maailmansodan jälkeen harjoitetun keynesiläisen talousopin aikana taloudelliset lamakaudet ovat olleet lyhyempiä ja nousukaudet pitempiä kuin aikaisemmin. Myöskään Reaganin rikkaita hyödyttävät veroalennukset eivät johtaneet koko yhteiskunnan hyvinvoinnin lisääntymiseen. Rikkaiden tulojen lisääntyminen ei ”tihkunut” yhteiskunnan köyhimpimpien eduksi, toisin kuin ns. trickle down –teoria (kts. sivu 79) väitti; köyhimpien väestönsien reaalitytulot itse asiassa vähenivät vuoden 1973 ja 1993 välillä. (Stiglitz 2003, 284–286)

6. Yhteenveto

Friedmanin näkemyksen mukaan valtion tehtävät olisi syytä rajata minimiin, koska valtion käyttämä pakkovalta rajoittaa yksilöiden vapautta. Hänen mukaansa markkinamekanismit takaavat parhaiten inhimillisen vapauden toteutumisen. Friedmanin minimivaltion tärkein tehtävä on pakottamisen estäminen, mihin sisältyy sekä poliisitoimen että maanpuolustuksen järjestäminen. Toiseksi valtion on luotava yhteiskunnan ”pelisäännöt”, joita markkinat eivät itse pysty luomaan. Pelisääntöihin kuuluvat oikeusjärjestelmän luominen ja ylläpitäminen (jonka päätehtävä on sopimusten noudattamisen valvominen), yksityisten omistusoikeuksien takaaminen sekä rahajärjestelmän luominen. Valtio voi myös joissain tapauksissa korjata markkinoiden epäonnistumisia, jotka johtuvat monopolitalanteista tai ulkoisvaikutuksista. Lisäksi valtion tulee myös huolehtia vajaavaltaiten oikeuksista ja turvata heidän elämänsä. Kahteen viimeiseen tehtävään on kuitenkin suhtauduttava äärimmäisen varovasti, koska ne merkitsevät usein myös vapauden rajoittamista. Vaikka valtion interventiot voisivatkin parantaa tehokkuutta, on vapauden säilyminen kuitenkin tärkeämpi kriteeri arvioitaessa sitä, pitäisikö valtion puuttua markkinoiden mahdollisiin epäkohtiin. Friedmanin ja uusliberaalin näkemys markkinoiden ylivoimaisuudesta perustuu oletukselle, että markkinat toimivat valtiota tehokkaammin ja että markkinamekanismien ulottaminen mahdollisimman laajalle koko yhteiskunnan toimintaan takaa parhaiten myös vapauden toteutumisen. Uusliberalismi suhtautuu kriittisesti

(hyvinvointi)valtioon ja sen taloudelliseen toimintaan siksi, että sen mukaan valtion toiminta vähentää tehokkuutta ja ennen muuta yksilöiden vapautta.

Markkinoiden ylivoimaisuus niin tehokkuuden kuin vapaudenkin tuottajana joutuu kuitenkin kyseenalaiseksi uudemman taloustieteellisen tutkimuksen valossa. Markkinoiden näkymättömän käden takana olevat talousteoreettiset oletukset markkinoiden täydellisyydestä, ihmisten käyttäytymisen rationaalisuudesta ja itsekkästä motivaatiosta eivät pidä paikkansa tai niitä on uusliberaalin taloustieteen näkökulmasta tulkittu turhan yksipuolisesti. Jos oletukset eivät pidäkään paikkansa, ei markkinoiden ylivoimaisuus tehokkuuden suhteen ole mitenkään yksiselitteistä tai automaattista. Myös ongelmat markkinoiden näkymättömän käden ideologiassa tukevat tätä näkemystä. Lisäksi uusliberalismille vaihtoehtoiset tulkinnat vapaudesta ja oikeudenmukaisuudesta kyseenalaistavat oletuksen markkinoiden ylivoimaisuudesta. Valtion rooli taloudellisena toimijana voi sittenkin olla merkittävämpi ja hyväksyttävämpi kuin mitä Friedman antaa ymmärtää.

Stiglitzin mukaan valtion ja markkinoiden yhteensovittaminen on parempi vaihtoehto kuin vain toisen merkityksen korostaminen. Hänen mukaansa valtion luonteesta johtuen sen toiminnan edut ja haitat ovat erilaisia muihin taloudellisiin toimijoihin nähden. Siksi se voi toiminnallaan korjata ja täydentää markkinoita ja vapaaehtoisia organisaatioita. Toisaalta liiallinen tukeutuminen valtion toimintaan ei ole järkevää, koska myös valtio voi epäonnistua ja myös sen toimintaan voi liittyä tehottomuutta. Tietyissä tapauksissa valtion puuttumisen markkinoiden epäonnistumisiin on mahdollista lisätä talouden tehokkuutta. Tärkeämpää on kuitenkin se, että valtio voi toimillaan lisätä myös yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta.

Friedmanin mukaan uusliberaali minimivaltio takaa parhaiten vapauden toteutumisen. Erityisesti hyvinvointivaltio uhkaa vapauden toteutumista, koska se harjoittaa aktiivista sosiaalipolitiikka, tasaa tuloja tulonsiirroin sekä rahoittaa toimintansa progressiivisen verotuksen avulla. Friedman pohjaa näkemyksensä negatiiviselle vapauden käsitteelle, joka määrittelee vapauden yksinkertaisesti pakottamisen puuttumisena. Vapaaehtoisuuteen perustuvat markkinamekanismit poistavat tehokkaimmin pakon elementin ihmisten välisestä kanssakäymisestä. Vapaus voidaan määritellä kuitenkin laajempänä käsitteenä, jolloin myös markkinamekanismien ylivoimaisuus vapauden takaajana joutuu kyseenalaiseksi. Sen näkee vapauden mahdollisuus- ja prosessi-näkökulmien kautta. Vapauden prosessi-näkökulma, joka on lähellä negatiivista vapauden käsitystä, on hänen mukaansa tärkeä, mutta ei kuitenkaan yksinään riitä vapauden toteutumiselle. Vapaus mahdollisuus-näkökulmasta tarkoittaa ihmisten tosiasiallisia kykyjä ja mahdollisuuksia omien päämääriensä asettamiseen ja tavoittelemiseen. Hänen mukaansa markkinoiden tuottamat ratkaisut voivat prosessien tasolla tar-

kasteltuna täyttää vapauden ehdot, mutta samalla olla niin epätasaisia, että vapaus ei mahdollisuuskulmasta katsottuna toteudu. Jos ihmisiltä puuttuvat elämiseen vaadittavat perusehdot ja käytännön mahdollisuudet omien päämääriensä toteuttamiseen, ei vapaus voi toteutua. Koska markkinat eivät yksinään pysty takaamaan kaikkien ihmisten toimintakykyä, valtion rooli toimintakyvyn edistäjänä korostuu.

Oikeudenmukaisuutta voidaan tarkastella ensinnäkin utilitarismin näkökulmasta. Utilitarismin mukaan oikeudenmukainen yhteiskunta on sellainen, joka tuottaa mahdollisimman suuren yhteenlasketun hyvinvoinnin. Utilitarismi keskittyy kuitenkin pelkän aineellisen hyvinvoinnin tarkasteluun, eikä ota huomioon esimerkiksi vapauden merkitystä ihmisten hyvinvoinnille. Toiseksi utilitarismin oikeudenmukaisuus-käsitys sallii myös äärimmäisen eriarvoisen yhteiskunnan, jossa köyhien yhteiskunnallinen asema on inhimillisesti tarkasteltuna sietämätön. Toinen vaihtoehto oikeudenmukaisuuden ymmärtämiseksi on Rawlsin esittämä ajatus oikeudenmukaisuudesta reiluutena. Rawlsin eroperiaatteen mukaan yhteiskunnalliset erot ovat oikeudenmukaisia vain silloin, jos ne parantavat myös huono-osaisten asemaa. Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian on usein tulkittu kannattavan hyvinvointivaltiota. Rawlsin eroperiaatetta voidaan käyttää myös uusliberalismin oikeuttamisessa; trickle-down –teorian mukaan suuret tuloerot ja rikkaimpien väestönosien aseman koheneminen hyödyttää lopulta myös köyhempiä väestönosia. Empiirisen tutkimuksen valossa teoria ei kuitenkaan pidä paikkaansa; suurten tuloerojen maissa myös köyhien absoluuttinen asema on heikompi tasaisemman tulonjaon maihin verrattuna. Vaikka uusliberalisaatio ja markkinamekanismeihin tukeutuminen on merkinnyt juuri tuloerojen kasvua, on uusliberaalin talouspolitiikan aikakautta leimannut kuitenkin hidas taloudellinen kasvu. Suuret tuloerot eivät siten myöskään edistä taloudellista kasvua. Uusliberalismin oikeudenmukaisuuskäsitys pohjautuu myös libertarianistiseen näkemykseen, jonka mukaan oikeudenmukainen tulonjako syntyy markkinoilla, kun niissä noudatetaan oikeudenmukaisia omaisuuden hankkimista koskevia sääntöjä. Yleisemmin oikeudenmukaisuus tarkoittaa (negatiivisen) vapauden ja siitä johdettujen oikeuksien mahdollisimman täydellistä toteuttamista. Senin vapauskäsityksen liittäminen myös oikeudenmukaisuus-tarkasteluun tukee valtion roolin kasvattamista suhteessa markkinoihin. Jos markkinat eivät pysty takaamaan toimintakykyvapauden toteuttamista, eivät ne yksinään pysty myöskään oikeudenmukaisuuden toteuttamiseen. Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria Senin toimintavalmiuksilla vahvistettuna mahdollistaa valtion suuremman roolin sekä vapauden että oikeudenmukaisuuden takaajana.

Friedman ja uusliberalismi kritisoivat valtion taloudellista toimintaa ja erityisesti hyvinvointivaltiota myös siitä, että niiden toiminta on tehotonta ja tuottaa siten hyvinvointitappioita. Moderni taloustiede on kuitenkin osoittanut esimerkiksi epäsymmetriseen informaation sekä epätäydellisten mark-

kinoiden ja kilpailun tutkimuksellaan osoittanut, että markkinat eivät toimi aina tehokkaasti ja että valtio voi toiminnallaan korjata markkinoiden epäonnistumisia. Tehokkuutta pohdittaessa on kuitenkin syytä ottaa huomioon markkinaepäonnistumisten lisäksi myös valtion epäonnistuminen ja sen seuraukset. Stiglitzin mukaan 1990-luvun kokemukset kuitenkin osoittivat, että vapaat markkinat voivat olla tehottomia ja johtaa varojen tuhlaamiseen. Hänen mukaansa valtion ja markkinoiden oikeanlainen yhdistäminen johtaa parhaiten tehokkuuden toteutumiseen.

Seuraaviin taulukoihin on tiivistetty Friedmanin ja Stiglitzin näkemykset valtion ja markkinoiden roolista vapauden, oikeudenmukaisuuden ja tehokkuuden suhteen.

VALTIO	Friedman	Stiglitz
Vapaus	Valtio on tarpeellinen vapauden takaamiseksi, mutta vain minimivaltio (= turvallisuus + oikeusjärjestelmä). Valtion puuttuminen muihin asioihin vähentää kansalaisten vapautta. Negatiivinen vapauden käsite.	Valtio on tärkeä vapauden takaamiseksi. Minimivaltion lisäksi valtion turvattava perusoikeudet, joita ilman ihmiset eivät voi olla vapaita. Positiivinen vapauden käsite.
Oikeudenmukaisuus	Valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan ei lisää oikeudenmukaisuutta, vaan pikemminkin vähentää tasa-arvoa, koska tekee esim. tulonjaosta keinotekoisien, ts. epäoikeudenmukaisuuden. Valtion toiminta tulonjaon tasaamiseksi ja syrjinnän ehkäisemiseksi loukkaavat ihmisten vapautta. Tasa-arvo tarkoittaa henkilökohtaista ja mahdollisuuksien tasa-arvoa, ei tulosten tasa-arvoa.	Valtion tehtävänä on myös oikeudenmukaisuuden puolustaminen. Markkinaratkaisut voivat olla huomattavan epäoikeudenmukaisia (esim. liian suuret tuloerot), minkä vuoksi valtion on puututtava niihin. Oikeudenmukaisuuden toteutumiseksi turvattava myös perustoimeentulo ja koulutusmahdollisuudet, tasa-arvokäsityksessä korostuu kuitenkin lähinnä henkilökohtainen ja mahdollisuuksien tasa-arvo. Mahdollisuuksien tasa-arvoon kuuluu kuitenkin myös positiivisten vapausoikeuksien turvaaminen.
Tehokkuus	Valtion puuttuminen markkinoihin voi teoriassa tuottaa tehokkaamman ratkaisun. Todellisuudessa näin käy kuitenkin vain erittäin harvoin, koska valtion toimintaan liittyy vielä enemmän tehottomuutta kuin markkinoiden. Lisäksi vaikka valtion toiminnasta johtuen toiminta olisikin tehokkaampaa, loukkaa valtion puuttuminen ihmisten vapautta. Vapauden puolustamiseksi tehokkuudesta on joskus tingittävä.	Valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan lisää tietyissä tilanteissa tehokkuutta. Kuitenkin myös valtion toiminnassa tapahtuu epäonnistumisia. Siksi pitää harkita ja arvioida tarkasti, lisäisikö valtion puuttuminen tehokkuutta.

Taulukko 1. Valtio Friedmanin ja Stiglitzin ajattelussa

MARKKINAT	Friedman	Stiglitz
Vapaus	Markkinoilla toteutuu taloudellinen vapaus, joka välttämätön myös poliittiselle vapaudelle. Markkinoiden avulla ihmisten väliset suhteet (vaihdanta ja sopimusten tekeminen) voidaan järjestää vapaaehtoisuuteen pohjautuen.	Markkinat ovat tärkeä peruspilari vapaassa yhteiskunnassa. Ne mahdollistavat taloudellisen vaihdon ilman pakkoa.
Oikeudenmukaisuus	Markkinaratkaisu (esim. tulojaon suhteen) on oikeudenmukainen, koska perustuu ihmisten ahkeruuteen, luonteeseen ja ominaisuuksiin. Jos markkinoilla ei vallitse mahdollisuuksien tasa-arvo, syy on yleensä valtion toiminnassa, ei markkinoissa itsessään.	Markkinaratkaisut usein huomattavan epäoikeudenmukaisia. Markkinat eivät itse pysty korjaamaan epäonnistumistaan ja lisäämään oikeudenmukaisuutta.
Tehokkuus	Markkinat tuottavat miltei aina tehokkaimman ratkaisun, vaikkakin myös markkinaepäonnistumiset mahdollisia.	Markkinoiden toimintaan liittyy epäonnistumisia, joiden ansioista syntyy tehokkuustappioita. Tuotannossa markkinat toimivat kuitenkin pääsääntöisesti julkisia organisaatioita tehokkaammin.

Taulukko 2. Markkinat Friedmanin ja Stiglitzin ajattelussa

Vapaasti toimivat markkinat ovat uusliberalismin mukaan paras tie niin vapauden, oikeudenmukaisuuden kuin tehokkuudenkin toteutumiseen. Uusliberalismin mukaan hyvinvointivaltio on uhka näiden kolmen ulottuvuuden toteutumisen kannalta. Senin, Rawlsin ja Stiglitzin näkemysten valossa markkinat eivät kuitenkaan ole yksiselitteisesti ylivoimaisia valtioon nähden näiden kolmen arvon toteuttamisessa. Vaikka markkinat prosessina voivatkin olla vapaita, vapauden ymmärtäminen toimintakyknä pakottaa kuitenkin tarkastelemaan myös markkinoiden tuottamia lopputuloksia. Rajoittamattomat markkinat voivat tuottaa äärimmäisen epätasa-arvoisia lopputuloksia, minkä vuoksi ne eivät useinkaan tuota suurinta mahdollista vapautta toimintakyvyn näkökulmasta. Stiglitzin, Senin ja Rawlsin esittämien ajatusten näkökulmasta valtiolla voi olla merkittävä rooli vapauden, oikeudenmukaisuuden ja jopa tehokkuuden edistäjänä. Uusliberaali talouspolitiikka ja hyvinvointivaltion purkaminen eivät siten ole ainoa vaihtoehto menestyksen ja hyvinvoinnin saavuttamiseksi, vaan sen harjoittaminen on arvoihin perustuva valinta siinä missä muutkin poliittiset päätökset.

7. CASE: vuoden 2006 talousarvion lähetekeskustelu eduskunnassa 16.–21. syyskuuta 2005

Varsinaisen tutkielman lisäksi tässä luvussa esitellään lyhyesti eduskunnassa käytyä keskustelua Stiglitzin ja Friedmanin valtio-käsitysten sekä vapauteen, oikeudenmukaisuuteen ja tehokkuuteen liittyvien teemojen pohjalta. Mitään erityistä tieteellistä metodia keskustelun analysoimiseksi ei ole käytetty, vaan lähetekeskustelu on luettu edellä käsiteltyjen teemojen näkökulmasta. Tarkastelu ei siten tähtää aineiston syvällisempään analysointiin, vaan kartoittaa esimerkinomaisesti tutkimuksessa esitettyjen näkemysten linkittymistä ajankohtaiseen poliittiseen keskusteluun.

Hallitus esitteli vuoden 2006 talousarvioesityksen (TAE 2006) Eduskunnalle syyskuussa 2005. Suomen taloudellinen tila oli vakaa; vuoden 2004 3,6 prosentin talouskasvu oli korkeampi kuin aiemmin 2000-luvulla. Se oli korkea myös verrattuna muun Euroopan kasvulukuihin. Sekä yksityinen kulutus että työllisyys olivat lievässä kasvussa. Vuoden 2005 kasvun tunnuslukujen ennustettiin hivenen laskevan (paperi)teollisuuden työselkkauksien vuoksi¹³. Kansainvälisesti Suomi oli kahden kehityssuuntauksen välissä: toisaalta Euroopan talouskasvu oli hidasta, mutta toisaalta erityisesti Aasian talouskasvu oli äärimmäisen nopeaa. Myös Yhdysvaltojen tilanne oli muuttumassa epävakaisemmaksi, mikä osaltaan saattaisi vaikuttaa myös Suomen talouskehitykseen. (TAE 2006, Y12)

Vuoden 2005 otsikoissa talouden osalta olivat teollisuuden rajut joukkoirtisanomiset ja tuotannon siirtäminen halvemman työvoiman maihin. Samaan aikaa työllisyys oli kuitenkin nousussa; vuonna 2004 työttömyysprosentti oli 8,8 ja vuonna 2005 sen ennustettiin laskevan 8,2 prosenttiin. (TAE 2006, Y15) Hallitusohjelmassa tavoitteena oli nostaa työllisyysastetta 75:teen hallituskauden loppuun mennessä, mikä tarkoittaisi 100 000 uuden työpaikan syntymistä. (Hallitusohjelma, 8) Puolivälissä hallituskautta syksyllä vuonna 2005 tavoitteesta oltiin jo kuitenkin jäämässä.

2000-luvun alun talouden kasvu oli jäänyt suhteellisen vaatimattomaksi. Pääministeri Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen hallitusohjelma (24.6.2003) tähtäsi valtion taloudellisen tilanteen parantamiseen työllisyyttä nostamalla ja yrittäjyyttä tukemalla. Hallitusohjelman teemana oli ”työn, yrittäjyyden ja yhteisvastuun politiikka” (Hallitusohjelma, 3), jonka avulla aiemmin rakennettua hyvinvointivaltiota pyrittiin kehittämään ja uudistamaan.

2000-luvun hyvinvointiyhteiskunta on osaamista korostava, työntekoon ja yrittämiseen kannustava, sosiaalisesti oikeudenmukainen ja alueellisesti tasapainoinen. Hallituksen päätavoitteena on kehittää hyvinvointiyhteiskuntaa parantamalla työllisyyttä ja vähentämällä työttömyyttä, vahvistamalla peruspal-

¹³ BKT:n odotettiin kasvavan 2,1 prosenttia, Tilastokeskuksen mukaan se kasvoi kuitenkin 2,9 prosenttia (Lähde: Tilastokeskus 2007, <http://www.tilastokeskus.fi/til/vtp/2005/vtp_2005_2007-01-31_tie_001.html>)

veluja ja toimeentuloturvaa sekä tasapainottamalla alueellista kehitystä. Maamme talous on saatava uuteen nousuun.

Onnistuminen työllisyystavoitteissa edellyttää aktiivisen työllisyyspolitiikan ja yrittäjyyden edellytysten parantamisen ohella sopimiseen perustuvan yhteistyön jatkamista ja tiivistämistä, erityisesti työmarkkinaosapuolten ja etujärjestöjen kanssa. Syrjäytymisen estäminen ja köyhyyden torjuminen onnistuvat vain työllisyystavoitteiden toteutumisen kautta. (Hallitusohjelma, 3)

Syksyllä 2005 hallituksessa oli sosialidemokraattien puheenjohtajavaihdoksen takia tulossa ministerivaihdoksia. Opetusministeriksi siirtyvä valtiovarainministeri Antti Kalliomäki (sd) esitteli talousarvioesityksen toiveikkaaseen sävyyn:

Arvoisa puhemies! Hyvät edustajakollegat! Viimeisimmät talouden kasvuennusteet ensi vuodelle lupaavat tuollaista 3-4 prosentin mukavaa kasvua. Viimeisen vuoden aikavälillä on syntynyt noin 40 000 uutta työpaikkaa, työttömyys on alenemassa tasaisesti, ostovoiman kasvuennuste on mukavat 2,5 prosenttia, julkisen talouden ylijäämä ensi vuodelle lähes 2 prosenttia, vaihtotaseen ylijäämä vastaavasti noin 5 miljardia euroa, korot ovat historiallisen alhaalla, talouden vakauden ja ennustettavuuden takeina on lähes kolmivuotinen tulopoliittinen sopimus ja sen yhteydessä tehdyt valtiovallan merkittävät veropäätökset ja päätökset menojen lisäyksistä muun muassa infraan ja tutkimukseen ja tuotekehitykseen. Tätä luetteloa voisi jatkaakin.

Lasi on enemmän kuin puoliksi täynnä, soveltaakseni seuraajani sanontaa. Pullat siis hyvin uunissa [...] (90/2005, 1-2)

Suomen talouden haasteina Kalliomäki näki tuottavuuden hitaan kehityksen sekä syrjäytymisen ja köyhyyden voittamisen. Kalliomäen puheessa valtion talouspolitiikalla on merkittävä rooli Suomen kansantalouden kehityksessä. Jos talouspolitiikka ei yksinään takaakaan talouskasvua, on se siihen kuitenkin merkittävästi vaikuttamassa. Toisaalta kuitenkin myös markkinoiden heilahtelut vaikuttavat talouteen, valtion toiminta ei yksin määrää taloudellisen tilan kehittymistä:

Hallitus lähtee siitä, että budjettiesitys vahvistaa maan talouden vakautta ja ennustettavuutta luoden näin pohjaa luottamukselle, jolle hyvän taloudenpidon jatkuvuus aina perustuu. Hallitus ei esityksessään väistä sitä tosiasiaa, että talouden ja työllisyyden kriisiytymisen uhka on hyvästä kehityksestä huolimatta aina olemassa. Tämä uhka on tiedostettava ja ymmärrettävä täydellä painollaan. Se on haaste hallitukselle, eduskunnalle ja työmarkkinaosapuolille. (90/2005, 4)

Vuoden 2006 talousarvioesityksen lähete keskustelussa pääteemoina olivat työllisyyden ja yrittäjyyden tukeminen sekä niihin tähtäävät veroratkaisut. Myös hallituksen lanseeraama köyhyyspaketti oli esillä monissa puheenvuoroissa. Lisäksi myös liikenne rakentamiseen varatut rahat liikennehankkeiden priorisointi herättivät kiivasta keskustelua. Keskustelussa hallituspuolueet (keskusta, sosialidemokraatit ja ruotsalainen kansanpuolue) kiittelivät budjetin linjauksia työllisyys-, vero- ja yrittäjyyspolitiikassa. Oppositiossa oleva kokoomus kritisoi hallituksen köyhyyspaketin niukkuutta ja budjetin alijäämäisyyttä, mutta kiitteli samalla hallituksen ”kokoomuslaista vero-ohjelmaa” (Jyrki Katainen kok, ryhmäpuheenvuoro, 11).

7.1. Suomalaisen hyvinvointivaltion rooli talouspolitiikassa

Ei liene yllätys, että suomalaisessa poliittisessa keskustelussa valtion rooli (talouspolitiikassa) on huomattavasti vahvempi kuin uusliberaalissa ajattelussa. Suomalainen valtio-käsitys eroaa jo lähtökohtaisesti valtion epäluuloisesti suhtautuvasta amerikkalaisesta ja varsinkin uusliberaalista käsityksestä (vrt. Pulkkinen 2003). Suomessa hyvinvointivaltio-ideologia on juurtunut niin tiukasti käsitykseen valtion toivottavasta roolista, ettei sen oikeutusta tai ”paremmuutta” juuri kyseenalaisteta. Suomalaisessa poliittisessa todellisuudessa valtio toimii siten tärkeänä vapauden ja oikeudenmukaisuuden puolustajana. Tämä velvollisuus ilmenee esimerkiksi valtion vastuuna köyhien aseman parantamisessa.

Vasemmistoliiton mielestä köyhyysongelma pitää ratkaista. Kaikkia ongelmia ei tietenkään voi hoitaa ensi vuoden budjetissa. Siksi köyhyyden vähentämiseen tarvitaan monivuotinen ja monipuolinen poikahallinnollinen politiikkaohjelma. (91/2005, Suvi-Anne Siimes vas, ryhmäpuheenvuoro, 15)

On huolestuttavaa, että meilläkin on alkanut ilmetä sukupolvelta toiselle periytyvää köyhyyttä, työttömyyttä ja osattomuutta. Tämä ei vetele, ei vetele. [...] Hyvinvointiyhteiskunnassa on paljon aseita estää osattomuuden periytyminen. (91/2005, Pia Viitanen sd, ryhmäpuheenvuoro, 7)

Köyhyyden ja syrjäytymisen estämiseen meidän pitää panostaa myös tulevaisuudessa entistä enemmän. (91/2005, Mikko Elo sd, 52)

Mutta tämä hallitushan onkin jo tullut surullisen kuuluisaksi siitä, että se tietoisesti siirtää kotimaisen ja kansainvälisen köyhyyden hoitamisvastuun seuraavalle hallitukselle. [...] Suomi ja osa suomalaisista ovat tänään rikkaampia kuin koskaan, ja keskivertosuomalaisella menee kohtuullisesti. Silti toisin kuin hallitus tuntuu ounastelevan, suurin osa suomalaisista haluaa edelleenkin kantaa yhteisvastuuta, ja tämän vastuunkantohalukkuuden pitäisi myös näkyä eduskuntakäsittelyn jälkeen ensi vuoden budjetissa. Ihmisten sujuva arki ja tämän päivän suomalaisten arvot edellyttävät sitä. (91/2005, Minna Sirniö vas, 114)

Hyvinvointivaltion oikeutukseen kuuluu olennaisesti se, että se toiminnallaan pyrkii (ja onnistuu) vähentämään köyhyyttä. Köyhyyden vähentäminen vaatii kuitenkin pitkäjänteisyyttä ja kaikkien toimijoiden (myös yritysten) yhteisvastuuta.

[...] tuloerot tänä päivänä olisivat vielä suuremmat suomalaisessa yhteiskunnassa, elleimme eläisi sosiaalidemokraattien rakentamassa hyvinvointiyhteiskunnassa, jossa yhteiskuntamallina [...] tuloerot tasaantuvat sosiaaliturvalla ja julkisilla palveluilla, eli tämä hyvinvointiyhteiskunnan malli on todella tärkeä tämän päivän maailmassa. (91/2005, Pia Viitanen sd, 31)

Jos köyhyyteen halutaan vaikuttaa, jos tuloeroja halutaan kaventaa, se täytyy tehdä eri hallinnonalojen hyvällä, pitkäjänteisellä yhteistyöllä, joka ehdottomasti ulottuu yli yhden budjettivuoden ja mahdollisesti jopa yli yhden vaalikauden. Peräänkuuluttaisin sitoutuvaa keskustelua nimenomaan tämän tyyppisestä lähestymistavasta yhteiskunnallisiin ongelmiin (Puhemies koputtaa) ja ratkaisujen etsimiseen. (91/2005, Suvi-Anne Siimes vas, 32)

Mutta siitä [talouden ja työllisyyden paraneminen] huolimatta keskuudessamme on edelleen huono-osaisia. Köyhyyden ja huono-osaisuuden syyt ovat moninaiset, ja ratkaisut edellyttävät kaikkien toimijoiden pitkäjänteistä sitoutumista ja yhteistyötä. (91/2005, Pirkko Peltomo sd, 38)

Hyvinvointivaltiossa ihmisillä on oikeus perustoimeentuloon ja peruspalveluihin. Suomalaisessa poliittisessa keskustelussa hyvinvointivaltio sisältää positiivisen vapauskäsitteen. Ei riitä, että valtio takaa kaikille yhtäläiset mahdollisuudet, sen on taattava myös perusedellytykset sille, että ihmiset pystyvät mahdollisuuksiaan käyttämään.

Perustuslaki takaa jokaiselle oikeuden perustoimeentuloon työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella. (91/2005, Janina Anderson vihr, ryhmäpuheenvuoro, 17)

Jokaisella on mahdollisuus tänään kouluttautua, terveys- ja sosiaalipalvelut ovat vielä lähes maksuttomia ja perustoimeentuloturva huolehtii elämisen perusedellytyksistä. (91/2005, Matti Kauppila vas, 64)

Hyvinvointivaltio ei kuitenkaan poista kokonaan yksilöiden omaa vastuuta elämästään ja toimeentulostaan. Sen on kuitenkin tuettava ihmisiä tämän vastuun kantamisessa. Parhaiten ihmiset pystyvät huolehtimaan itsestään tekemällä työtä.

Tietysti näissä asioissa tulee mieleen sekin, että yhteiskunta ei voi sataprosenttisesti jäsenistään huolta pitää, ihmisillä on kyllä oltava myös oma vastuu elämästään. Niitä, jotka ovat heikommassa asemassa, pitää sitten auttaa kantamaan ja löytämään sitä omaa vastuuta. (91/2005, Matti Saarinen sd, 115)

Emme saa kadottaa sen syvää ydintä elikkä sitä, millä tavalla me luomme terveystalouden ja terveydenhuoltoon sellaiset käytännöt, että me selviydymme siitä yhteisestä kustannuskuormasta, joka on edessä. Se vaatii uusia ratkaisuja periaatteessa neljällä tasolla: millä tavalla hoidetaan alueellinen palveluiden järjestäminen, millä tavalla me pääsemme jonoista välittömään, täsmäaikaiseen hoitoon, millä tavalla otamme kalliit hoitomenetelmät paremmin haltuun, ja millä tavalla me luomme käytännöt, jotka tukevat kansalaisen omaa vastuuta. (91/2005, Kyösti Karjula kesk, 70)

Arvoisat kansanedustajat, juuri tästä meidän pitää täällä eduskunnassa keskustella, siis siitä, miten tavallinen, työtätekevä suomalainen ihminen kykenee kantamaan tulevaisuudessa vastuunsa perheestään ja kantamaan vastuunsa lainanlyhennyksistään ja kuinka työelämä pystyy tukemaan tätä tavoitetta. Työn tekeminen, työpaikka, on aivan kaikista oleellisista tekijästä tämän vastuun kantamisen mahdollistamisessa. (91/2005, Jyrki Katainen kok, ryhmäpuheenvuoro, 10)

Haasteena Suomella ja hyvinvointivaltiolla on globalisaation ja ikääntymisen aiheuttamat ongelmat. Nämä ongelmat nähtiin uhkana hyvinvointivaltion rahoitukselle, minkä vuoksi uudistukset, menojen hillitseminen ja toiminnan tehostaminen nähtiin välttämättömiä. Uusliberaali ajattelu hyvinvointivaltion kalleudesta heijastui myös suomalaisessa talouspoliittisessa keskustelussa. Oppositio arvosteli hallitusta erityisesti siitä, että ikääntymiseen varautumisen korostamisesta huolimatta vuoden 2006 talousarvioesitys oli 600 miljoonaa euroa alijäämäinen.

Väestön ikääntymisestä puhuin silloin perjantaina pitkään. Se on aivan keskeinen haaste ja haasteen ohella myöskin vaara ja uhka meille. (91/2005, Valtiovarainministeri Antti Kalliomäki sd, 39)

Hallitus on omassa tulevaisuuslonteossaan "Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille" rummuttanut, että väestökehitys ja väestön ikääntymiseksi kutsuttu ilmiö ovat olleet tiedossa jo pitkään. Suomi on tähän mennessä varautunut nimenomaan ikääntymisen tuomien kustannusten nousuun. Ikärakenteen muutokseen on varauduttu muun muassa vähentämällä julkista velkaa. Näin hallituksen omassa tulevaisuuslonteossa. (91/2005, Hanna-Leena Hemming kok, 52)

Oppositio ei ole missään vaiheessa kyseenalaistanut tätä tavoitetta, vaan tämän päämäärän [75 prosentin työllisyysaste] saavuttaminen on todellakin aivan välttämätöntä, jotta selviydymme muun muassa väestön ikääntymisen mukanaan tuomista haasteista. (91/2005, Sari Essayah kd, 57)

Kohtaamme siis väestön ikääntymisen ja sen aiheuttamat haasteet ensimmäisten joukossa Euroopassa. Ikääntymisen aiheuttamat kustannukset alkavat rasittaa todella kansantalouttamme 2010 alkaen. Siksi olisi hyvin tärkeää, että kasvun vuosina talous olisi ylijäämäinen ja velka vähentyisi. Tämä siis jo siitäkin syystä, että tuo aikaisemmin mainittu ikääntyminen, sen aiheuttama sosiaali- ja terveysten kasvu, edellyttää meiltä tehokkaampaa taloutta kuin mitä me olemme tähän saakka harjoittaneet. Tämä voi onnistua vain sillä, että me saamme valtiontalouden ylijäämäiseksi lähivuosina vähintään 1,5–2 prosentin tasolla. (91/2005, Jere Lahti kok, 62–63)

Yksi Suomen talouden suurista haasteista on julkisen talouden kestävyys. Muutamassa vuodessa valtion talouden alijäämä kohoaa nykyisestä samaan aikaan, kun kuntasektorin heikko rahoitusasema ja menojen kasvu ylläpitävät korotuspaineita kunnallisveroasteisiin. Väestön ikääntymisestä aiheutuvien menojen realisoituessa tilanne huononee entisestään. (91/2005, Reijo Paaajanen kok, 85)

Ikääntymisen haasteeseen on tartuttava jo nyt. Kuntien kokoa pitää laajentaa, palvelutuotantoa kehittää ja julkisen sektorin hallinnon työpaikkojen määrää hallitusti ja valikoiden vähentää. [...] Eikö nyt pitäisi tehdä ylijäämäisiä budjetteja, jotta varautuisimme ikääntymiseen? Eikö nyt pitäisi toteuttaa uudistuksia, joilla työllisyyttä parannettaisiin, työllistymisastetta kohotettaisiin ja harmaata taloutta saataisiin kuriin? Tiedän, että alijäämäisen budjetin muuttaminen ylijäämäiseksi ei ole helppoa ja suosittua, mutta vielä on silti paljon, mitä voisimme tehdä. (92/2005, Arto Satonen kok, 113–114)

Toisaalta meidän vastuullamme ovat ne toimet, joita teknologisen kehittämistyön, osaamisen kehittämisen, innovaatioiden aikaansaamisen, viennin vahvistamisen osalla on tehtävissä niin, että saamme taloudellisesta globalisaatiosta enemmän irti myös Suomelle. (91/2005, Pääministeri Matti Vanhanen kesk, 27)

Suomen katsottiin kuitenkin onnistuneen globalisaatiokehityksen asettamien haasteiden ratkaisemisessa. Valtio voi toimillaan vaikuttaa siihen, onnistuuko Suomi säilyttämään kilpailukykyänsä globaalissa taloudessa.

Olin myös heinäkuussa Brysselissä ikääntymisseminaarissa kertomassa Suomen mallista, miten Suomi on ikääntymisen haasteisiin vastannut, ja mielenkiinto oli suuri. Euroopassa haetaan juuri sellaisia kompromissiratkaisuja, yhteishenkeä, mitä meillä on luotu. Meidän kannattaa luottaa omiin malleihimme. Niillä on saatu kilpailukykyisiä ja tehokkaita ratkaisuja. (92/2005, Sosiaali- ja terveysministeri Sinikka Mönkäre sd, 11)

Panostamalla osaamiseen, tutkimukseen ja kehitystoimintaan hallitus on vahvistanut Suomen kilpailukykyä globalisaation haasteissa. (91/2005, Esko Ahonen kesk, 117)

Suomen koulutuspolitiikka on saanut kiitosta usealla taholla eikä vähiten Pisa-tutkimustulosten myötä. Koulutuspolitiikkamme ansaitsee kiitosta myös sen vuoksi, että olemme pystyneet vastaamaan jo globalisaation myötä tulleisiin haasteisiin ammattitaidolla ja myös korkealla teknologialla, joka on myös osaksi koulutuksen tulosta. Koulutus ja sen taso on olennainen osa kilpailukykyämme myös tulevaisuudessa. (92/2005, Sinikka Hurskainen sd, 72)

Tämän jälkeen [talousarviossa] todetaan vielä, että vaikka meillä ikäännyttään nopeinta vauhtia, niin meillä on varauduttu useimpia muita maita paremmin näihin asioihin, luetellaan varautumisen keinot. Velkaantuneisuuteen on varauduttu ja se otettu huomioon, työeläkkeiden rahastointi mainitaan, talouden rahoituspohja mainitaan ja tehdyt eläkeuudistukset mainitaan. Nämä ovat tietysti kaikki aivan oikeita asioita. (92/2005, Eero Akaan-Penttilä kok, 69)

Minusta nimenomaan aineettomien investointien osalta pienen Suomen pitää olla edelläkävijä Euroopan unionissa, Suomen pitää olla tiennäyttävä. Se mahdollistaa sen, että me kykenemme vastaamaan niihin merkittäviin haasteisiin, sisältä päin nousevaan ikääntymiseen ja toisaalta tämän globaalin maailmantalouden tuomiin haasteisiin pienelle kansallisvaltiolle. Osaamisen, innovaatiotoiminnan, tutki-

mus- ja kehitystyön varassa me voimme menestyä myös tulevaisuudessa. (91/2005, Kyösti Karjula kesk, 70)

Suomi on tähän mennessä varautunut nimenomaan ikääntymisen tuomien kustannusten nousuun. Ikärakenteen muutokseen on varauduttu muun muassa vähentämällä julkista velkaa. (91/2005, Hanna-Leena Hemming kok, 52)

7.2. Työllisyyden ja yrittäjyyden tukeminen

Työllisyyden paraneminen nähdään keskustelussa usein edellytyksenä hyvinvointivaltion ylläpitämiselle ja jatkuvuudelle. Yhtenä valtion tärkeimpänä tehtävänä onkin siksi työllisyyden edistäminen.

Hallituksen tärkein talouspoliittinen tavoite on ollut työllisyyden nostaminen vakaalle kasvu-uralle. Hyvin hoidetulla talouspolitiikalla on luotu edellytykset, joilla talouskasvu ja työllisyysaste ovat lähteneet nousuun. Keskeisenä haasteena työttömyyden ohella ovat olleet talouden pitkän aikavälin kasvuedellytykset. Tällä tavoin hyvinvointiyhteiskunnan taloudellista perustaa on voitu vahvistaa. (91/2005, Esko Ahonen kesk, 117)

Etlan laskelmien mukaan yhden prosenttiyksikön lisäys työllisyysasteeseen vahvistaa julkista taloutta yhteensä 1,5 miljardilla eurolla. Maamme työllisyysasteen kasvattamisella ja siinä onnistumisella on siis suuret vaikutukset yhteiseen hyvinvointiimme. (91/2005, Leena Harkimo kok, 118)

Työllisyyttä parantava talouspolitiikka on ollut myös – näin ymmärrän – hyvää sosiaalipolitiikkaa. (91/2005, Jukka Vihriälä kesk, 81)

Täällä on nyt monta hyvää asiaa menemässä eteenpäin tämän budjetin kautta ja muina lakeina, joilla helpotetaan sitä, että kaikenlaiset ihmiset voivat olla työssä, hankkia työeläkettä ja sillä tavalla sitten myöskin olla turvaamassa hyvinvointiyhteiskunnan tulevaisuutta. (92/2005, Sosiaali- ja terveysministeri Sinikka Mönkäre sd, 6)

Työllisyyden edistämisessä merkittävä sija on yrittäjyyden tukemisella. Ilman yrittäjiä – markkinoita – ei hyvinvointia synny, valtio ja markkinat toimivat siten yhdessä taloudellisen hyvinvoinnin luomisessa. Yrittäjyyden tukeminen on välttämätöntä paitsi työllisyyden, myös yleisen taloudellisen tilanteen parantamiseksi.

Työllisyyden edistämiseksi on huolehdittava siitäkin, että yrittäjiä riittää tulevaisuudessa. (91/2005, 91/2005 Jyrki Katainen kok, 11)

Ykkösasiahan on valtakunnassa työpaikkojen luominen, elinkeinon, toimeentulon luominen. Tässä työssä avainasemassa on yrittäjyys ... (91/2005, Leena Harkimo kok, 34)

Työllisyyttä hallitus on edistänyt sekä työttömyyteen ja työttömiin keskittyvillä täsmätoimilla että yrittäjyyttä monialaisesti edistämällä [...] Niin työllisyyden kuin yrittäjyyden edellytysten turvaaminen kiertyvät yhteen hallituksen talouspolitiikassa. Sen tavoitteena on turvata talouden kasvu, kohtuullinen ja vakaa korkotaso sekä alhainen inflaatio. (91/2005, Katri Komi kesk, 60–61)

Riittävä talouskasvu ja korkea työllisyysaste ovat hyvinvointivaltion perusedellytykset. Työnteko ja yrittäjyys ovat avaimet menestykselliseen tulevaisuuteen ja maamme hyvinvointipalvelujen turvaamiseen. (91/2005, Leena Harkimo kok, 118)

Ensi vuoden budjettikokonaisuutta on perusteltu hyvinvointivaltion säilyttämisellä. Korkea työllisyysaste ja matala työttömyys ovat hyvinvointivaltion selkäranka, mutta jotta hyvinvointivaltio voidaan säilyttää, pitää olla myös yrittäjiä, jotka antavat työtä. (91/2005, Mikko Alatalo kesk, 89)

Yrittäjyyden tukeminen tulikin esiin monissa puheenvuoroissa. Valtio pyrkii parantamaan yrittäjyyden edellytyksiä talousarvioesitykseen sisältyvien veronalennusten ja erilaisten tukitoimien (esimerkiksi neuvontapalvelut, yrittäjien sosiaaliturvan parantaminen ja starttiraha) avulla:

Tässä uudessa talousarviossa kuten aiemmissakin yrittäjyyttä edistetään ja helpotetaan monin eri tavoin. Varallisuusvero poistuu, matalapalkkatyön verotuki astuu voimaan, kotitalousvähennys kaksinkertaistuu. Näin edistetään muun muassa palveluyrittäjyyttä. Aloitus- ja kasvuvaiheessa olevien yritysten rahoitukseen ja neuvontaan kiinnitetään erityistä huomiota. Yritysten varhaisen vaiheen kehitystä tuetaan uusimuotoisella pääomarahoituksella. (91/2005, Tuomo Hänninen kesk, 124)

Huolestuttavaa kuitenkin on, että liian vähäiset investoinnit saattavat rajoittaa tulevaisuudessa työllisyyden ja tuottavuuden kasvua [...] Siksi valtiovaltan tehtävänä on luoda edellytyksiä yritysten investoinneille. Tämä hallitus, joka on ehkä kaikkein yrittäjämysteisin hallitus, on alentanut yritysverokantaa, lisännyt tutkimus- ja tuotekehitysmäärärahoja sekä luonut talouteen vakautta ja dynamiikkaa [...] Hallitus on osaltaan vastannut toiminnallaan niin, että yrityksillä on suotuisa ja hyvä toimintaympäristö. (91/2005, Timo Kalli kesk, 5)

Jag är glad över att den här regeringen på allvar tagit itu med att förbättra företagarnas socialskydd. Det är viktigt att skapa ett företagärvänligare klimat som också känns som ett lockande alternativ för den generation som överväger att ta över ett familjeföretag efter en äldre generation [...] (91/2005, Cristina Gestrin r, 21)

[...] mitä merkitsee yrittäjyyden vauhdittuminen niillä päätöksillä, mitä hallitus on tehnyt muun muassa verotuksen alueella, sukupolvenvaihdosten helpottamisen alueella, riskirahoituksen vahvistamisen osalta, starttirahakäytännön laajentamisen osalta, yritysten kasvun rahoituksen helpottamisen osalta ja, mikä tietyllä tavalla on hyvin merkittävää, tutkimus- ja kehitysrahoituksen lisäämisen osalta. Nämä ovat niitä panostuksia, joilla me luomme pohjaa kestäväälle tulevalle kehitykselle. (91/2005, Kyösti Karjula kesk, 69)

Maamme tulevaisuutta rakennetaan jatkossakin osaamisen ja yrittäjyyden varaan. (91/2005, Eero Reijonen kesk, 120)

7.3. Veronkevennykset

Keinona talouskasvun ja yrittäjyyden tukemisessa korostuivat erityisesti veronkevennykset. Tämä on mielenkiintoista sikäli, että veronkevennysten oletettiin automaattisesti lisäävän yrittäjyyden edellytyksiä. Veronkevennysten siunauksellisuus vertautuu hyvin uusliberaalin talouspolitiikan oppeihin ja Washingtonin konsensuksen teeseihin. Veronkevennykset nähtiin jopa välttämättöminä, jotta taloudellinen tila säilyisi suotuisana.

Budjetin 840 miljoonan euron veronkevennykset kohdentuvat pieni- ja keskituloisiin painottuen, ja hallituksen veronkevennyksipolitiikka on erityisesti ollut vasemmisto-opposition hampaissa, mutta ilman niitä Suomen kansantalous olisi pahasti notkahtanut taantumaan. (91/2005, Sirkka-Liisa Anttila kesk, 49)

Puhemies! Hallitus tukee tällä budjetilla yrittäjyyttä ja työllistymistä. Varallisuusveron poisto, kotitalousvähenhennyksen korottaminen ja tuloveron alentaminen vaikuttavat oikeaan suuntaan. Taloudellinen kasvu tulee tulevaisuudessakin olemaan Euroopan parhaimpia ja on merkki hyvästä kilpailukyvyistä. Tarvitaankin paljon verotuloja tulevaisuudessa, ja ne saadaan ainoastaan vilkkaan yritystoiminnan ansiosta (91/2005, Pehr Löf r, 56)

Tavoitteena tulee olla tuloverotuksen yksinkertaistaminen, työn verotuksen keventäminen ja kannustavuuden lisääminen yrittäjyyteen ja työntekoon. Verotuksessa on huomioitava perheiden ja ihmisten erilaiset elämäntilanteet sosiaalisesti oikeudenmukaisella tavalla. (91/2005, Timo Kalli kesk, ryhmäpuheenvuoro, 6)

Vaikka verotuksen keveneminen nähtiin yleisesti työllisyyttä, yrittäjyyttä ja taloudellista kasvua tukevana ratkaisuna, erosivat mielipiteet sen suhteen, millaiset veroratkaisut olisivat parhaimpia. Erityisesti varallisuusveron poistaminen herätti huolta eriarvoisuuden ja tuloerojen kasvusta. Varallisuusveron poistaminen sai kannatusta sekä oppositio- että hallituspuolueilta.

Keskustan eduskuntaryhmän mielestä myös varallisuusveron poisto edistää yrittäjyyttä ja kotimaista omistajuutta ja on luonteva jatko tehdyille yritysverouudistukselle. (91/2005, Timo Kalli kesk, ryhmäpuheenvuoro, 6)

Jo aiemmin tehtyjä verolinjauksia tukee budjettiin kirjattu varallisuusveron poisto. On oikein, että säästämisestä ei rangaista. Varallisuusveron poisto tukee vahvasti yrittäjyyttä samoin kuin kotitalousvähenhennyksen laajentaminen, jonka vaikutukset ulottuvat myös muualle kuin yrittäjyyden vahvistamiseen. (91/2005, Eero Reijonen kesk, 120)

Myönteistä on myös varallisuusveron poisto. Erityisen ilahduttavaa tämä on siksi, että esityksen tekee demarivaltiovarainministeri. Järkevän veropolitiikan aika ei siis onneksi ole ohi, vaikka omat tässä asiassa ministeri Kalliomäkeä ovatkin ampuneet. (92/2005, Anne Holmlund kok, 80)

Samoin varallisuusvero poistuu, ja vaikka täällä on myöskin hallituskumppanin puheenvuoroista tullut hyvinkin negatiivista tästä asiasta, totean, että se kuitenkin korostaa suomalaista omistusta, suomalaista pääomaa ja sitä, että me haluamme kehittää omilla varoillamme tätä omaa maatamme ja sitä kautta vahvistaa työllisyyttä ja talouskehitystä. Mielestäni se on perusteltu asia. (92/2005, Jari Leppä kesk, 24)

Vaikka verotuksen keveneminen sinänsä auttaa työllisyyden hoidossa, liittyy verotukseen myös oikeudenmukaisuusnäkökulma. Valtion roolina on hyvinvointivaltiossa huolehtia myös oikeudenmukaisuuden toteutumisesta. Varallisuusveron poistamisen nähtiin hyödyttävän erityisesti rikkaampia väestönosia, mikä johtaisi tuloerojen kasvuun. Varallisuusveron poistoa kritisoitiin lähinnä sekä hallituksen että opposition vasemmalta laidalta. Varallisuusveron poistamista kritisoitiin sen epäoikeudenmukaisuuden lisäksi siitä, että köyhille annetut ”tulonsiirrot” vaikuttaisivat enemmän kotimaiseen kulutuskysyntään, kun taas rikkaiden lisääntyneet tulot karkaavat ulkomaisiin sijoituksiin. Köyhien aseman parantaminen on siten paitsi oikeudenmukaista, myös tehokas keino (kotimaisen) talouskasvun aikaansaamiseksi.

Köyhyys on lisääntynyt, tuloerot ja varallisuuserot kasvaneet. Näin on käynyt. Varallisuusveron poistamisen myötä jää noin 100 miljoonaa euroa verotuloja pois, mikä on suuri tulonmenetys valtiolle. Varallisuusveroa ei siis pidä poistaa. Siitä tulevat tulot voitaisiin ohjata köyhien ihmisten elinolojen parantamiseen eikä rikkaiden rikastumiseen. (92/2005, Reijo Laitinen sd, 112)

Varallisuusverosta luopuminen on puolestaan perussuomalaisten mielestä räikeän epäsosiaalinen tempu, joka palvelee ainoastaan maamme todella rahanrikkaita kansalaisia. (91/2005, Raimo Vistbacka ps, ryhmäpuheenvuoro, 25)

Hän [Pia Viitanen sd] puhui palavasti solidaarisuudesta, tasa-arvosta, vaikka antaa tuen varallisuusveron poistamiselle rikkailta, eikä ole pitänyt kiinni siitä, että työmarkkinatukea korotettaisiin. Sitä ei koroteta senttiäkään. [...] Te puhutte solidaarisuudesta, mutta annatte tukenne käytännössä tuloerojen kasvamiselle ja niiden kasvattamiselle. Niinhän tässä taas käy. Köyhimmät saavat ihan rippeitä, osa porukasta ei mitään, ja silti te puhutte solidaarisuudesta. (91/2005, Esko-Juhani Tennilä vas, 33)

Jos meillä on varaa vielä kaiken huipuksi ottaa kaikista rikkaimmilla ihmisiltä, joilla on niin paljon rahaa, etteivät he edes tiedä, paljonko heillä on omaisuutta, varallisuusvero pois, lähes 100 miljoonaa euroa vuodessa, niin älkää tulko puhumaan minulle, että meillä ei ole rahaa. Siis kyse on puhtaasta arvo maailmasta eikä mistään muusta. (92/2005, Tero Rönni sd, 41)

Eniten tulevaisuudenuskoa on annettu Suomen parillekymmenelletuhannelle rikkaalle, jotka saavat toimeentulotukea valtiolta kaikkein eniten per nenä varallisuusveron poiston myötä. Minä kysyn teiltä, sosialidemokraattien budjettivastaava Kalliomäki: tuo rikkaitten porukkako tässä maassa eniten toivoa tarvitsee? Te neuvoitte vasemmistoliittoa viime torstain kyselytunnilla opettelemaan talouspolitiikkaa, kun vaadimme köyhille muutakin kuin murusia rikkaiden pöydiltä. Niinpä kysynkin teiltä nyt: Kumalle annettu toimeentulon lisäys todennäköisimmin menee kotimaiseen kulutuskysyntään ja siten parantaa työllisyyttä ja talouskasvua, varallisuusveron poisto rikkaimmilla vai työttömille annettu työmarkkinatuen korotus, siis se, jota te ette antaneet heille? (92/2005, Anne Huotari vas, 16)

Jos nyt yhtään vanha keynesiläinen talousteoria on voimissaan, se edelleen tarkoittaa sitä, että kun tulonsiirtoja tai veronkevennyksiä annetaan niille, joitten kulutusalttius on suurin, ja köyhillähän se sitä on, ovat myöskin talouden dynaamiset vaikutukset kaikkein suurimpia ja päinvastoin, kun annetaan niille, joilla säästämismuutos on kaikkein suurin, eli rikkaille, niin vaikutukset eivät ole niin suuria. (91/2005, Erkki Virtanen vas, 44)

7.4. Markkinoiden rooli

Yrittäjyyden merkitys hyvinvointivaltion toimintaedellytyksille on siis suuri. Ilman toimivaa yrityssektoria – markkinoita – hyvinvointivaltio ei voi selviytyä. Markkinoihin perustuva taloudellinen järjestelmä koetaan hyvinvointivaltion lailla itsestäänselvyytenä, eikä sen olemassa oloa kyseenalaisteta. Kritiikkiä kapitalismi saa kuitenkin osakseen juuri markkinoiden epäoikeudenmukaisuuden takia.

Hänen [Ilaskiven] mukaansa isot tuloerot johtavat turvattomampaan ja näin myös kalliimpaan yhteiskuntaan [...] Ilaskivi sanoo myös, että kvartaalikapitalismin ahneus johtaa kahden kerroksen väkeen, kun toisaalla ovat tavalliset tossuntallaajat ja toisaalla ylimitoitetusta optiojärjestelystä rikastunut kerma: johto, joka palkitaan superbonuksin, kun se on onnistunut irtisanomaan tarpeeksi väkeä.

Tämä tietynlainen ahneuden henki, joka aina silloin tällöin on puhallellut maailmalla, näkyy meillä julmimmillaan irtisanomisbuumeina. Vaikka yleinen taloudellinen tilanne on kulkemassa kohti parempia aikoja, niin silti törmäämme lähes päivittäin suuriin irtisanomisilmoituksiin. Kaikkia näitä ei voi pistää hyvällä tahdollakaan paljon puhutun välttämättömän rakennemuutoksen piikkiin, vaan kyse on aivan muusta. Kyse on omistajien ja yritysten ylimmän johdon ahneesta lyhyen aikavälin voiton tavoittelusta. Ei voi olla oikein, että kärsijöiksi joutuvat työntekijät: perheenäidit ja perheenisät, jotka sanerataan ulos samalla, kun yritys tuottaa jopa voittoa. (91/2005, Piia Viitanen sd (ryhmäpuheenvuoro), 7)

Olemme samaa mieltä siitä, että epäterveet piirteet kansainvälisessä markkinataloudessa, niin sanotussa kvartaalikapitalismissa, ovat erittäin ongelmallisia ja niitä täytyy aina pystyä suitsimaan. Olennaista on

ihmisten jaksaminen, työn tekemisen jaksaminen, ennustettavuus koko yhteiskunnassa. Emme voi antaa välineille itseisarvon roolia. (91/2005, Jyrki Katainen kok (ryhmäpuheenvuoro) 9-10)

Jos kvartaalikapitalismiin todella halutaan puuttua, niin silloin yksi keino on kyllä ruveta pikkasen, edes pikkasen, verottamaan sitä [osakkeiden] kaupankäyntiä, jota sanon keinotelluksi pörssissä. (91/2005, Bjarne Kallis kd, 32)

Kvartaalikapitalismin kritiikissä kiteytyy näkemys, jonka mukaan valtion tehtävänä on puuttua markkinoihin, kun ne aiheuttavat liian suuria tuloeroja ja yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta. Toisaalta yhteiskuntavastuu ulottuu myös yrityksiin ja niiden toimintaan.

Työttömyyttä ei saada kuitenkaan yksin kuriin hallituksen toimin vaan talkoisiin tarvitaan kaikkien panosta. Erityisesti siihen vaaditaan yritysten vastuullisempaa otetta, mikä näyttää tyystin puuttuvan osalta yrityksistä tänä päivänä. (91/2005, Pia Viitanen sd, ryhmäpuheenvuoro, 7)

On totta, että hallituksen linja on ollut vakaan yritysystävällinen, mutta tietenkin odotamme myös yrityksiltä vastuuta, että ne investoivat Suomeen eikä vain ulkomaille. Tuntuu vain siltä, että tällä hetkellä palkitaan niitä firmoja, jotka heittävät jengä ulos, elikkä firmojen pörssikurssit tällöin sen kuin vain nousevat, niin kuin uutiset kertovat. (91/2005, Mikko Alatalo kesk, 89)

Kotimaisen vastuullisen omistajuuden lisääminen onkin hyvä edellytys sille, että pärjäämme kovassa kansainvälisessä kilpailussa. (91/2005, Timo Kalli kesk, ryhmäpuheenvuoro, 5)

Toisaalta keskustelussa kävi ilmi myös se, että uudistuksia kaivataan myös julkisen sektorin toiminnassa, jotta hyvinvointivaltio voisi selviytyä ikääntymisen ja globalisaation asettamista haasteista. Monissa puheenvuoroissa kannatettiin julkisen palvelutuotannon uudistamista ja osittaista siirtämistä markkinoille. Palveluiden markkinaehtoistaminen johtuu oivalluksesta, jonka mukaan julkisen palveluiden ei välttämättä pidä olla julkisesti tuotettuja (vrt. Friedman ja Stiglitz). Markkinaehtoistamiseen liittyy olennaisesti myös ajatus siitä, että yksityinen tuotanto on julkista tuotantoa tehokkaampaa.

Itse koen, että jos tätä palvelurakennetta ei avata eivätkä yrittäjät ole keskeisesti mukana, en usko, että tässä uudistuksessa onnistutaan kovinkaan hyvin. [...] Näin ollen kaikki toimet, mukaan lukien yrittäjyys, jotka vaikuttavat kilpailukykyyn ja kotimarkkinoiden kasvuun, ovat tärkeitä. Niinpä muun muassa julkisen sektorin palvelutuotannon siirtäminen suuremmalta osin yksityisen sektorin hoidettavaksi luo aivan uusia mahdollisuuksia. (91/2005, Reijo Paananen kok, 84)

[...] julkisen ja yksityisen sektorin työnjako [palvelutuotannossa] myöskin määritellään tämän päivän ja etenkin tulevaisuuden tarpeiden mukaan. Tähän yhtälöön liittyy paljon uutta yrittäjyyttä, paljon myöskin tehostamista kokonaisjärjestelmän osalta ja paljon sellaista, missä tarvitaan uudella tavalla julkisen sektorin osuutta, mutta missä myös voidaan vähentää julkisen sektorin osuutta, arvoisa puhemies. (92/2005, Kalevi Olin sd, 46)

Suomalaiselta yhteiskunnalta haasteet eivät tule loppumaan, ja suurimpia haasteita varmaan on palvelurakenneuudistus. Siellä yrittäjät täytyy huomioida. Tuon Suomen Yrittäjien viestiä. Kun syntyy todennäköisesti isompia kokonaisuuksia, niin jotta palvelut pystytään hoitamaan, yrittäjät ovat varmaan keskeisessä asemassa tässä työssä. Toivon, että ministeriössä tämä huomioidaan. (92/2005, Reijo Paajanen kok, 31)

Toisaalta yksityistäminen nähtiin erityisesti vasemmiston piirissä myös vaarallisena suuntauksena, joka saattaisi johtaa koko hyvinvointivaltion tai ainakin julkisen sektorin purkamiseen.

Se [hallitus] ei myöskään aio korvata täysmääräisenä sairausvakuutusmaksuista aiheutuvia tulojen menetyksiä. Hallitus painostaa kuntia palvelurakenteiden muutokseen rahoituksen kiristämällä. Se merkitsee käytännössä lähipalvelujen karsimista, julkisten palvelujen lisääntyvää yksityistämistä ja kunnallisen demokratian kaventamista. (91/2005, Mikko Immonen vas, 54)

Väestön ikääntymisen ja Kiina-ilmion viemät teolliset työpaikat ovat saaneet erityisesti porvarillisesti ajattelevat vaatimaan joustavia työehtoja: lisää veronalennuksia, enemmän työttömyysturvan heikentämistä, niin sanottujen kannustinloukkujen purkamista ja julkisten palvelujen yksityistämistä. (91/2005, Matti Kauppila vas, 64)

Yksityistämisen lisäksi keskustelussa oli esillä myös tuolloin valmisteluvaiheessa ollut kunta- ja palvelurakennemuutos¹⁴. Uudistus nähtiin välttämättömänä, jotta kuntien palvelut voitaisiin tulevaisuudessa turvata. Vaikka uudistuksen yksityiskohdista oltiin eri mieltä, ei sen tarpeellisuudesta sinänsä juurikaan keskusteltu.

Nykyinen palvelurakenne ei ole kuntien kannalta kestävä. Toukokuussa asetetun kunta- ja palvelurakennemuutoshankkeen tavoitteena on varmistaa, että kuntalaisten palvelut turvataan kohtuullisella verorasituksella myös tulevaisuudessa. Hallituksenkin on viimein ollut pakko myöntää, että nykyisellä kuntarakenteella emme pysty turvaamaan palveluja kohtuullisella verorasituksella. (91/2005, Esko Kurvinen kok, 126)

Mutta tällä [kunta- ja palvelurakennemuutoksella] pyritään vastaamaan siihen kysymykseen, joka täällä on ollut ilmassa, että meidän pitää saada tehokkuutta, joustavuutta, laatua ja uudistuksia näissä erilaisissa rakenteissa. Nämä ovat hyvin vaikeita asioita. (91/2005, Peruspalveluministeri Liisa Hyssälä kesk, 106)

Jotta tärkeät peruspalvelut voidaan jatkossakin turvata, tarvitaan pikaisesti uudistuksia kuntarakenteisiin sekä uusia yhteistyökuvioita ja toimintatapoja. Uusia hallinnon portaita me emme hyväksy. Kuntalaisten itsehallintoa ja lähipalveluita tulee tässäkin yhteydessä vahvistaa. (91/2005, Pia Viitanen sd, ryhmäpuheenvuoro, 8)

Kuntien palvelurakennemuutos on välttämätön, jotta kuntien korkeatasoiset palvelut voidaan turvata. (92/2005, Sinikka Hurskainen sd, 72)

Toisaalta pelkällä kuntien määrän vähentämisellä ei päästä toivottuun lopputulokseen, ja keskustelussa esiintyi myös kuntarakenteen muutoksia täydentäviä mielipiteitä.

Pelkät kuntarakenteet tai muut eivät ratkaise, vaan ne tavat, joilla toimitaan, tila- ja tuottajamalli, erilaiset muut uudistukset, mitkä merkitsevät tehokkaampaa ja tuottavampaa toimintaa täällä palvelutuotannossa. Rohkeasti eteenpäin tällä valitulla linjalla! (91/2005, Antti Rantakangas kesk, 101)

Keskustelu siitä, onko oikea lukumäärä kuntia 20, 80 vai 120 vai 400, vie kärjen pois ydinasiasta, joka on kuntalainen ja kuntalaisen tarvitsemat palvelut ja näiden palveluiden tuottaminen mahdollisimman tehokkaasti, taloudellisesti ja tasavertaisesti. (Ed. Dromberg: Ja laadukkaasti!) — Laadukkaasti, juuri niin. — Elinvoimainen kuntarakenne on erittäin hyvä käsite, ja sitä on syytä pitää yllä, mutta huomattavasti tärkeämpi asia ja käsite on elinvoimainen kuntalainen. (92/2005, Tapani Tölli kesk, 82)

Täytyy miettiä avoimin mielin, millaisilla palvelujen tuottamisen tavoilla erilaiset palvelut voidaan tuottaa ikääntyvän väestön oloissa tehokkaasti kaikille kansalaisille, erityisesti siis pienten syrjäisten

¹⁴ Laki kunta- ja palvelurakennemuutuksesta (PARAS-hanke) ja lait kuntajakolain muuttamisesta sekä varainsiirtovelolain muuttamisesta tulivat voimaan 23.2.2007. PARAS-hankkeella pyritään vahvistamaan kunta- ja palvelurakennetta, edistämään uusia palvelujen tuotantotapoja ja organisointia, uudistamaan kuntien rahoitus- ja valtionosuusjärjestelmiä sekä tarkistamaan kuntien ja valtion välistä tehtäväjakoja. (Kts. <<http://www.intermin.fi/kuntajapalvelurakenne>>)

kuntien asukkaille. Tähän pääsemiseksi tarvitaan eräissä tapauksissa kuntarakenteen uudistamista, mutta on selvää, ettei köyhien kuntien liittämällä yhteen saavuteta merkittävää hyötyä. Olennaista on raskaiden sosiaali- ja terveyspalveluiden sekä koulutuspalveluiden tehokas ja kaikkia kansalaisia tasarvoisesti kohteleva järjestämistapa. (91/2005, Jukka Vihriälä kesk, 81)

Muutamissa puheenvuoroissa oltiin huolestuneita oikeistolaisen ajattelutavan, ts. markkinoiden korostamisen, lisääntymisestä talouspolitiikassa. Erityisesti vasemmistoliitto kritisoi sosialidemokraatteja ”oikeistolaisen talouspolitiikan” ja varallisuusveron poistamisen hyväksymisestä. Uusliberaali talousajattelu on siis vasemmistoliiton mielestä saanut otteeseensa myös perinteisesti sitä vastustaneen sosialidemokraattisen puolueen.

Edellä mainitut palvelut ovat vielä julkisen sektorin tuottamia ja teettämiä, mutta kuinka kauan? On selkeitä merkkejä talouspolitiikan oikeistolaistumisesta, jopa sosialidemokraattien piirissä. Viime päivinä tämänkin salin jyrisevään porvaririntamaan ovat liittyneet eräät oikeistosocialidemokraatit, jotka ovat määritelleet ammattiyhdistysliikkeen kaiken yhteiskunnallisen ja taloudellisen taantumuksen peräksi. Ammattiyhdistysliikkeen voima pitäisi kuulemma saada porvarillisen edistyksen vetojuhdaksi (91/2005, Matti Kauppila vas, 64)

Sosialidemokraattien ryhmäpuhujan puheessa sanat venyivät kuin kulunut purukumi. Hän puhui palavasti solidaarisuudesta, tasa-arvosta, vaikka antaa tuen varallisuusveron poistamiselle rikkailta, eikä ole pitänyt kiinni siitä, että työmarkkinatukea korotettaisiin. Sitä ei koroteta senttiäkään. Tällainen puhe, kaksi kokonaan erilaista puhetta, vie poliittiselta keskustelulta ja toiminnalta järjen kokonaan, koska jostakinhan nyt pitää lähteä. Te puhutte solidaarisuudesta, mutta annatte tukenne käytännössä tuloerojen kasvamiselle ja niiden kasvattamiselle. Niinhän tässä taas käy. Köyhimmät saavat ihan rippeitä, osa porukasta ei mitään, ja silti te puhutte solidaarisuudesta. Tämmöinen puhetapa ei ole oikein. (91/2005, Esko-Juhani Tennilä vas, 33)

Keskusta ja sosialidemokraatit ovat tehneet tosiaankin tässä hallituksessa ratkaisuja, jotka ovat lisänneet tuloeroja ja joista ovat hyötäneet pääasiassa hyvätuloiset veronalennuksilla, ja nyt sitten pisteenä i:n päälle tulee tämä varallisuusveron alentaminen. (91/2005, Anne Huotari vas, 35)

Näin ollen valtiovarainministeriltä on hyvä kysyä, onko tämä sitä sosialidemokraattista solidaarista politiikkaa. Kaikkein rikkaimmille annetaan, kaikkein köyhimmät jätetään ilman. (91/2005, Mikko Kuoppa vas, 37)

7.5. Yhteenveto

Uusliberalismi näkyy eduskunnan keskustelussa lähinnä sen esittämän hyvinvointivaltiokritiikin kautta. Keskustelussa ei esiinny pohdintaa siitä, missä määrin hyvinvointivaltio tukee tai rajoittaa kansalaisten vapautta. Keskustelun taustalla on kuitenkin positiivinen vapauskäsitys, mikä ilmenee valtion velvollisuutena vähentää köyhyyttä.

Tehokkuutta ja oikeudenmukaisuutta koskeva väittely kiteytyy keskustelussa verotuksesta ja erityisesti hallituksen talousarvioesityksen sisältämän varallisuusveron poistamisesta käydyssä väittelystä. Verotuksen keveneminen yhdistettiin yrittäjyyden edellytysten paranemiseen, ts. markkinoiden toiminnan rajoitusten vähenemiseen. Toisaalta juuri varallisuusveron poistaminen nähtiin oikeu-

denmukaisuuden näkökulmasta ongelmalliseksi, koska se parantaisi ennen muuta rikkaiden asemaa. Keskustelussa ilmeni toisaalta uusliberaali näkemys verotuksen tehottomuudesta ja Stiglitzin vertautuva ajatus siitä, että valtion tulee toiminnassaan suosia oikeudenmukaisuutta tehokkuuden kustannuksella.

Hyvinvointivaltion uusliberalistinen kritiikki on saanut sijaa myös suomalaisessa keskustelussa. Sen esittämät näkemykset hyvinvointivaltion tehottomuudesta ja kalleudesta on huomioitu myös eduskunnassa. Vaikka hyvinvointivaltiosta ei olla valmiita kokonaan luopumaan, nähdään kuitenkin tarve sen rakenteiden uudistamiselle ja sen toiminnan tehostamiselle. Markkinoiden käyttäminen esimerkiksi julkisten palveluiden tuottajana on yksi keino julkisen sektorin toiminnan tehostamiseksi sekä laajemminkin valtion ja markkinoiden vuorovaikutuksen lisäämiseksi.

8. Johtopäätökset

Uusliberaali talousoppi kritisoi hyvinvointivaltiota monesta eri näkökulmasta. Hyvinvointivaltio on ensinnäkin liian kallis ja epätehokas. Hyvinvointivaltion rahoittamat ja pitkälti myös tuottamat palvelut ovat uusliberaalien mukaan väistämättä kalliimpia ja tehottomampia, kuin jos ne tuotettaisiin vapaasti toimivilla markkinoilla. Toiseksi hyvinvointivaltion puuttuminen markkinoihin ja niiden tuottamaan tulonjakoon on epäoikeudenmukaista, koska se rankaisee hyvätuloisia ja suosii köyhempiä väestönosia. Hyvinvointivaltion tuottama tulonjako on paitsi epäoikeudenmukainen, myös epätehokas, koska se kannustaa joutenoloon työnteon kustannuksella. Jos ahkeruudesta, lahjakkuudesta tai yrittämisestä ei palkita, ei niiden mukaiseen toimintaan ole riittäviä kannustimia. Näin ollen työnteko ja innovatiivisuus vähenevät, ja koko yhteiskunnan tulotaso ja hyvinvointi laskee. Kolmanneksi hyvinvointivaltio puuttuu toimillaan kansalaistensa vapauteen. Vaikka valtion puuttuminen markkinoiden toimintaan saisikin aikaan tehokkaamman ja/tai oikeudenmukaisemman ratkaisun, rajoittaa valtio kuitenkin aina toiminnallaan yksilöiden vapautta. Jos vapautta sallitaan loukkavan edes hyvässä tarkoituksessa, ei vapaus voi yhteiskunnassa toteutua lopulta ollenkaan. Pienetkin vapauden loukkaukset johtavat ennen pitkää suurempiin loukkauksiin, jolloin yhteiskunta ei enää ole vapaa. Jotta vapauden toteutuminen voitaisiin taata, on tehokkuudesta ja oikeudenmukaisuudesta joskus tingittävä. Käytännössä vapauden ensisijaisuus ilmenee uusliberalismissa markkinoiden toiminnan suosimisena ja markkinamekanismien laajentamisena myös talouselämän ulkopuolelle. Friedmanin edustama uusliberalismi perustaa väitteensä negatiiviselle vapaus-käsitykselle,

libertariaaniselle oikeudenmukaisuusteorialle sekä olettamukselle markkinoiden ylivoimaisesta tehokkuudesta julkiseen taloudelliseen toimintaan nähden.

Uusliberaali talousoppi on kuitenkin joutunut koetukselle. Nykyaikainen talousteoria on osoittanut, että markkinat eivät toimi niin vapaasti kuin aiemmin on oletettu ja että niiden toimintaan liittyy epäonnistumisia, jotka johtavat epätehokkaisiin ja epäoikeudenmukaisiin ratkaisuihin. Uusliberalismia laajemmat Senin ja Rawlsin ajatteluun perustuvat vapaus- ja oikeudenmukaisuus-käsitykset johtavat monelta osin valtion taloudellisen merkityksen tunnustamiseen. Lisäksi markkinat eivät palaudu aina automaattisesti tasapainotilaan, vaan niiden toimintaan liittyy huomattavia lama- ja nousukausia. Valtiolla voi olla merkittävä rooli myös markkinoiden epäonnistumisten korjaamisessa ja suhdanteiden tasoittamisessa. Uusia haasteita valtion taloudelliselle toiminnalle aiheuttaa kuitenkin globalisaatio, jonka myötä talouden hallitseminen on muuttunut yhä vaikeammaksi. Kansallisvaltiot ovat menettäneet kykyään puuttua markkinoiden toimintaan rahoitusmarkkinoiden kansainvälistymisen ja kansainvälisten taloudellisten instituutioiden vallan lisääntymisen myötä. Hyvinvointivaltioiden haasteena on lisäksi väestön ikääntyminen, joka johtaa väistämättä hyvinvointivaltion rahoituspohjan kapenemiseen.

Milton Friedmanin ja Joseph E. Stiglitzin käsitykset valtiosta ja markkinoista tarjoavat viitekehyksen, jonka avulla valtion ja markkinoiden roolia ja niiden välistä vuorovaikutusta voidaan jäsentää. Friedmanille vapauden, tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden toteutumisen takaa parhaiten vapaasti toimivat markkinat. Valtion toiminta rajoittaa markkinoiden toimintaa, ja siten haittaa vapauden, tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden toteutumista. Valtion asianmukaisena tehtävänä on turvata vapauden toteutuminen takaamalla sisäinen ja ulkoinen turvallisuus sekä luoda pelisäännöt ihmisten väliselle kanssakäymiselle ja valvoa niiden noudattamista. Jos vapaus, tehokkuus tai oikeudenmukaisuus ovat ristiriidassa, on kaikissa tilanteissa suosittava vapautta (mikäli silloin ei loukata toisen yksilön vapautta). Stiglitzin mukaan niin vapaus, tehokkuus kuin oikeudenmukaisuus toteutuvat parhaiten, kun valtio ja markkinat toimivat yhdessä toisiaan tukien ja korjaten. Stiglitzin ajattelussa korostuu oikeudenmukaisuuden merkitys; valtio voi puuttua markkinoiden toimintaan silloinkin kun ne tuottavat sinänsä tehokkaan ratkaisun, joka kuitenkin koetaan epäoikeudenmukaisena. Valtion ei kuitenkaan ole syytä ottaa hoitaakseen liikaa tehtäviä, vaan antaa myös markkinoiden toimia siellä, missä se on mahdollista.

Uusliberalismiin nähden vaihtoehtoiset näkemykset vapaudesta, oikeudenmukaisuudesta ja tehokkuudesta antavat enemmän tilaa valtion taloudelliselle toiminnalle ja haastavat markkinoiden ylivoimaisuuden ideologian. Valtion roolin korostaminen mahdollistaa myös hyvinvointivaltion vasta-

uksena markkinoiden tuottamille ongelmille. Hyvinvointivaltio voi siten olla toimintakelpoinen tulevaisuuden vaihtoehto oikeudenmukaisen, tasa-arvoisen ja vapaan yhteiskunnan turvaamiseksi. Niin uusliberalistisen talouspolitiikan noudattamista kuin hyvinvointivaltio-ajatteluun turvautumistakin voidaan perustella erilaisilla arvoalinnoilla ja empiirisellä tutkimuksella, mutta ne ovat molemmat ennen muuta poliittisia valintoja.

Eduskunnan vuoden 2006 talousarvion lähetekeskustelussa oli monia yhtymäkohtia Stiglitzin ja Friedmanin käsityksiin valtion ja markkinoiden suhteesta. Suomalainen keskustelu eduskunnassa vertautuu huomattavasti paremmin Stiglitzin ajatuksiin markkinoiden ja valtion toisiaan tukevasta roolista kuin Friedmanin uusliberalistiseen käsitykseen valtiosta vapauden ja oikeudenmukaisuuden vihollisena. Hyvinvointivaltioajattelun taustaoletuksia valtion velvollisuudesta turvata kansalaisten vapaus ja oikeudenmukainen kohtelu ei keskustelussa kyseenalaisteta. Toisaalta myös markkinoiden vahva merkitys hyvinvoinnin tuottajana tunnustetaan laajasti.

Sen sijaan keskustelua käydään lähinnä tehokkuuden ympärillä. Toisaalta valtion toimien katsotaan vaikuttavan markkinoiden epäkohtiin niin, että saadaan aikaiseksi tehokkaampi ratkaisu (esimerkiksi työllisyyden aleneminen). Toisaalta valtion toimintaan sisältyy tehottomuutta, jota voidaan uudistusten avulla kitkeä. Uusliberaalin talousteorian opit verojen haitallisuudesta (tehokkuuden näkökulmasta) näyttävät juurtuneen myös suomalaiseen talouspoliittiseen keskusteluun. Keskusteltaessa veroratkaisuista tunnustetaan kuitenkin se, että verotuksen tehokkuusvaikutukset voivat olla ristiriidassa oikeudenmukaisuusnäkökohtien kanssa. Siitä, kumpaa valtion talouspolitiikan tulisi suosia, ei olla yksimielisiä (vrt. varallisuusveron poistamisen vaikutus a) yrittäjyyteen b) tuloerojen kasvuun).

Hyvinvointivaltion asema ja sen nauttima kannatus ovat suomalaisessa politiikassa edelleen erittäin vahvoja. Toisaalta olisi mielenkiintoista tarkastella myös sitä, miten uusliberaali kritiikki on vaikuttanut talouselämään ja siellä vallitseviin käsityksiin hyvinvointivaltiosta. Jos eduskunnassa hyvinvointivaltiota ei kovin suorasanaisesti kritisoida, talousvaikuttajien näkemykset hyvinvointivaltion siunauksellisuudesta voivat olla vähemmän positiivisia. Poliitikassa julkisten palveluiden karsimista tai niiden yksityistämistä lienee vaikeampi tuoda esiin ja kannattaa kuin yritysmaailmassa.

Vaikka hyvinvointivaltion asema ei sinänsä ole Suomessa suoraan uhattuna, on syytä kuitenkin ottaa tosissaan niin uusliberalismin esittämä kritiikki kuin ikääntymisen ja globalisaation aiheuttamat haasteet. Julkisen sektorin toiminnasta keskusteltaessa on hyvä huomioida se, että myös valtion toimintaan liittyy epäonnistumisia. Valtion epäonnistumisen seuraukset ja vaikutukset voivat olla huomattavasti suurempia kuin markkinoiden puutteista johtuvat epäkohdat. Hyvinvointivaltion ra-

kenteet eivät voi luotua paikoilleen, vaan niitä on jatkuvasti uudistettava vastaamaan aikakauden ja ympäristön esittämiin haasteisiin. Uusliberaali näkemys markkinoiden ylivoimaisuudesta ei kuitenkaan ole koko totuus eikä uusliberaalin talouspolitiikan harjoittaminen mikään väistämätön pakko. Onnistuessaan hyvinvointivaltio voi menestyä yhtä hyvin – tai jopa paremmin – kuin markkinaorientoituneemmat järjestelmät. Jos ihmiset ovat todella vapaita valitsemaan, on heillä myös oikeus valita hyvinvointivaltio ja sen sisältämät ajatukset kaikille kuuluvista perusoikeuksista ja perustoimeentulosta, yhteiskuntavastuusta ja solidaarisuudesta.

LÄHTEET

KIRJALLISUUSLÄHTEET

Arestis, Philip & Sawyer, Malcolm (2001): *The Economics of the Third Way: Introduction*, teoksessa Arestis, Philip & Sawyer, Malcolm (toim.): *The Economics of the Third Way*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK.

Bairoch, Paul (1996): *Globalization myths and realities: one century of external trade and foreign investment*, teoksessa Boyer, Robert & Drache, Daniel (toim.): *States Against Markets. The Limits of Globalization*, Routledge, Lontoo.

Begg, David & Fischer, Stanley & Dornbusch, Rudiger (2000): *Economics. Sixth Edition*, McGraw-Hill, Maidenhead, England.

Betchermann, Gordon (1996): *Globalization, labour markets and public policy*, teoksessa Boyer, Robert & Drache, Daniel (toim.): *States Against Markets. The Limits of Globalization*, Routledge, Lontoo.

Boyer, Robert (1996): *State and Market. A new engagement for the twenty-first century?*, teoksessa Boyer, Robert & Drache, Daniel (toim.): *States Against Markets. The Limits of Globalization*, Routledge, Lontoo.

Dowd, Douglas (2002), *Capitalism and its economy - a critical history*, Pluto Press, Chippenham.

Doyal, Len & Gough, Ian (1991): *A Theory of Human Need*, Macmillan, Lontoo.

Drache, Daniel (1996): *From Keynes to K-Mart. Competitiveness in a corporate age*, teoksessa Boyer, Robert & Drache, Daniel (toim.): *States Against Markets. The Limits of Globalization*, Routledge, Lontoo.

Epstein, Gerald (1996): *International capital mobility and the scope for national economic management*, teoksessa Boyer, Robert & Drache, Daniel (toim.): *States Against Markets. The Limits of Globalization*, Routledge, Lontoo.

Friedman, Milton (1962): *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago Press.

Friedman, Milton & Friedman, Rose (1982): *Vapaus valita*, Otava, Helsinki.

Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (1997): *Klassinen liberalismi*, Tampere University Press, Vammala.

Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (2004): *Hyvinvointivaltio. Houkutteleva lupaus vai karvas pettymys*, Tampere University Press, Vammala.

Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.

Humphreys, John (2007): *Everything you ever wanted to know about Austrian economics*, lehdessä Institute of Public Affairs Review, Vol. 59 Issue 1, s.16-19.

Hoxby, Caroline M. (2000): *Does Competition among Public Schools Benefit Students and Taxpayers?*, lehdessä: American Economic Review, vol. 90, nro 5.

Ilmonen, K. (toim.) (1993): *Kestävyysskoje. Kirjoituksia 1990-luvun Suomesta*, Vastapaino, Tampere.

Julkunen, Raija (1992): *Hyvinvointivaltio käännekohdassa*, Vastapaino, Tampere.

Julkunen, Raija (2005): *Hyvinvointivaltion uusi politiikka – Paul Piersonin historiallinen institutionalismi*, teoksessa Saari, Juho (toim.): *Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa*, Yliopistopaino, Helsinki.

Kajanoja, Jouko (2005): *Hyvinvointi ja hyvinvointivaltio – Len Doyalin ja Ian Goughin hyvinvointiteoria*, teoksessa Saari, Juho (toim.): *Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa*, Yliopistopaino, Helsinki.

Kangas, Olli (2005): *Oikeudenmukaisuutta tietämättömyyden verhon takana – John Rawls ja suomalainen hyvinvointivaltio*, teoksessa Saari, Juho (toim.): *Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa*, Yliopistopaino, Helsinki.

Kiander, Jaakko (2001): *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*, 1990-luvun talouskriisi Suomen Akatemian tutkimusohjelma, VATT-julkaisuja 27:5, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

Kiander, Jaakko (2002), *Hyvinvointivaltio ja talouskasvu*, WSOY, Vantaa.

Kiander, Jaakko & Lönnqvist, Henrik, (2002) *Hyvinvointivaltio, sosiaalipolitiikka ja taloudellinen kasvu*, Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, Helsinki.

Laitinen-Kuikka, Sini (2005): *Euroopan sosiaalinen malli - Gøsta Esping-Andersen ja tulevaisuuden hyvinvointivaltio*, teoksessa Saari, Juho (toim.): Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa, Yliopistopaino, Helsinki.

Lazar, Fred (1996): *Corporate strategies: The costs and benefits of going global*, teoksessa Boyer, Robert & Drache, Daniel (toim.): States Against Markets. The Limits of Globalization, Routledge, Lontoo.

Machan, Tibor R. (2006): *Libertarianism Defended*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire.

McBride, Steven & McNutt, Kathleen (2007): *Devolution and Neoliberalism in the Canadian Welfare State: Ideology, National and International Conditioning Frameworks, and Policy Change in British Columbia*, lehdessä Global Social Policy, Vol. 7 Issue 2, s. 177-201.

McClelland, J. S. (1996): *A History of Western Political Thought*, Routledge, Lontoo.

Mishra, Ramesh (1990): *The Welfare State in Capitalist Society*, Harvester, New York.

Mishra, Ramesh (1996): *The Welfare of Nations*, teoksessa Boyer, Robert & Drache, Daniel (toim.): States Against Markets. The Limits of Globalization, Routledge, Lontoo.

Moisio, Pasi (2005): *Luokat ja liikkuvuus hyvinvointivaltiossa – John H. Goldthorpen toimintateoreettinen viitekehys*, teoksessa Saari, Juho (toim.): Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa, Yliopistopaino, Helsinki.

Mäkinen, Jukka (2004): *John Rawlsin oikeudenmukaisuuskäsityksen merkitys normatiiviselle taloustieteelle*, Helsinki School of Economics, Helsinki.

Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State, and Utopia*, Basil Blackwell, Oxford.

OECD (2001): *Voucher Programmes and their Role in Distributing Public Services*, Cave, Martin, OECD Journal on Budgeting, vol. 1, nro 1, Pariisi.

OECD (2002): *Competition and Efficiency in Publicly Funded Services*, Lundsgaard, Jens, OECD Economic Studies, nro 35, 2002/2, Pariisi.

OECD (2005): *Market-type Mechanisms and the Provision of Public Services*, Blöndal, Jón R., OECD Journal on Budgeting, vol 5, nro 1, Pariisi.

Parkkinen, Pekka & Järviö, Maija-Liisa (2005), *Väestökehityksen vaikutus kansantalouteen*, teoksessa Hjerpe, Reino & Honkatukia, Juha, Suomi 2025 - kestävä kasvun haasteet, VATT-JULKAISUJA 43, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki.

Patomäki, Heikki (2007): *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.

Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana (1995), *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*, WSOY, Juva.

Pierson, Paul (1994): *Dismantling the welfare state? Reagan, Thatcher, and the politics of retrenchment*, Cambridge University Press, Cambridge.

Polanyi, Karl & Arensberg, Conrad M. & Pearson, Harry W. (toim.) (1957): *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*, Free Press, Glencoe.

Pulkinen, Tuija (2003): *Valtio*, teoksessa Hyvärinen, Matti & Kurunmäki, Jussi & Palonen, Kari & Pulkinen, Tuija & Stenius, Henrik (toim.): *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Vastapaino, Tampere.

Rawls, John (1988): *Oikeudenmukaisuusteoria*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Juva.

Rawls, John (1993): *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York.

Saari, Juho (2005a): *Hyvinvointivaltio ja sosiaalipolitiikka*, teoksessa Saari, Juho (toim.): Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa, Yliopistopaino, Helsinki.

Saari, Juho (2005b): *Uusi sosiaalipolitiikka – Julian Le Grandin sosiaalitaloudellinen näkökulma*, teoksessa Saari, Juho (toim.): Hyvinvointivaltio. Suomalaista mallia analysoimassa, Yliopistopaino, Helsinki.

Saastamoinen, Kari (1998): *Eurooppalainen liberalismi. Etiikka, talous, politiikka*, Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Sainsbury, Diane (2001): *Welfare State Challenges and Responses: Institutional and Ideological Resilience or Restructuring?*, lehdessä *Acta Sociologica*, vol 44/2001, s.257-265.

Sandström, F. Mikael & Bergström, Fredrik (2005): *School Vouchers in Practice: Competition Will not Hurt You*, lehdessä: *Journal of Public Economics*, vol 89.

Sen, Amartya (1985): *Well-being, Agency and Freedom: The Dewey Lectures 1984*, lehdessä *The Journal of Philosophy*, vol 82, no. 4, s. 169-221.

Sen, Amartya (1997): *On Economic Inequality. Expanded edition with a substantial annexe by James Foster and Amartya Sen*, Oxford University Press, Oxford.

Sen, Amartya (1999): *Development as freedom*, Alfred A. Knopf, New York.

Sen, Amartya (2000): *Luentoja etiikasta ja taloustieteestä*, Oy Unipress Ab, Kuopio.

Sen, Amartya (2002): *Rationality and Freedom*, The Belknap Press of Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

Stiglitz, Joseph E. (2000): *Economics of the Public Sector*, W. W. Norton & Company Inc, New York.

Stiglitz, Joseph E. (2003): *The Roaring Nineties. A New History of the World's most Prosperous Decade*, W. W. Norton & Company, New York.

Stiglitz, Joseph E. (2004): *Globalisaation sivutuotteet*, Like, Helsinki.

Stiglitz, Joseph E. et al (1989): *The Economic Role of the State*, Basil Blackwell, Oxford.

Struyven, Ludo & Steurs, Geert (2005): *Design and Redesign of a Quasi-market for the Reintegration of Jobseekers: empirical Evidence from Australia and the Netherlands*, lehdessä: Journal of European Social Policy, 15/3(2005), s. 211-229, Sage Publications, Lontoo.

Syrjämäki, Sami & Räsänen, Petri (luettu 27.10.2007): *Poliittinen vapaus*
<<http://www.filosofia.fi/node/2814>>

Tsakalotos, Euclid (2001): *European employment policies: a new social democratic model for Europe?*, teoksessa Arestis, Philip & Sawyer, Malcolm (toim.): *The Economics of the Third Way*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK.

Tuomaala, Matti (1997): *Julkistalous*, Gaudeamus, Tampere.

Tuomaala, Matti (2006): *Teemoja behavioralistisesta taloustieteestä ja taloudellisesta eriarvoisuudesta*, luentomuistiinpanot, 2. periodi, syksy 2006.

Vaughn, Karen I. (2000): *The rebirth of Austrian economics: 1974-99*, lehdessä *Economic Affairs*, Vol. 20 Issue 1, s. 40-43.

Walterskirchen, Ewald (2001): *The Austrian Way: economic and social partnership*, teoksessa Arestis, Philip & Sawyer, Malcolm (toim.): *The Economics of the Third Way*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK.

Wood, Ellen Meiksins (2005): *Pääoman imperiumi*, Vastapaino, Tampere.

Zetterberg, Hans L. (1995): *Before and Beyond the Welfare State*, City University Press, Tukholma.

AINEISTOLÄHTEET

Eduskunnan täysistunto 16.9.2005, PTK 90/2005 vp, saatavana mm. <http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ptk_90_2005_p.shtml>

Eduskunnan täysistunto 20.9.2005, PTK 91/2005 vp, saatavana mm. <http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ptk_91_2005_p.shtml>

Eduskunnan täysistunto 21.9.2005, PTK 92/2005 vp, saatavana mm. <http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ptk_92_2005_p.shtml>

Hallituksen esitys Eduskunnalle valtiontalousarvioksi vuodelle 2006, hallituksen esitys HE 119/2005 vp, saatavilla mm. <http://budjetti.vm.fi/indox/tae/2006/he_2006.html>

Pääministeri Matti Vanhasen hallitusohjelma 24.6.2003, saatavilla mm. <<http://www.vn.fi/tiedostot/julkinen/vn/hallitus/vanhasen-hallitusohjelma-2003/fi.pdf>>